

KOLLEKTIVIZMUS

PAUL LEROY-BEAULIEU

KOLLEKTIVIZMUS

Az új szocializmus és bírálata

ELSŐ KÖNYV

Eger, 2021.

Fordította: Sasvári Ármin (1888)

A borítót és a kötetet tervezte: Tábornszki Bálint

Jelen kiadás nem tartalmazza az eredeti mű összes lábjegyzetét.

A kötetben használt betűtípusok:

MONTSERRAT, Sorts Mill Goudy, EB Garamond & CINZEL

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó a magyar fordításhoz	9
Előszó az első kiadáshoz	12
Bevezetés a második kiadáshoz	15
I. fejezet: A szocialista eszmék terjedése	23
II. fejezet: A kollektivizmus különböző formái.....	36
III. fejezet: A kollektivizmus fő tételeinek további taglalása	51
IV. fejezet: Karl Marx történelmi kifogásai az ingó és ingatlan tulajdon ellen	68
V. fejezet: A mezőgazdasági kollektivizmus	111
VI. fejezet: A primitív tulajdon fejlődése: Az orosz mir ...	127
VII. fejezet: A kollektív tulajdon Jáva szigetén	147
VIII. fejezet: A közös tulajdon átalakulása magántulajdonná.....	159
IX. fejezet: Az allmendek és a községi javak	177
X. fejezet: A nemzetek birtokává lett föld kiaknázása	203

ELŐSZÓ

A MAGYAR FORDÍTÁSHOZ

Mint egyike az újkori történelem és eszmefejlődés legérdekesebb és legjelentősebb mozzanatainak, a szocializmus a legutóbbi két évtized alatt folyton szélesbedő teret nyert, és olyan tényezővé kezd válni, amely immár félre nem ismerhető hatással van főleg a gazdasági élet szervezetére és alakulására.

Nincsen itt helye annak, hogy e jelenség okai és körülményei vizsgálásába ereszkedjünk, s azt a kérdést sem akarjuk vitatni, helyesen cselekszenek-e a kormányok és a törvényhozások napjainkban akkor, amidőn az úgynevezett *államosítás* elvének szertelen dédelgetése által segítik egyengetni (bár akaratlanul) az egész fennálló birtok- és társadalomrendre nézve oly végzetessé is válható szocialisztikus törekvések útját. Hanem csak arra kívánunk utalni, hogy ezen eszmeáramlatoknak – úgy az életben, mint az elméletben – folyton növekedő jelentőségével szemben szükséges, vagy legalábbis fölöttébb érdekes és tanulságos lesz a szocializmus legújabb állását és tanait feltüntető irodalommal is közelebbről megismerkedni, s ennek egyik vagy másik kiválóbb termékét tüzetesebb figyelemre méltatni.

Hazai szakirodalmunkban (eltekintve egyes, kisebb-nagyobb értekezésektől, meg e sorok írója által a Csengery-féle *Budapesti Szemle* 14. és 15. kötetében, továbbá

Nemzetgazdasági Kézikönyvének bevezető részében nyújtott idevágó rövid fejtegetésektől) a fent jelzett célnak megfelelő munka nem létezik. Annál bőségebb és mondhatni kiváló termékekben gazdag irodalom áll ellenben e tekintetben rendelkezésünkre külföldön, főleg Franciaországban és Németországban. Ott vannak, jelesül R. Meyernek, Schäfflenek, Jagernek, Heldnek és Mengernek épp oly alapos, mint széles látókört tanúsító dolgozataik; ott Malonnak, Masseronnak, Courcelle-Sevenuilnek és Janetnek becses és jól tájékoztató könyveik; ott az angol-amerikai Woolsey *Communism and Socialism* c. alatt 1880-ban megjelent munkája; a szellemdús belga nemzetgazdának Emilé de Laveleyenek: *Le Socialisme contemporain* c. (szintén a jelenlegi évtized elején közzétett) igen értékes és rendkívül instruktív dolgozata; végül a jelen, magyar fordításban nyújtott és a francia eredetiben *Le Kollektivisme, Examen critique du nouveau Socialisme* címet viselő munka, melynek szerzője Paul Leroy-Beaulieu, Franciaország egyik legelsőrendű és legsokoldalúbb élő közgazdasági írója és publicistája, a *Collège de France* hírneves szaktanára és az úgynevezett smithiánus liberális nemzetgazdasági iskola karvezéreinek s legkiválóbb képviselőinek egyike.

A mű szerzőjének e fényes neve, és még inkább a munka nagybecsű belső tartalma indították az Akadémia Könyvkiadó Vállalata Bizottságát arra, hogy a felsorolt sok jeles munka közül a hazai nyelvre való áttétel tekintetéből különösen Beaulieu művét válassza ki; és azt

hiszi, hogy választása nem volt helytelen, s a tisztelt olvasóközönség elismerésével is fog találkozni.

Nem feladatunk itt a rövidre mért előszóban külön feltüntetni a mű tartalmát és irányát; és legáltalánosabb tájékoztatásul arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy Beaulieu munkájának fő becse abban áll, hogy a szocialisztikus rendszer újabb elméletét, amely magát különösen tudományosnak szereti nevezni, minden főbb irányzata és tétele szerint, lehető legnagyobb tárgyilagossággal ismerteti, de aztán erősen bírálja és ostromolja is; s hogy akkor, amidőn elemez és fejteget, azon kietlen és visszás állapotnak felismerésére is vezet, ami akkor állna elő, ha a szocialisták eszményei megvalósulnának és a társadalmi birtok-, jog- és gazdasági rendet a kollektivismus és szociáldemokratizmus ferde tanai szerint alakítanák át és szerveznék!

Ami a fordítást illeti, ezt alulírott egészben véve sikerültnek mondhatja; lehetőleg hűen és a szerző szándékának kellő felfogásával adja vissza az eredetinek értelmét; és a könyv azzal a biztos feltevéssel bocsátható a t. olvasóközönség kezébe, hogy vele hazai szakirodalmunk egy jelentős és nagybecsű szellemtermékkel gazdagodott.

Budapest, 1888. június
Kautz Gyula

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

A társadalmi tévedések örökkévalók; csakhogy a különböző korszakokban különböző alakokat öltenek.

A romantizmus korszakában, a restauráció és Lajos Fülöp alatt láttuk az érzelgős. ábrándos, misztikus szocializmust.

Egy negyedszázad óta a szociális ábrándozás más jelleget mutat. Felhagyott az érzelgéssel és a dialektikára adta magát. Mesterien bánik a tudomány fegyvereivel és a logikával. Egymás mellé fűz állítólagos elméleteket és elvakítani igyekszik a szellemeket egy mesterkélt szövevény által, mely tudományosnak látszik a kevésbé gyakorlott szem előtt.

A romantikus szocializmus helyét az állítólagos tudományos szocializmus foglalta el, amely új nevet vett fel: *kollektivizmusnak* mondja magát.

Franciaországban eleddig nem tanulmányozták a szabadságnak és a haladásnak ezt az új ellenfelét. Pedig van nálunk elég sok híve, akik közül akadnak eszesek, buzgók, lelkesek is.

A hivatalos optimizmus, mely – a napi politika apró eseményeit kivéve – hivatásszerűen mit se tud meg, ezzel az ellenséggel szemben, aki még némileg ismeretlen, de egyre erősödik, természetesen a szokott lenézést tanúsította.

Én azonban úgy vélekedtem, hogy ez az ellenség komoly, beható bírálatot érdemel.

Voltaképp nem tartok tőle, hogy a kollektivizmus egyhamar diadalmaskodni fog, dacára annak, hogy híveinek száma jobban szaporodik, semmint gondolják. De elméletének tanulmányozása érdekel: megfiatalítja, edzi a nemzetgazdasági tudományt, melynek ereje kifogyna, ha beérnénk azzal, hogy váltig ismétljük a régi mesterek oktatásait.

Sem az igazságnak, sem a tudománynak nincs joguk a tévedést vagy a tudatlanságot fitymálni. Ezek az utóbbiak olykor őszinteséggel párosulnak. Ez ok arra, hogy ne hagyjuk őket szó nélkül.

Aztán pedig van a tudatos, nyílt kollektivisták mellett egy sereg öntudatlan, titkos kollektivista. Minden társadalmi rétegben találkozunk velük: hemzsegnek a politikai és kormányzati testületekben. Szerintük az emberi társadalom nem nyugszik változhatatlan elven: minden csak expediensekkel megy. Kiváltképpen a szabadság iránt tanúsítanak kicsinyes gúnyt.

Ezek az emberek, akiket a könnyelműség elbizakodottá tesz, tudva vagy öntudatlanul, szövetségei és úttörői a kollektivizmusnak.

Ki fog minket megszabadítani a kibékítőktől, azoktól az ingadozó, üres elméktől, akik azt hiszik, hogy a hajnal kibékíti a napot az éjszakával? Az a mánia, mely az ellentéteket egyesíteni és összeolvasztani akarja, a szellemi gyengeség legjellegzetesebb vonása.

A művelt világ azt hitte, hogy mindenkorra meghódította a szabadságot. Pedig azt minden nap veszély fenyegeti. Ez a könyv talán meg fogja mutatni, hogy a szabadság sok bajról, melyet a rovására írnak, nem tehet, és hogy a gazdasági társadalom a szabadságon kívül nem találhat szilárd alapot.

Párizs, 1884. július 1.
Paul Leroy-Beaulieu

BEVEZETÉS

A MÁSODIK KIADÁSHOZ

Alig egy éve, hogy ennek a munkának az első kiadása megjelent; nem kell hát rajta sokat módosítanunk, midőn újból a közönség elé terjesztjük. Elég, ha kijavítjuk pár sajtóhibáját és röviden felelünk néhány bírálatra.

A kollektivistákat, kiknek tanait először tárgyalták nagyobb könyvben – legalábbis Franciaországban – megtiszteltetésben véltük részesíteni; de ők ezért kevés elismerést mutattak. Ahelyett, hogy cáfoltak volna, inkább csak gyaláztak és szidalmaztak. Erre a térre nem követjük őket. Tanaikat lojálisan, udvariasan boncoltuk; nem tanúsítottunk se gyűlöletet, se haragot az egyének ellen, hanem inkább azt az elnézést és azt a sajnálkozást, mely megilleti az olyan embereket, kik agyrémek által félrevezettetik magukat.

Más ellenvetésekre tartozunk válasszal. Franciaországban és külföldön egyes bírálók azt vetették szemünkre, hogy nagyon is sokat időztünk a földbirtok természetének és keletkezésének fejtegetésénél.

Könyvünknek ezt a részét lényegesnek tartottuk és most is annak tartjuk. Húsz év óta, de főleg tíz év óta, sokan támadták meg a földbirtokot, még olyanok is, akiket nemzetgazdáknak mondanak. Olybá veszik, mint egy monopóliumot vagy szabadalmat, mely illetéktelen tizedet szed a fogyasztóktól, azaz a társadalom összességétől:

dicsérik az ókori vagyonközösséget és arról ábrándoznak, hogy bizonyos kerülőutakon ismét visszatérjenek hozzá.

Egyes írók, kik közül némelyek tanszékeket foglalnak el, mások pedig, a közönség által rég elismert tekintéllyel bírnak, még mindig – milyen sajátságos anakronizmus! – arról beszélnek, amit a föld természetes és meg nem érdemelt értéknövekedésének (natural and unearned increment) neveznek.

Olyan időben, mikor az egész világon csökken a földjáradék, mikor a földgömb legtermékenyebb talajait, mint az Amazonas és a Rio de la Plata partjait, esetleg a Kongó és a Zambézi vidékét művelés alá kezdik venni, ami csökkenteni fogja a régi országok földbirtokainak jövedelmezőségét; olyan időben, mikor a szállítási díjak – melyeket a múltban nem érintett az ún. földbirtoki monopólium – az iparnak még hiányos, de egyre növekvő tökéletesedése folytán napról napra alább szállnak; olyan időben akadnak írók, akik annyira elmaradtak a világtól, annyira megfeneklettek az elavult fogalmakban, hogy a társadalomra nézve károsnak tekintik a föld magánbirtokban maradását.

Úgy hittük, hogy ezt a fontos, elsőrangú kérdést behatóan kell fejtegetni; rámutattunk az egyéni földbirtok eredetére és fejlődésére; lépésről lépésre követtük keletkezését és átalakulásait az egyes országokban, valamint jeleztük, hogy a fejlődésnek mindenütt azonos jellege

van. Bíráltuk az egyéni földbirtok módosítását vagy átalakítását célzó javaslatokat. Munkánknak ezt a részét fölös mellékletnek tekinteni könnyebb, mint azt megcáfolni.

A szocialisták közül, akik kegyesek voltak nem szorítokozni a szidalmazásra, egyesek azt vetették szemünkre, hogy már a munka második lapján van egy állítólagos elmentmondás, amely szerintük teljesen meggyengíti az egész fejtegetést. A szövetkezésekről szólva, ezt írtuk:

A tőkék szövetkezése, mely a tőkegyűjtésnek oly bámulatos lendületet ad és lehetővé teszi, hogy az emberi agyban megszületett legmerészebb gondolat szinte haladéktalanul megvalósíttassák: az egyének szövetkezése, mely arra hivatott, hogy igen lényegesen javítsa a munkások helyzetét, az egyéni erőt kollektív erővé alakítsa át, méltóságot, biztosságot adjon neki stb...

Igenis, ezeket a sorokat írtam; megírtam egy évvel ez előtt és ma ismétlem, mert gondolatomat igen találóan fejezi ki.

Hanem értsük meg egymást: a jövőben sok szövetkezet fog keletkezni, melyek ma még nem léteznek: olyanok, amelyeknek mintáit ma még nem ismerjük, és olyanok, melyeknek ismert mintái ma még kevés példányban vannak megvalósítva. De ebből nem következik, hogy a társadalom alapja teljesen meg fog változni, hogy a tőke fölöslegessé vagy rabszolgává fog válni, hogy az egyéni vállalatok rendszere el fog tűnni, hogy nem lesznek

többé munkaadók és bérmunkások, hogy mindent a részvénytársulatok fognak intézni, vagy, hogy a magán-emberek kezdeményezését, ahogy a kollektivisták akarnák, mindenben az államé fogja pótolni. A szövetkezés igazi ellensége a kollektívizmus, sőt a szocializmus is; amaz megszünteti a szövetkezést, mert mindent az állam hatáskörébe utal; emez pedig megfosztja a szövetkezést a szabadság, az önkéntesség és felelősség előnyeitől, önkéntes belépés helyett kényszerít igényel, erkölcsrontó, vesztegető kedvezményeket osztogat, az akadálytalanul fejlődő társadalmi típusok végtelen, üdvös változatosága helyett egyöntetű kereteket teremt, melyeket egy pár ember képzelete eszelt ki igen tökéletlen alakban.

Munkánkban tehát egyáltalán nincs meg az az ellentmondás, melyet kiolvastak belőle.

Más ellenvetést tettek nekünk Németországban és Belgiumban. Miután bonckés alá vettük Lassalle és Karl Marx tisztán negatív tanait a „tőkére alapított” mai gazdasági társadalom szervezetéről, meg akartuk szemlélni a kollektívizmus pozitív képét is. E végből elővettük [Albert] Schäffle úrnak egy igen ismert művecskéjét. E mű szerzője egyike azon németeknek, akik a legtöbbet foglalkoztak gazdasági kérdésekkel és a legtöbb befolyást gyakorolnak Közép-Európában a nemzetgazdaság terén.

Schäffle úr, aki Ausztriában miniszter volt és gazdasági kérdésekben Bismarck herceg egyik félhivatalos tanácsosa, 1874-ben *Die Quintessenz des Sozialismus* cím

alatt névtelenül közzétett egy bírálatot a német szocialista programról. A művecske jelentős sikert aratott. Kezünkben van a hetedik német kiadás, amelynek címlapján meg van említve, hogy ez a hetedik változatlan lenyomat, és hogy a művecskéből 21 000 példány kelt el.

Ezt a könyvecskét, mikor megjelent, úgy kellett tekinteni, mint egy meggyőződéses szocialista, vagyis inkább kollektivistista művét, olyan íróét, aki egyes részletekre nézve kételkedhetett vagy habozhatott még, de aki úgy vélekedett, hogy minden néven nevezendő munkaeszköznek nem az egyének, hanem az állam birtokában kell lennie. Schäßfle műve ennek a határozottan szocialista jellegnek köszöni roppant sikerét. A szerző, aki a második kiadáson megnevezte magát, nem látta jónak bármit is változtatni az eredeti szövegen, és művének minden újabb kiadásán ki volt emelve, hogy „változatlan lenyomat.”

Ma azonban Schäßfle úr kijelenti, hogy a *Quintessenz des Sozialismus* nem tartalmaz egyebet, mint a mai szocializmus tanainak tárgyilagos előadását, amelyben a szerző saját nézetei figyelmen kívül vannak hagyva.

Ez meglehet, ámbár furcsa eljárás, hogy egy író huszonegyezer példányt nyomtat egy könyvből, amelyben előad egy tant, és nem jelzi két-három világos szóval, hogy ezt a tant a könyv szerzője nem vallja a magáénak.

De e kivételes körülmény dacára el lehet ismerni Schäßfle úr azon érdemét, hogy ő volt az első, ki élénk

terjesztette a mai kollektívizmus pozitív képét. Gyöngéden, szeretettel cselekedte, azzal a nyilvánvaló óhajjal, hogy a tan igaz és alkalmazható legyen.

Azóta Schäffle úr egy terjedelmesebb munkában, mely előttünk fekszik, és amelynek megjelenését talán a mi könyvünk a kollektívizmusról siettetette vagy éppen előidézte, fölfedezte, hogy a mai német szocialisták programja a gyakorlatban meg nem valósítható. *Die Aussichtslosigkeit der Sozialdemokratie, Drei Briefe an einen Staatsmann zur Ergänzung der Quintessenz des Sozialismus*. Ez a címe a munkának, mely a *Quintessenz des Sozialismus* kiegészítéséül egy államférfiúhoz intézett három levélben kifejti, hogy a szociáldemokráciának nincs kilátása arra, hogy tanait megvalósíthassa.

Ebben az új munkában Schäffle úr arra kéri az illető államférfit, hogy ne használja többé a *katedraszocializmus* vagy *állami szocializmus* kifejezést és tartsa fenn a *szocializmus* elnevezést az igazi szocializmus részére, amelynek jellemző vonásai, Bebel német szocialista képviselő szerint is, a következők: kollektívizmus (mindent az állam termel) a gazdasági téren; tiszta demokratikus köztársaság a politika tekintetében; a metafizikai világnézet tekintetében az anyagelvűség bizonyos természettudományi mázzal; optimizmus arra nézve, hogy a világ tökélesedik; istentagadás a vallási téren. Hozzátehetjük, még mindig Bebel szerint: a családi és házassági kötelékek lazulását és neveléstani tekintetben az állami oktatást.

Mindezek csakugyan szoros összefüggésben állnak egymással és a programnak nincs egy pontja sem, amely ne fűződne a többihez.

Minden, ami az istentagadást és az anyagelvűséget kedveltebbé teszi, ami túlságosan tágítja az állam hatáskörét, ami gyöngíti az egyént, ami egyforma igaként nehezedik az összes polgárra, ami gátolja és elfojtja a vélemények és ítéletek különféleségét egy országban – mind új híveket szerez a kollektivismusnak és egyengeti a talajt e barbár, meddő tanok részére.

Igaz, nem tartunk tőle, hogy a kollektivismus megfészkelje és fentartsa magát a mai gazdasági rend romjain; de félünk a rázkódásoktól, a rendzavarásoktól, a véres megtorlásoktól, melyek a szocialisztikus törekvések fejlődésének következményei lehetnek.

Az állami szocializmust és a *tanszéki szocializmust* korántsem tekintjük a forradalmi szocializmus ellenszerének, hanem szövetségeseinek, előfutárainak.

Sajnos a politikai és tudományos körökben legtöbbször a két első szocializmus felé hajlanak. Kevesen védik ma Európában a nemzetgazdasági igazságot és a szabadságot. Büszkék vagyunk arra, hogy mi az utóbbi kis phalanxba tartozunk.

Sokak abban a tévhitben leledzenek, hogy az eredetiség abból áll, ha valaki világújítási rendszereket, gyökeres reformterveket eszel ki; mintha az emberiség életében semminek se kellene változhatatlannak, állandónak

lennie. A mi nézetünk szerint több eredetiséget és szellemi erőt tanúsít az, aki tanulmányozza, megérti és elemzi a társadalmi élet egyszerű törvényeit, megismerteti azok szabályait és működését, mintsem az, aki képzeletében teljesen szervezett társadalmak ábrándképeit alkotja.

A természettudós megvizsgálja az emberi szervezetet, számot vet létezésének feltételeiről; elemezi a szervek működését és kölcsönös viszonyait, és gyermekes foglalkozásnak tartaná egy tökéletesebb szervezetről ábrándozni. Így kell eljárni a társadalomtanban is. Ez a gondolat vezetett bennünket e munka megírásánál, és szerencsések leszünk, ha azok, akik végigolvasták, kissé jobban meg fogják érteni az emberi társadalomnak oly hajlékony, és mégis oly szilárd gépezetét, mely önmagától is annyira tud tökéletesedni.

Párizs, 1885. május 31.

Paul Leroy-Beaulieu

I. FEJEZET

A szocialista eszmék terjedése

Amióta szerencsém van elfoglalni a *College de France* nemzetgazdasági tanszékét, leginkább arra fektettem hangsúlyt, hogy hallgatóimmal együtt az ú.n. szociális kérdéseket tanulmányozzam.

Mint Michel Chevalier helyettese, a javak eloszlásáról tartottam felolvasásokat; és arról, hogy a gazdasági viszonyok a vagyoni aránytalanságok kiegyenlítése felé igyekeznek közeledni. Felolvasásaim csakhamar könyvben jelentek meg, melyet a közönség némi figyelemre méltatott. Ebben a könyvben egyaránt cáfoltam az elméleti és a népszerű tévedéseket. Kimutattam, hogy az egyéni kezdeményezésre és az iparra alapított gazdasági rendszernek (az *individualizmusnak* és az *indusztrializmusnak*) nem az a célja, hogy az emberek nagy részét nyomorba taszítsa, tehetetlenné tegye, hogy a szabadon szervezett termelés nagy rendszerének nem szükségképpen következménye az, hogy a gazdagok még hatalmasabbakká, a szegények még kevésbé függetlenekké váljanak.

A következő évben a szövetkezést, ezt a sokoldalú, érdekes tárgyat fejtegettem: a tőkék szövetkezését, mely oly bámulatos lendületet ad a tőkefelhalmozásnak és lehetővé teszi, hogy az emberi agyban megalkotott legmerészebb eszmék is haladéktalanul megvalósíttassanak; az egyének szövetkezését, mely arra hivatott, hogy igen lényegesen javítsa a munkás helyzetét, a munkás egyéni

erejét közös erővé alakítsa át és megadja neki az emberi méltóságot és a biztosságot. A szabad és önkéntes szövetségzés korszakának még csak az elején vagyunk. A társadalmi jelenségek a századok egész sorozatára terjednek ki. Azokat nem a rövid emberi élet, hanem az emberiség életének mértékével kell mérnünk. A közép- és alsó néposztályok helyzetének javítására a szövetségzés még igen jelentős segélyforrásokat helyez kilátásba. A *néposztály* kifejezést használom itt, noha a felületes gondolkodók, akik mindent összezavarnának, azt a szót száműzni szeretnék a szótárból. Pedig szükségünk van bizonyos szavakra, hogy kifejezzünk bizonyos tényeket, és miután a társadalmi helyzetek nem egyformák, a különbségek jelzésére szabatos kifejezések szükségesek, és gyermekes elégtétel az, ha pl. azt a régi, ismert szót a *réteg* kifejezéssel akarjuk pótolni.

A szövetségzésről tartott felolvasásaimat valamikor talán közzéteszem. Úgy találtam, hogy jelenleg célszerűbb lesz, ha a *College de France*-ban tartott előadásaim harmadik sorozatát teszem közzé, azt, mely a kollektivizmusról szól.

Egy elmélet boncolásánál két módszert követhetünk. Az első az, ha tételeit közvetlenül vizsgáljuk; pl. a nemzetgazdaságtannál elemezzük a nagy gazdasági fogalmakat. mint pl. az érték, a tőke, a nyereség, a munkabér, a megtakarított pénz, ahogy azokat a tudomány elénk állítja. Ez a *didaktikai* módszer.

A másik, a *bíráló* módszer megfordítva jár el. Az nem magukat a gazdasági tanokat tekinti, hanem a velük ellenkező fogalmakat és méltatni igyekszik az ellenvetések jelentőségét.

Aki a szocializmus, kommunizmus és kollektivismus rendszereit boncolja, közvetett, de hatásos módszert választ a nemzetgazdaságtan tanulmányozására: ellenpróbát végez: egy igazságot úgy bizonyít be, hogy megcáfolja az ellenkezőjét képező tévedéseket. Azt fogjuk tehát ebben a könyvben kutatni, hogy a nemzetgazdaságtan ellen küzdő iskolák miképp vélekednek az értékről, a javokról, a munkáról, a tőkéről, a takarékpénzről, a termelés szervezéséről, a termékek megosztásának törvényeiről és szétosztásuk módjáról.

Miért használtam a *kollektivismus* szót, amelyet némi megütközéssel vettek észre a College de France előadásait hirdető falragaszon? Miért ezt az újonnan gyártott kifejezést, amely nincs meg az Akadémia nagy szótárában? Miért nem választottam régibb, ismertebb kifejezést, mely meghonosult és behatolt a polgári osztályokba, pl. a szocializmust vagy kommunizmust?

Azért nem tettem, mert a kollektivismus szónak megvan a saját jelentése: egy bizonyos rendszert jelez, a fogalmaknak egy összességét, amely különbözik a szocializmustól általában, különösen pedig a kommunizmustól. Azért választottam az új kifejezést, mert az ú.n. kollektivistá tan a legidősebb, legmegkapóbb jelensége, modern formája a szocializmusnak.

Kíséreljük meg az elnevezések szabatos meghatározását. Ez némi nehézséggel jár. A szocialista vagy kollektivisták írók rendszerint inkább foglalkoznak azzal, hogy bírálják a közgazdasági tanokat vagy felsorolják a bajokat, melyekben szerintük a társadalom szenved, mint azzal, hogy kifejtsék a társadalom újjászervezésének pozitív, részletekbe menő rendszerét. Ezt a megjegyzést nem én tettem, hanem egy szocialista író, Schäßfle, az egyetlen, aki egy kis könyvben megkísérelte pozitív alakban felüntetni, hogy mi lehet a kollektívizmus.

A legkiválóbb modern szocialista író, Karl Marx, aki oly maróan, oly furfangosan és kérlelhetetlenül bírálja a most fennálló közgazdasági rendszert, nem állít fel *ex professo* oly társadalmi rendszert, melyet a mostaninak a helyére lehet és kell állítani. Csak helyel-közzel, szinte véletlenül, epizodikus formában merülnek fel műveinek romboló bírálatai közt egyes, röviden, nem igen szabatosan, nem igen világosan kifejezett pozitív eszmék.

De nem csak az a baj, hogy a tanok tételes előadása majdnem teljesen hiányzik a modern szocialisták irataiban – Schäßfle kis könyvét kivéve – de még azt sem mondhatnánk, hogy a kiválóbb szocialisták tanai közt olyan összhang uralkodik, amely megkönnyíti a szocializmus bírálójának feladatát.

Vegyük pl. a két leghíresebb német szocialistát: Karl Marxot és Lassallet. Hasonlítsuk össze tanaikat azon modern francia, belga szocialista iskola tanaival, amelynek közlönye ezt a címet viseli: *La Philosophie de l'avenir, revue*

du socialisme rationnel (A jövő bölcselete, az ésszerű szocializmus szemléje) és amely iskola Colins belga bölcselkedőt tekinti alapítójának. A pozitív alapeszmékre vonatkozólag korántsem egyeznek meg egymással.

Lassalle szerint a szocializmus pozitív gondolata abból áll, hogy a munkások termelési szövetkezeteket alapítanak, melyekhez az állam adja az alaptőkét. Karl Marx és Schäffle visszautasítják ezt a javaslatot, mert engedményeket tesz az individualizmusnak és a gazdasági szabadságnak. Ez nem alakítaná át eléggé a termelés mai rendszerét, mert meghagyná az anarchikus versenyt. Már pedig tudjuk, hogy individualizmus, szabadelvűség, verseny, mind olyan szavak, melyek szörnyen sértik a szocialisták füleit.

Ha elhagyjuk Németországot és az imént említettem francia-belga iskolát vesszük szemügyre, akkor úgy látjuk, hogy ennek a kollektivismusa csak abból áll, hogy az összesség, vagyis az állam javára ki kell sajátítani a talajt, a földanyagot, a termelés nélkülözhetetlen eszközét, és azt árverés útján kell bérbe adni.

Colins javaslatához közel áll a kollektivismusnak egy amerikai válfaja, Henry George elmélete, melyet a szerző két könyvben ismételten kifejtett, és amely az elmúlt öt évben mély hatást gyakorolt az Egyesült Államokban és Angliában.¹

¹ Henry George, *Progress and Poverty: An Inquiry Into the Cause of Industrial Depressions and of Increase of Want with Increase of Wealth.*

Ha visszamegyünk Németországba és szemügyre vesszük Schäffle elméletét, azon egyedüli újabb íróét, aki pozitív szocialista rendszert állított fel, úgy találjuk, hogy Schäffle nagyon szűknek és ki nem elégítőknak találja Colinsnak – akit úgy látszik, névleg nem ismer – és Henry Georgenak javaslatait. Schäffle-nek sokkal több kell: nem csak a föld legyen köztulajdon, hanem a termelésnek minden, de *minden* eszköze, a gépek és a szerszámok épp úgy, mint a föld és a bányák; a magántőkét mindenben a kollektív tőke helyettesítse.

Hagyjuk ott Schäffle-t és térjünk vissza a belga-francia kollektivistákhoz. Fel vannak háborodva az iménti javaslatok miatt és panaszkodnak Schäffle tudatlansága fölött. Ahogy egyikük mondja:

Ha minden magántőke kollektív tőkévé válik, akkor benne vagyunk a vagyonszövetségben, azaz a képtelenség vizeiben úszunk. Ha minden termelési eszköz kollektív tulajdonná válik, akkor egyforma vétség lesz akár egy tűt, akár egy gyárat szerzünk meg.

És a mérsékelt kollektivista egy csomó szemrehányást tesz a radikális kollektivistának, melyekben van bizonyos ügyesség.

The Remedy (Haladás és szegénység, tanulmány az ipari válságok okairól, a szegénység és a gazdagság párhuzamos növekedéséről. A gyógy mód.), New York, 1879. A népszerű kiadást tízezerrel terjesztették és ezt a könyvet – ami némileg ámulatba ejthet – felvették az iskolai könyvtárakba. „Örömmel látjuk – mondja a *San Francisco Merchant* című lap – hogy az állam közoktatási minisztériuma felvette a *Progress and Poverty*-t az iskolai könyvtárak jegyzékébe.”

Korántsem azért állítom így szembe a szocializmus és a kollektivizmus változatait, hogy frivol multság tárgyává tegyem az ellenmondásaikat és a küzdelmeiket! Ez a könnyű eljárás a nyilvános gyűlésekbe és a hírlapi cikkekbe való, de nem méltó a tudományos vitához.

Ezekkel a megjegyzésekkel csakis egy dolgot akartam kimutatni. A szocialistáknak könnyű a nemzetgazdasági tanokat bírálni, mert ezek teljes egészet képeznek, és a nemzetgazdasági írók egyetértenek az alapigazságokban, mint a tőke természete, a munkabér, a verseny, a kereslet és kínálat törvénye. De sokkal nehezebb a szocialista elméleteket bírálni, mert ezek nincsenek összeillesztve olyan egyöntetű egészé, amelyre nézve, ha nem is az összes szocialista, de legalább a jelentősebb részük egy és ugyanazon nézetet vallanak.

Ezért nem is azt a módszert kell követni, hogy elővegyük az egyik vagy a másik író, lépésről lépésre köveszük a szavait, ezeket bíráljuk, mérlegeljük és kimutassuk, mi bennük az igaz és mi a téves. Oda kell helyezkednünk a tanrendszer kellő közepébe, tekintet nélkül az egyénekre, akik így vagy amúgy hirdetik, és kimutatni, hogy mik annak a logikus következményei. Nem csak azt kell megtudnunk, hogy a kollektivizmus mit akar, illetve, hogy kiválóbb hívei mit tüntetnek föl cél gyanánt, hanem azt is, hogy tanrendszerének elveihez képest, mit kell akarnia. Arról van szó, hogy teljesen részrehajlás nélkül, a legszigorúbb logika szerint fogalmazzuk meg

mindazt, amit az „új eszme” tartalmaz, és ha azt kifejtet-
tük és elemeztük, akkor hasonlítsuk azt össze a közgaz-
dasági tanok lényegével és lássuk, hogy a két tanrendszer
közül melyik tartalmazza az igazságot.

Arról szoltam, hogy meg kell határozni a kifejezések
jelentését, és még nem tettem. Micsoda hát a kollektiviz-
mus? Miben különbözik a szocializmustól vagy a kom-
munizmustól? Tetemesen különbözik úgy az egyiktől,
mint a másiktól. Szabatosabb, jobban van meghatározva,
és mélyebb értelemmel bír, mint a szocializmus; szabato-
sabb, mint a tulajdonképpen kommunizmus, de eme-
nél szűkebb határok közt mozog és tartózkodóbb. Ezen-
felül – és ez hiányzik úgy a szocializmusnál, mint a kom-
munizmusnál – tényleg vagy látszólag könnyű módja
van a megvalósításra.

A szocializmus általános elnevezés, mely kifejez bizo-
nyos módokat arra nézve, miképp avatkozzék az állam a
termelők közti viszonyokba, vagy a termelők és fogyaszt-
tók közti viszonyokba. Ennek a beavatkozásnak nem-
csak az volna a célja, hogy biztosítsa az egyének által ön-
ként vállalt kötelezettségek hű teljesítését, hanem az is,
hogy kiegyenlítse a társadalmi egyenlőtlenségeket, mó-
dosítsa a dolgok természetes menetét, a szabad alku foly-
tán megkötött szerződések helyére hivatalos szerződési
mintákat léptessen, segítse a gyöngébbnek tartott felet
és elejét vegye annak, hogy az erősebbnek tartott szer-
ződő fél tőle telhetőleg kiaknázza természetes vagy gaz-

dasági előnyeit. A szocializmus mindenre rendszabályokat alkot, vagy úgy jár el, hogy az állam versenyre kel a magániparral. A szocializmusnak vég nélküli tere van: a legváltozatosabb formákat ölti. Valóságos Próteusz.

De a szocializmus, vagyis az állam beavatkozása a magánemberek közti szerződésekbe, némileg felületes, épp azért, mert szerfölött különböző és változó módok szerint alkalmazható. Többé-kevésbe nagymértékben módosítja a társadalmi viszonyokat, a termelés szervezését és a termékek szétosztását, de nem forgatja föl teljesen.

A kommunizmus azonban megcselekszi ezt a teljes felforgatást. Megszünteti minden magántulajdonlást; a hatóság által határozottatja meg nemcsak azt, hogy a társadalom minden tagja mit dolgozik és milyen fizetséget kap, hanem azt is, hogy mindenkinek mi legyen a szükséglete, és a szükséglet miképp elégítendő ki. A gazdasági életben semmi tért sem enged a magánkezdeményezésnek, a személyes felelősségnek és szabadságnak.

A kollektívizmus más követelésekkel áll elő: azt mondja, hogy lényeges vonásokban tér el a kommunizmustól.

A kollektívizmus, ahogy Schäffle meghatározta, azt jelenti, hogy minden termelési eszköz (ingatlan javak, műhelyek, gépek, szerszámok) nem magántulajdon, hanem kollektív tulajdon, hogy a tőkék egység nélküli versenyét a munka társadalmi szervezése helyettesíti. A magánintézetek helyére a testületi szervezet lép, és a termelést a társadalom igazgatja: a közös munka megoszlik

azon az alapon, hogy a társadalmi munka minden anyag-részletét és eszközét valamennyien együttesen birtokolják; az együttesen előállított, mindenféle termékek a munkások közt munkájuk mennyisége és értéke arányában oszlik meg.

Eddig a kollektívizmus – ha eltekintünk az utolsó kifejezéstől – meglehetősen azonosnak látszik a kommunizmussal. De a mondat utolsó részében már egy lényeges eltérés jelentkezik. Mihelyt a termékek szétosztásánál az egyesek munkájának nemcsak amennyiségét, de az értékét is figyelembe kell venni, már nem a tiszta kommunizmus áll előttünk, a maga durva formáiban.

A kollektívizmus és a kommunizmus közt egyébiránt sokféle és lényeges eltéréseket észlelhetünk; természetes, hogy csak az elméleti eltérésekről szólnunk, mert a gyakorlatban nehéz volna azokat el nem enyésztetni.

A kollektívizmus azt állítja, hogy minden egyénnek szabadjára hagyja szükségleteinek meghatározását. Sőt azzal dicsekszik, hogy az egyéni gazdagságot nem szüntetné meg teljesen; megszüntetné a termelési eszközök magántulajdonlását, de meghagyná magántulajdonnak a fogyasztani valót. Nem a termékeket, hanem csak a termelési eszközöket tenné köztulajdonná. Megszüntetné a pénzt, de, hogy meghatározhassa a szolgáltatások értékét, kincstári jegyeket állít ki, melyek a társadalmi munka időegységét fejeznék ki. Ezeket a kincstári jegyeket az egyének gyűjthetik, összetakaríthatják, de azok

nem képezhetnének tőkét. A kollektívizmus tehát megengedi az egyének megtakarított javait a legkezdetleгеbb formában és úgy, hogy a megtakarított javak ne teremthessenek új értéket; behozná – úgy mondja – az együttesen megtakarított javakat, mégpedig a legtökéletesebb, a legtermékenyebb alakban. Sőt a kollektívizmus tovább megy, kijelenti, hogy tiszteletben fogja tartani az öröklési jogot

A mai társadalom átalakításánál az új tanrendszer az időhöz kötött annuitások módszerét alkalmazná. Mindazokat, kik tőkét, azaz bármi néven nevezendő termelési eszközt tulajdonolnak, kisajátítaná és kárpótlást adna nekik, mely 30, 40, 60, 80, vagy 99 évi részletben fizettetnék aszerint, amint az írók vagy a kollektívista törvényhozók türelme vagy nagylelkűsége engedi.

Azt most nem kutatom, hogy ez a tan logikus, helyese, hogy az így felfogott kollektívizmus nem közeledik-e mindinkább a teljes kommunizmushoz, vagy hogy lopva nem engedi-e ismét előállani azon egyenlőtlenségeket, melyeket állítása szerint megszüntet. Előadom az eszme tartalmát. Előadásunk folyamán a jelzett kérdések tisztázása sorra fog kerülni.

De azt kell kérdeznünk, hogy milyen körülmények bírhattak rá nagy műveltségű elméket is arra, hogy ennek a rendszernek apostolai legyenek. Azután, a kollektívizmus bírálata során ki fogunk fejteni határozottabb, helyesebb eszméket a nagy gazdasági tényezőkről, mint

az értékről, a tőkéről, a munkabérről, a nyereségről, a verseny és a munka szervezéséről általában.

Ez az elemzés, az állandó tudományos érdeken kívül, úgy tartom, a kiváló időszerűség érdekével is bír. A szocialista eszmék megint sok ember elméjét foglalkoztatják.¹ Járvány ez, mely nem kímél meg egyetlen osztályt és egyetlen országot sem. A világ egyik legkonzervatívabb államának, Ausztriának egy volt minisztere² könyvet ír, melyben felhívja az államot, hogy ő legyen az általános termelő: kegyelmi ténynek tekinti, hogy az egyének magánbirtokában meghagy néhány kezdetleges munkaeszközt, pl. a tűt; de ennek a pici magántulajdonnak a használatát is feltételekhez köti. A magánkezdeményezés igazi hazájában, az Egyesült Államokban az iskolai könyvek közé sorolnak egy munkát, mely a földtulajdonlás

¹ Újabb időkben sok előkelő férfi, bölcész és gazdasági író úgy vélekedett, hogy a szocializmus, akár mint tudományos tan, akár mint politikai párt, meghalt. Sohase ringattuk magunkat ebben az illúzióban. Első munkánkban, mely 1868-ban jelent meg (*De l'état moral et intellectuel des populations ouvrières*. A munkásosztály erkölcsi és értelmi állapotáról) megírtuk, hogy a szocializmus inkább él, mint valaha, és azóta váltig kijelentjük, hogy tért hódít az elmékben.

² Schäffle úr, a legismertebb német publicisták egyike. Az osztrák Hohenwarth kabinetben 1871. február 7.-én a kereskedelmi és földművelési tárcát bízták rá; tárcáját nyolc hónapig, a mondott évi október 30.-ig tartotta meg. Sok vaskos könyvet írt és egy *Quintessenz des Sozialismus* című művecskét. Tudtunkkal ez az egyedüli mű, mely kifejteni igyekszik a kollektívizmus pozitív tételeit, és ez Németországban közel 30 000 példányban van elterjedve. Malon úr, a szocialista, aki az 1871.-i Párizsi Kommünben szerepet vállalt, lefordította francia nyelvre.

teljes megszüntetését ajánlja.¹ Franciaországban pedig egy kiváló parlamenti tag, mint az ipar és a munkásosztály helyzete ügyében kiküldött vizsgálóbizottság elnöke,² megnyitó beszédében nagy szavakkal kijelenti, hogy ezt a vizsgálatot *határozottan szocialisztikus szellemben* kell megtartani. A meghallgatott szakértők megfogadták ezt a naiv tanácsot, és tudjuk, hogy a furcsánál furcsább tervek egész tömege került e bizottság elé. Egyes képviselők versenyre keltek a munkásterületek vezetőivel, és azt kívánták, hogy az állam fokozatosan alkalmazza a kollektívizmust és kezdje a bányák államosításával;³ községtanácsi tagok úgy vélekedtek, hogy a házak is pompás anyagot képeznének az államosításra.

Több-kevesebb öntudatossággal sok ember biztatja a modern kormányokat arra, hogy lépjenek a kollektívizmus ösvényére. Elérkezett tehát az ideje, hogy beható vizsgálódás tárgyává tegyük az új szocializmust, és tüzetesen mérlegeljük, hogy mit tartalmaz és mit ér.

¹ Henry George. Századunkban talán egy könyv se terjedt el oly roppant mértékben, mint ez; az eredeti és a népies kiadás példányai százezrével forognak közkézen az Egyesült Államokban és Angliában.

² Spuller úr.

³ Girodet úr, a Loire-departement egyik képviselője 1884 márciusában törvényjavaslatot adott be, mely a következő cikkeket tartalmazza: „1. cikk. A bányák ismét az állam birtokába kerülnek vissza. – 2. cikk. A bányák törvényes formában, az ország által meghatározandó kártérítés fejében, ki fognak sajátítani. – 3. cikk. A bányák kiaknázásának módját külön törvényjavaslat fogja megállapítani.” Egyes képviselők és parlamenti csoportok ma sok hasonló törvényjavaslattal foglalkoznak.

II. FEJEZET

A kollektivizmus különböző formái

Az előző fejezetben már kezdtük észrevenni, hogy mi-
ben különbözik a kollektivizmus a kommunizmustól és
a szocializmustól.

Rendszere nem oly külterjes, mint a kommunizmusé,
de sokkal szabatosabbnak, alkalmazhatóbbnak tűnik, és
állítólag nagyobb teret enged az emberi szabadságnak. A
kollektivizmus fennhéjázással és lenézéssel beszél for-
mátlan bátyjáról, a kommunizmusról.

Másfelől viszont szabatosabb és gyökeresebb módosí-
tásokat ajánl, mint a szocializmus, amellyel egyébiránt
hajlandó egyezkedni. A munkások államilag segélyezett
termelési szövetkezetét az anarchikus verseny egy új for-
májának tekinti ugyan, de azért mégsem utasítja vissza
véglegesen, hanem mint ideiglenes intézményt elfo-
gadná. Sőt egyelőre belenyugodna abba, hogy a munka
mai szervezetén félig „burzsoá” jellegű módosítások esz-
közöltessenek, mint pl. a nyereségben való részesítés, a
kooperáció. Szerinte a mai állapotban mindezt el lehet
fogadni, de csak mint átmeneti, előkészületi intézkedést,
melynek célja csoportosítani és tovább vezetni a munká-
sokat. Ez korántsem a kollektivizmus eszménye. Részesí-
tés a nyereségben, kooperáció, államilag gyámoltott szö-
vetkezet, ezek a módozatok, ha magukban véve végleges
megoldások akarnak lenni, csak vállvonásra indíthatnak
– mondja Schäffle hideg nyugalommal – de mint rövid

tartamú átmeneti állapotok, végül is, habár sajnálkozással, megtűrhetők.

Láttuk, hogy a kollektivizmus meg akarja szüntetni a pénzt, legalábbis a valóságos ércpénzt, és helyette mint egyedül törvényes, társadalmi értékjelt, a kincstári munkajegyvet akarja behozni; eltörli a kereskedelmet, a piacokat és a tőzsdéket. Azzal dicsekszik, hogy meghagyja a szükségletek szabad meghatározási jogát, a háztartást, a családot, sőt az örökséget, az adományozásokat, a hagyatékot, a magánjavak bizonyos formáját. Csakhogy megváltoztatja e javak jellegét, mert azok nem termelési, hanem csak fogyasztási eszközökből állnának.

A kollektivizmusnak van egy konzervatív válfaja is, amely okvetetlenül meg akarja hagyni a mai társadalom maradványait. Legcsábítóbb, legleleményesebb képviselője, Schäßle, hosszasan beszél e tárgyról. Az egyéni szabadságot, mondja ismételten, fenn kell tartani; ez a legforróbb vágya. Hanem előadásában igen sok a habozás és az ellentmondás, ami abból fakad, hogy érzi a probléma nehézségeit. A kollektivizmust, vagyis az összes munkaeszköz államosítását összeegyeztetni az egyéni szabadsággal olyan feladat, mellyel nem igen birkózhat meg még a legélesebb, legfurfangosabb elme sem.

„Ha a szocializmus,” így szól többek közt, és itt a kollektivizmust érti,

el akarná törölni az egyéni szükségletek szabadságát, úgy tekinthetjük, mint a szabadság, a civilizáció, a szellemi és anyagi jólét halálos ellenségét. Ennek az

alapvető szabadságnak elvesztését nem pótolnák a szocializmusnak köszönhető összes előnyök sem.¹

Schäffle fölháborodik a szocialisták ellen, kik ügyüket kompromittálják, lealacsonyítják, a magasra vágyó embereket elidegenítik az egyéni szabadság ellen intézett támadásaikkal. De nem tartja biztosnak, hogy a szeretett szabadság részére, melyet minden civilizáció és minden haladás előfeltételének tekint, menedéket fog találni a rendszerben, amely mellett apostolkodik. Mikor elgondolkozik, lelkében kételyek támadnak, és felhagy a határozott állításokkal.

A szabadelvű közgazdaságtan jó oldalát, az egyéni szabadságot, a lakhely megváltoztatásának szabadságát, az ipari szabadságot *talán* meg lehet tartani, hanem az egységes munkaszervezet mostani hiányának véget vetnénk.²

Tehát nem biztos, hogy a lakhelyet szabadon választhatnánk: azoknak, akik megbecsülik ezt a szabadságot, csak egy *talán*nal felelnek, és ezt a kétségbeejtő kételyt Schäffle ott fejezi ki, ahol alig negyven lappal feljebb az egyéni szabadságot dicsőítette. Amint később látni fogjuk, a kollektívizmus csakugyan szükségképpen megszünteti a lakhelyválasztás szabadságát, mint ahogyan megszüntet minden más szabadságot is.

¹ Schäffle, *Die Quintessenz des Sozialismus*

² uo.

A legügyesebb kollektivisták írók, bárhog is erőlködnek, unos-untalan kiejtenek a tollukon efféle lényegbe vágó ellenmondásokat. Schäffle szerint a kollektizmus abból áll, hogy a társadalom együttesen tulajdonolja és használja az összes termelési eszközt, és a magánemberek csak a fogyasztási eszközöket tulajdonolhatják.

De mi a különbség a termelési és a fogyasztási eszközök közt? Van sok termék, mely lehet termelési és fogyasztási eszköz aszerint, hogy mi a tulajdonos szándéka. Schäffle azt írja, hogy a mai milliomosokat kisajátítja, és 30, 40 vagy 90 éven keresztül megfelelő értékű annuitásokat szolgáltat nekik fogyasztási eszközök alakjában úgy, hogy azok a fogyasztási eszközök „fuldokló bőséggel” fognak bírni. Mit ért ez alatt?

Egy kertet, egy házat lehet tekinteni fogyasztási és egyúttal termelési eszköznek is. Éppen így vagyunk egy vég posztóval, egy lóval, egy köteg almával vagy egy kosár szőlővel, mert az almából és a szőlőből bort lehet előállítani. Nincs tehát lényeges, általánosan meghatározható különbség a termelési és fogyasztási eszközök között. Nincs olyan termék, amit ne lehetne úgy tekinteni, mint valamely újabb termék nyersanyagát vagy eszközét.

Miután a termelési eszközök nem képezhetnének magántulajdont, felmerül az ellenvetések hosszú sorozata. A tű és a varrógép bizonyára termelőeszköz. A kollektivisták társadalmában tehát a háziasszony – mert hiszen a háztartások megmaradnak – nem szerezhette be a maga

használatára egy varrógépet, de még egy tűt sem. A gondolkozó kollektivistáknak észre kellett venniük, hogy ez a tilalom milyen képtelenség: úgy iparkodnak tehát megmenteni rendszerüket a kinevetetéstől, hogy a legegyszerűbb termelési eszközöket meghagyják magántulajdonnak. Ahogy Schäffle mondja:

Az együttes birtoklás csak azokat a termelési eszközöket öleli föl, melyeknél már a szövetkezeti és felosztott munka jut érvényre, vagyis a tőkére, mely a társadalom tulajdonába megy át, mint ahogy már most is közjavakat képeznek az utcák és országutak, a közterek, a kereskedelmi, bírói, köznevelési, rendészeti stb. intézmények.

És még hozzáteszi, hogy a többi termelési eszközöket megtarthatják a magántulajdonosok, de olyan feltétel alatt, hogy pusztán személyes használatra szolgálnak, nem pedig eladásra.

Így tehát a tű esete el van intézve: a tűt a kollektívizmus dacára magánember is tulajdonolhatja, de a szerencsés tulajdonosnak nincs joga azt tenni vele, amit csak akar. Ha például arra használja, hogy megfoltozza szomszédjának lábravalóját vagy ingét, és munkájáért bármilyen fizetést igényel, akkor vétséget követ el, megsérti a dolgok törvényes rendjét. Az ellenőrzés bizonyára nehéz volna, hacsak be nem vezetik a legtűrhetetlenebb inkvizíciót.

A Schäffle-féle kollektívizmus, mely állítólag szabadjára hagyja mindenkinek szükségletei meghatározását,

megtakarítható kincstári munkajegyeket osztogatna, ami csakhamar vagy oda vezetne, hogy az imént megszüntetett társadalmi egyenlőtlenségek ismét előtűnnének, vagy pedig hogy a teljes vagyonközösség állna be.

A vagyonközösség ellen a legtöbb kollektivista erőlyesen tiltakozik, Végtelen ellenszenvet éreznek például az időszakonként való osztozkodás ellen, és ha szemükre vetik, hogy ennek a rendszernek a hívei, kijelentik, hogy ez rágalom. Ők a termelési eszközök egységes kihasználását óhajtják az állam által, nem pedig a termékek elaprózását az egyének közt. Csakhogy erre a pontra nézve nincs meg a teljes egyetértés az összes kollektivista közt. Némelyek például teljesen meg akarják szüntetni a bérbeadási rendszert, a Colins iskolájához tartozó belga-francia kollektivisták ellenben a föld együttes birtoklásának olyan módját akarják, melynél fogva a földet, megfelelő terjedelmű parcellákban, árverésen bérbe kellene adni. Az alkalmazásra nézve tehát a nézetek eltérnek, ami nem csoda, mert hisz az elvekben sincs meg az összhang.

Igyekeztünk tiszta fogalmat alkotni arról, hogy a kollektivizmus minek állítja magát. És találtunk két kategóriát: részleges, úgyszólván mérsékelt kollektivizmust, mely csak az ingatlan javakat öleli föl, és teljes kollektivizmust, mely kiterjed minden termelési eszközre, és legfeljebb olyan kezdetleges szerszámokra nézve enged meg feltételes kivételt, amilyen például a varrótű.

Milyen okokat hoznak föl rendszerük mellett a kollektivisták? Mivel igyekeznek bebizonyítani, hogy szükséges és jó szolgálatokat tenne a rendszer behozatala?

A kollektivizmus abból indul ki, hogy a mai társadalmi rendszerben, mely a magántulajdonra és a magánkötelezettségekre van alapítva, nem juthat érvényre az igazságosság.

Az igazságosságon ejtett sérelmek a következő tényekben nyilvánulnak meg: a magántulajdon megkaparintott olyan javakat, melyek lényegileg közjavak, amennyiben nem képezik senki munkájának a termékét; ilyenek a föld és a bányák. De a többi javak eltulajdonítása is csalás által történt. A tőke nem a megtakarított pénzekből gyűlt össze, ahogy a közgazdasági írók mondják, hanem a munkások kizsákmányolása által; a tőke nem a munkadíjakból, hanem a nyereségből alakult, már pedig a nyereség nem más, mint a munkabérből erőszakos visszaélés által eszközölt levonás.

A kollektivizmus, mely az egész társadalom részére foglalja le az összes munkaeszközt, feltétlenül szükséges az emberiség feladatainak teljesítése és a társadalmi egyetértés biztosítása céljából. Ma a társadalom két, nagyon egyenlőtlen létszámú csoportra van osztva: a tőkés vagy plutokraták, valamint a proletárok csoportjára: a közbeeső fokozatok mindinkább elenyésznek és a társadalmi osztályok régi lépcsőzetessége megszűnt létezni.

Mit jelent a kollektivista tanrendszerben az a szó, hogy *proletár*? Az „új eszme” nyelvezetében ez a szó sajátos, igen határozott értelmet nyert, mely eltér az eredeti, megszokott értelemtől. A proletárok nem azok az emberek, kik a társadalom legalsó lépcsőjén állva, mód nélkül elszaporodnak.¹ A kollektivisták definíciója szabatosabb, vagy legalább ilyennek látszik: a proletár az, aki nem bír megélni, ha nem dolgozik, és aki nem tulajdonosa a munkaeszközeinek. Bármilyenek legyenek is törvényeink humanitárius formulái, ezek az emberek mégsem szabadok; másoktól függenek, kénytelenek munkát kérni és miután éhen halnának, ha nem kapnának munkát, kénytelenek megelégedni, ha munkájuk termékének csak egy kis részét kapják is munkadíjzul.

Egy másik ok is van, amely miatt a termelési eszközöket közös tulajdonná kell tenni, nevezetsen az, hogy a tőke, mely magát a munka fiának mondja, ma törvényt diktál a munkának, holott a munkát, a tőke nemzőjét, a termelés értelmi tényezőjét illetné meg, hogy törvényt diktáljon a tőkének, a tehetetlen anyagnak. Az alattvaló fellázad természetes ura ellen, letaszítja a trónról és rabbá teszi.

Ezekre a megjegyzésekre, melyeket megcáfolhatatlanként állítanak elénk, bizonyára sokat lehet felelni.

¹ Littré a proletár szót így magyarázza szótárában: 1. A régi rómaiaknál, szegény polgár, ki a nép hatodik és utolsó osztályához tartozott és az államnak csak a családja által tehet szolgálatot. 2. A modern társadalomban a legszegényebb osztály tagja.

Proletár tehát minden ember, aki nem tulajdonosa a munkaeszközének. Ez igen elmés meghatározás, vonjuk le belőle a következtetéseket. Egy nagy tengeri hajó kapitánya, aki 12 000 – 15 000 frank fizetést kap, proletár. Egy nagy vasúttársaság igazgatója, aki különböző címeken 50, 60 sőt 80 000 frankot kap, proletár. A fenti meghatározás szerint proletárok továbbá kilenc-tizedrészben azok, akiket a szocialisták lenézően „burzsoának” neveznek. A festőn kívül, aki vásznat, festéket és néhány ecsetet vesz és ezzel előállíthatja festményét, a mai társadalomnak minden embere proletár: hiszen az író, ha van tolla, tintája, papirosa, eszméje és szép írmodora, hasztalan fáradna, ha nem akadna nyomdász, aki sokszorosítja az agyszüleményét; a népszerű tenorista és színésznő, aki száz meg százezer frankot keres évenként, feltétlenül tulajdonolja a munkaeszközeit, a hangot, a taglejtést, az arcjátékot, de nem értékesítheti, ha másvalaki nem bocsát rendelkezésére színházat, világítást, díszletet, színtársulatot. Vegyük a leggazdagabb, legszerencsésebb, legjobban elkényeztetett embereket, és ezer közül alig találunk egyet, aki a mai társadalomban feltétlenül rendelkezne a munkaeszközeivel. Ha mindenki, aki ezeket nem tulajdonolja, proletár, akkor a proletárok száma végtelen és jóformán azonos az emberek számával. Ebből a szempontból nézve a dolgot, az úgynevezett „burzsoáziának” egyáltalán nincs több szabadsága, mint azoknak, akiket még mindig külön neveznek el népnek.

Épp oly kevésbé fogadhatók el a megjegyzések a tőké-ről, e tehetetlen, holt anyagról, mely a munkának törvé-nyeket ad. Ha elfogadjuk is, hogy a vállalatok és a szer-ződés modern rendszere mellett az egyik fél törvényt diktál a másiknak, bizonyára nem a tőke, ez a nyers anyag az, mely törvényt szab a munkának. A tőke tulajdonosa, azaz a tőke megteremtője, az iparág kezdeményezője, vagy a megteremtőnek, a kezdeményezőnek örököse az, aki törvényt szab azoknak, akik a tőkét használni akar-ják vagy élelmet kívánnak tőle; tehát semmi esetre sem az történik, hogy egy tárgy parancsol emberi lényeknek, hanem egy előbbre látó, eszesebb, szerencsésebb ember vagy ennek örököse az, aki igazgat más, kevésbé előre-látó, kevésbé eszes vagy kevésbé szerencsés embereket. Nincs meg itt az az ellenmondás, az a bizonyos megsér-tése a természetnek, hogy egy tárgy parancsol emberek-nek. Erős visszaélés az absztrakciókkal, ha úgy fogják fel a munka és a tőke közti viszonyt, hogy a nyers anyag uralkodik, az emberi lények pedig alá vannak vetve neki. Nem folytatom ezeket a megjegyzéseket, mert most nem cáfolok, hanem ismertetek. A tőke és munka közti vi-szonyra vonatkozó okoskodásokat a kollektivisták néha mint oly axiómákat tüntetik fel, melyek a napnál is vilá-gosabbak és nem is szorulnak bizonyításra, néha meg úgy iparkodnak azokat igazolni, hogy idézik híres nem-zetgazdasági írók bizonyos tételeit, melyek helyesek le-

hettek bizonyos országokban, bizonyos időben, de amelyeket kár volt általános jelenségeket kifejező törvényeknek nyilvánítani.

Turgot, Adam Smith, Stuart Mill tételei a munkabérről, Ricardo tétele a földjáradékról a fő érvek, melyeket a kollektivisták felhoznak, ha ugyan jónak látják érveket felhozni állításaik támogatására. Egy korábbi munkámban kimutattam, hogy Turgot, Adam Smith, Ricardo és Stuart Mill megjegyzései e tárgyakról mennyire túlzottak és tévesek. Jelen fejtegetéseim során lesz alkalmam erre visszatérni.

Azon bizonyítékokon kívül, melyeket néhány híres nemzetgazdasági író vallomásaiból akarnak meríteni, van a kollektivistáknak egy egészen saját érvelési módjuk, mely nincs híjával az eredetiségnek. Fő figyelmüket az érték fogalmára, a tőke eredetére és a munkabér természetére fordítják. Azt igyekeznek kimutatni, hogy a tőke nem a takarékoság gyümölcse, hogy a munkabérral a munkás nincs teljesen megfizetve, és azt hiszik, hogy ez a feladat sikerült nekik. Lassalle, aki nem feltétlenül kollektivista, irataiban erre vonatkozólag felettébb elmés észrevételeket hozott fel, ritka elegáns írmodorban és sok hasonlattal, képlettel tarkítva. Ugyanezekről a kérdésekről Karl Marx, a kollektivizmus legkiválóbb teoretikusa, bámulatosan furfangos megjegyzéseket írt, melyek szinte érthetetlenek.

Mielőtt elővonnék a kollektivisták érveléseit, tisztába kell jönnünk bizonyos előzményes pontokkal.

Minden társadalmi elméletnek három eszméből lehet és kell kiindulnia: az igazságosság, a hasznosság és az egyéni szabadság eszméje. E három elem összeegyeztetésére kell törekednie minden társadalmi rendszernek.

Összeegyezteti-e azokat a mostani gazdasági rendszer? Meggyőződésünk szerint megteszi általánosságban, ha nem tekintünk egyes részletes kivételeket, melyek részben szinte kikerülhetetlenek, részben pedig az egymást követő javítások és reformok folytán lassanként el fognak tűnni. Amikor a mai gazdasági rendszerről beszélünk, nem szabad elfeledni, hogy ez nem holmi mesterséges rendszer, egy embernek, vagy egy gyűlésnek a koncepciója, hanem valósággal a természet és a történelem műve, természetes, önként keletkezett eredménye a tevékenységnek, amit az emberiség 4-5000 év óta kifejtett, amióta szellemi és erkölcsi tehetségei birtokába jutott.

Ha ezzel a természetes, történelmileg kifejlett rendszerrel, mely egyetemes jellegű, vagy azzá igyekszik válni, szembeállítjuk a mesterkéltnel, melyet annak helyére akarnak tenni, vajon úgy találjuk-e, hogy ez utóbbi jobban tenne eleget az igazságosság, a hasznosság és a szabadság eszméinek?

Tegyük fel, hogy sikerül a termékeket sokkal méltányosabb módon szétosztani, hogy a javak termelésében vagy szétosztásában elkerülünk bizonyos sajnálatos tényeket, mint a hamisítások, a tőzsdejáték, a pénzügyi prédálások. Szükségképp az következik-e ebből, hogy az új gazdasági világ jobb lesz, mint a mostani? Ez bizonyára

nem volna elégséges: egyéb is kellene, az, hogy a hasznosság eszméje is érvényesüljön. Nem elég, hogy a termékeket igazságosabban osztják szét; kívánatos, sőt okvetetlenül szükséges volna, hogy a termelés, ha nem is nagyobb, de legalább egyenértékű legyen a mostanival és körülbelül épp olyan gyorsan növekedjék, mint emez. Az ember nem él meg a pusztai igazságosságból, kenyér és élvezet is kell neki. Ha tehát az új rendszer, bár a javak szétosztásában megszüntet bizonyos igazságtalanságokat, az egyéni mozgatóerő csökkentésével jelentősen korlátozza a termelést vagy gyengíti a termelés növekedő erejét, akkor az emberiség mit sem nyer vele, sőt veszít.

A botokudok vagy más vadak közt uralkodó egyenlőség nem igen csábítja az európai proletárokat. Émile de Laveleye úr, Tacitus nyomán, nagyon ingerlően ecsegtelte a régi germánok életmódját, de azért a Rajna vagy Elba mentén lakó parasztok közt egy sincs, aki életmódját fel akarná cserélni őseiével, kiket az éhség időközönként Galliába kergetett.

De ha fel is tesszük, hogy az új gazdasági rendszer mellett egyenlő vagy nagyobb lenne a termelés, és hogy bizonyos visszaélések, melyektől a mai társadalom szenved, a szétosztásnál megszűnnének, ez még nem volna elég ok arra, hogy elveszük a fennálló rendet: az is szükséges volna, hogy az egyéni szabadság fel ne áldoztassék és ne fizessünk túlságos árat a jótéteményéért, melyeket az emberiségnek ígérnek. Mert az ember megéléséhez

nem elég a kenyér, az egyenlőség, vagy akár az igazságosság; szabadság is kell neki, helyesebben kifejezve a dolgot, a szabadság, amennyiben az embert illeti, egyik alkotóeleme az igazságosságnak.

Igaz, a kollektivizmus állítja, hogy biztosítja a szabadságot, de habozva, szinte félénken teszi. Ha azt mondják, hogy a kollektivista rendszerben a munkás, a proletár tulajdonolja a munkaeszközöket, hát ez tévedés, ez nem áll. Azok a munkaeszközök mind, talán a varrótű kivételével, az *állam* együttes tulajdonát fogják képezni. Senki sem lesz semmiféle tulajdon szerszáma: a szerszámokat senki sem fogja másutt használni, mint a közműhelyekben és a társadalom igazgatása alatt. A munkás, aki ma az egész országban száz meg ezer munkaadó közt válogathat, csak egyetlen munkaadóval állna szemben, az állammal.

„Majd ha az egységes munka szervezete ténnyé vált,” mondja Schäßle, „a szocialisztikus állam magasabb fokban fogja bírni azt a szilárd, szerves gépezetet, mely a középkor sajátja volt.” Negyven millió ember számára egyetlen munkaadó; egy gépezet, mely kizárja a mozgékonyt, az egyes alkotóelemek közti önkéntes kapcsolatot; íme, a kollektivizmus előtt lebegő eszmény. Azt kell kérdeznünk, hogy mi lesz az iparszabadságból? A politikai szabadság is az iparszabadság sorsára jutna. Még Schäßle is, a legszelídebb és legcsábítóbb kollektivista is csak gúnnyal beszél „a szabadelvű individualista állam látszólagos képviselői rendszeréről.”

Amint e taglalásban előre haladunk, látni fogjuk, hogy a kollektivizmus nem tesz eleget sem az igazságosság, sem a hasznosság, sem a szabadság eszméinek.

III. FEJEZET

A kollektívizmus fő tételeinek további taglalása

A termelési eszközök köztulajdonlása, a fogyasztási eszközök meghagyása magántulajdonként, és a kereskedelem megszüntetése: ezekben foglalják össze a legelméletesebb teoretikusok a kollektívizmus fő vonásait.

Mint minden rendszernek, úgy a kollektívizmusnak is van negatív és pozitív oldala. Eleddig a negatív oldal maradt teljesen előtérben e tanelméletben. A kollektívista írók minden erejüket arra fordították, hogy leírják korunk „kapitalisztikus” társadalmának visszaéléseit és hiányait. Fő foglalkozásuk a tőke bírálata. Azt hiszik, hogy e tekintetben nagy rombolást vittek végbe. „Marx bírálata a tőkéről,” mondja Schäffle, „a mai európai munkások kritikai szentírása.” Más helyen ez az író így fejezi ki magát: „A tőke bírálata a jelen időszak legfontosabb előkészítő munkája.”

Mielőtt azt néznénk, hogy miképp boncolják a tőke eszméjét, és miképp vizsgálják a tőke eredetét és alakulását, térjünk vissza néhány külsőleges, általános ellenvetésre.

A tőke, azaz a tegnapi munka, amely, meghalt, törvényt szab a mai munkának, holott az ellenkező eljárás felelne meg az ész szabályainak. Már említettem, hogy

ezek az absztrakciók mennyire kiforgatják a dolgokat lényegükből. Nincs itt szó egy holt tárgyról, amely élő lényeknek törvényt szab, hanem húsból és vérből való emberekről van szó, akik törvényt szabnak, illetve akik vezetik a vállalatokat, melyeknek gondolata bennük fogant meg, és amelyek megvalósításához ők teremtették össze az eszközöket. Nem természetes és ésszerű eljárás-e, hogy a vállalatot az vezesse, aki azt kigondolta és előkészítette? Pedig tagadhatatlan, hogy a gyakorlatban minden vállalat első eszméje, terve, megindítása a tőkéstől, vagy annak képviselőitől, illetve azoktól ered, akik meg tudták nyerni bizalmát.

Sok más érv is szól amellett, hogy a vállalatok vezetése a tőkést vagy annak megbízottjait illesse. Első helyen áll az, hogy a tőkés sokkal többet kockáztat, mint a munkás, akinek a bére elsőbbséggel bír. A kockázat kérdését lentebb fogjuk taglalni. De van egy magasabb, általánosabb elv, amely miatt az ipari és kereskedelmi vállalatok vezetése a tőkéseknek vagy azok képviselőinek kell, hogy jusson: ez az elv a *munkamegosztás* elve.

Ez az elv uralkodik mindenütt a modern termelésben; ezt a kollektivisták is elismerik. Márpedig a munkamegosztás elve azt követeli, hogy a vállalatokat ne az vezesse, aki mindig a kétkezi munkájából élt, hanem az, aki világéletében igazgatással foglalkozott, akinek értelme hozzászokott a szervezéshez, kombináláshoz, előrelátáshoz, és akinek elméjét megélesítette e tehetségek folytonos gyakorlása.

A munkamegosztás elvénél fogva ennek így kell lennie, és ezt igényli az emberi természet élettani állapota is. Az élettan törvényeinél fogva a különböző tehetségek csak a folytonos előkészület, gyakorlat és tréning folytán fognak fejlődni, igen tevékenyekké, igen hatalmasokká válni, hathatósan működni és magas rendű feladatokat sikerrel megoldani.

Sőt tovább mehetnénk: azt állíthatnánk, hogy – egyes kivételes esetektől eltekintve – az ilyen hatáskörre való készülődés több sikert ígér, ha nem egyedi jelleggel bír, hanem öröklés, vagy legalábbis a nevelés és a házi példák által történik. Ha két egyén áll előttünk, akiknek szellemi és erkölcsi tulajdonságai teljesen egyenlők, egyik egy munkaadó fia, másik pedig egy munkásé, az előbbinél több kilátás van rá, hogy jó ipari vállalkozó lesz belőle. Szüleitől mentális képességeket örökölhettek, mint a rendszeretet, a higgadtság, az éleslátás, az óvatos körültekintés: továbbá ami fejlesztette az elméjét, az nem az iskola lassú és nehézkes szelleme, hanem az, amit minden nap lát: a család és a háztartás körében természetes módon előforduló ezernyi gyakorlati lecke.

Segnius irritant animos demissa per aures

Quam quae sunt oculis subjecta . . .¹

Az evolúció elmélete bizonyára a legkevésbé fog megcáfolni, ha fontosságot tulajdonítok bizonyos szellemi

¹ [Minket a történet, csak hallva, nem üt szíven úgy, mint akkor, hogyha szemünk is látja, tanúk lehetünk rá. Quintus Horatius Flaccus, *Ars Poetica*]

tehetségek folytonos gyakorlásának, a környezet által adott nevelésnek, a hagyománynak, sőt még a szellemi öröklésnek is. Csak azt kell néznünk, hogy a zsidó faj milyen bámulatos tehetséggel bír a kereskedelmi ügyekben, és beláthatjuk, hogy az ember tehetségét nagy részben a felmenők eredményezik.

Az tehát, hogy az iparban vagy kereskedésben el kell különíteni az igazgatást a végrehajtástól, olyan tény, melyet semmi sem dönthet meg. Ezért a kézi munkások a kollektivista társadalomban épp oly kevésbé vezethetnék és igazgathatnák a vállalatokat, mint most.

Ezt az igazgatást megint csak olyan férfiak vezetnék, akik azt választanák kizárólagos mesterségüknek.

Schäffle ezt habozás nélkül állítja:

A termelés minden neméhez szükséges eszközöket hivatalos vizsgálat állapítaná meg. melyet az eladási igazgatóságok és a termelési igazgató bizottságok eszközölnének.

Világos, hogy ezeket a bizottságokat épp úgy, mint most, szakférfiakból alakítanák, semmi esetre sem kézi munkásokból.

A két rendbeli működéseket, egyfelől a szellemi és igazgató működést, másfelől az alárendelt kézi munkát, ezentúl is különválasztatnának, mert ez az elkülönítés az egyik lényeges kelléke a nagyipari termelésnek, sőt, azt

mondhatjuk, minden civilizációnak szükséges előfeltétele. Minden kísérlet, mely e működések elkülönítésének megszüntetésére irányult, kudarcot vallott.

A termelő munkásszövetkezetek is ezt tanúsítják. Angliában épp úgy, mint Német- vagy Franciaországban e szövetkezetek egy alternatíva előtt állnak: vagy feloszlának több-kevesebb ideig tartó próbálgatások után, vagy pedig elvesztik eredeti jellegüket, ellentétbe kerülnek az első alakkal, az első cégérrel és átalakulnak vagy egyszerű társascégekké, melyek sok munkást alkalmaznak, vagy részvénytársaságokká válnak, melyek részvevői szinte elenyésző módon különböznek bármely társulat részvényeseitől. Erre a sorsra jut minden kooperatív szövetkezet: ezer közül legfeljebb egy kerüli el, és ezek a szerfölött gyér kivételek csak azt bizonyítják, hogy a társadalomban épp úgy, mint a fizikai világban, a természet néha megenged egy-egy anomáliát, egy-egy tüneményt. A tanulmányok után, melyeket a francia kormány nemrég a munkásszövetkezetek ügyében elrendelt, minden józan és világosan látó olvasó meg fog győződni az imént mondottakról. Csak kis iparok kis egyesületeiről van ott szó, de azért minduntalan előfordul „a fizetett segédmunkás.” Az úgynevezett „kooperatív” szövetkezeteknek néha négy, nyolc, tizenöt vagy húsz tagjuk van. Mások, melyek legjobban látszanak virágzni, azzal dicsekszenek, hogy „diktátori igazgatás alatt állnak.”

A kollektivista rendszernek tehát nem állhatna hatalmában a kézi munkások kezébe juttatni a vállalatok vezetését. Ezért a kollektivisták, akik némileg felvilágosodottak és őszinték, nem is állítanak ilyesmit. Egyes kézi munkások kétségkívül kiemelkedhetnének a tömegből, végleg otthagyhathnák első foglalkozásukat, igazgatókká válnának, ahogy az manapság is előfordul, hogy sok munkás önálló iparosná lesz. De a tanulmányi vagy igazgató bizottságok tagjai mindig igen kis számban volnának a munkások tömegéhez képest, mint ahogy az ezredesek és századosok elenyésző kisebbséget képeznek a legénység tömegével szemben. Még azt sem lehet mondani, hogy a munkások váltakozva fognak igazgatni, és így mindenki sorra kerül: az igazgatás előkészületet, tapasztalatot, következetes módszert igényel, és így nem lehet azt minduntalan más-más egyénre bízni. A bizottságok tagjai, akár választják, akár kinevezik őket, szükségképpen összpontosított, némileg önkényes hatalmat gyakorolnának, és a munkások tömege akkor is, sőt akkor talán még inkább, mint ma, alárendeltségi viszonyra volna kárhóztatva. Aki tehát azt ígéri a kézi munkásoknak, hogy a kollektivista társadalomban ők igazgatnák a vállalatokat, az vagy őket ámítja, vagy önmagát, mert *nem fognak igazgatni.*

Úgy vagyunk ezzel az ígérettel, mint azzal a másikkal, mely szerint a kézi munkások megkapnák a munkaeszközöket. A kollektivizmus nem volna abban a helyzetben, hogy ezt megtehetné. A munkaeszközöket átadná

köztulajdonba, ami nem azt teszi, hogy mindegyik munkás kezébe juttatná. A munkás, mint egyed, el volna választva munkaeszközeitől, legalább annyira, mint most. Ma a főnökéhez fordul, hogy megkaphassa, akkor meg a „közösséghez” kellene értük folyamodnia. De mi az a „közösség?” Ez egy fogalom, melyet a valóságban a tisztviselők képviselnek. Ezekhez a tisztviselőkhöz kell majd folyamodnia, ha használni akarja a munkaeszközöket; más szóval, teljesen függne a feljebbvalótól. Képzeljük el a polgármestert, aki igazgatja és kiosztja mindazt a munkát, amit a községben végeznek; nem csak a közmunkát az utaknál, az iskoláknál, a községi intézeteknél, hanem az összes magánmunkát, a földművelést, a legeltetést, a magánházak építését és felújítását, a lakatos- és asztalos munkát, a szövetgyártást, a ruhaszabást, mindent, még a legkisebb foglalkozást is. Ehhez a tisztviselőhöz, a polgármesterhez, vagy a jegyzőjéhez, vagy más efféle hivatalos személyhez kellene elmenni a munkásnak minden hónapban, minden héten vagy minden reggel, hogy kikérje tőle a köztulajdont képező munkaeszközt, a feldolgozható anyagot, a megmunkálendő mezőt és a munkadíjat. Ma a munkás, ha a főnöke visszautasítja, felkereshet másik főnököt; ha a mesterség, melyet választott, hálátlan, utólag is választhat más mesterséget; ha szokott lakhelyén nem talál rokonszenvet, ha ott nem akarnak neki munkát adni, elköltözhet egy másik, közeli vagy távoli községbe.

A kollektivista községben a munkás csakis a tisztviselőhöz folyamodhat; az rendelkezne minden munkaeszközzel, minden anyaggal az emberi termelés minden ágában, és minden díjazás is tőle jönne. Ezek a tisztviselők, Fourier szerencsés kifejezésével, valóságos *omniarchok* volnának, zsarnokok, akikhez foghatókat az emberiség még eddig nem ismert. Azt mondják, hogy nem volna joguk a munkát vagy díjazást megtagadni a hatóságuk alatt álló egyének egyikétől sem. Ezt elfogadjuk; de milyen feltételhez köthetnék a munka megadását és annak díjazását? Mennyi bosszantással illethetik a munkakérőt? Erre azt felelik nekem, hogy lesznek ellenőrző, vizsgálati és fellebbezési bizottságok. Kieszkelhetik itt a legbonyolalmasabb, a legleleményesebb gépezetet: azért az az ember, aki kénytelen lesz a közösségtől, azaz a tisztviselőtől kölcsön kérni a munkaeszközöket, aki nem választhat több munkaadó közül, aki engedély nélkül nem hagyhatja el sem a mesterségét, sem a lakhelyét, az az ember sokkal, de sokkal inkább lesz függő, alárendelt helyzetben, mint a középkori jobbágy. A jobbágy legalább birtokolta, bizonyos feltételek mellett, melyeket sérthetetlen szokás szabályozott, a fő munkaeszközt, a földet.

Ami tehát a külső viszonyt, a munkás állását a társadalomban, a munka szervezetét illeti, a kollektivizmus a munkásnak nem juttat több függetlenséget, több önkormányzati jogot, miután a tan hívei kijelentik, hogy az időszakonként való birtokfelosztást nem fogadják el. A

munkás a szükséges eszközöket és gépeket épp oly kevéssé birtokolná, mint most; csak úgy nem igazgatná a vállalatokat, mint ahogy ma nem igazgatja; csak közvetve és bizonyos időközökben gyakorolhatna azokra befolyást, amikor néha-néha az igazgató bizottságok tagjaira adja szavazatát.

És itt még azt kell megjegyezni, hogy a kollektivisták nem szeretnek a választásokról nyilatkozni, és hogy a legtöbben közülük kevés hajlandóságot mutatnak a képviseleti rendszer fejlesztésére. Ahogy Schäffle mondja:

A megvalósított szocializmusnak nincs feltétlen szüksége az általános szavazati jogra; de kétségtelen, hogy a liberalizmus elleni küzdelem átmeneti korszakában nem fog lemondani erről a jogról.

Néhány lappal odább a szerző a képviseleti rendszeről, mint áltató látszatról beszél. Ezek a szavak nem sokkal biztatóbbak, mint azok, melyekben kimondta, hogy „az egyéni szabadságot, a lakhely szabad megválasztását, az ipari szabadságot talán meg lehet hagyni.” A kollektivista író helyes ítélőképesseget tanúsít, ha itt nem tesz határozott ígéretet, mert a szabadságok, melyeket itt felsorol, és amelyek előtt, udvariasságból, nem akarja eleve teljesen elzárni a kaput, homlokegyenest ellenkeznek az általa hirdetett rendszer alapeszméjével és működési módszerével.

A kollektivizmus ezen első taglalásából az tűnik ki, hogy szabadság és függetlenség tekintetében a munkás

mit sem nyerne, mert a munkaeszközök épp oly kevésbé képeznék személyes tulajdonát, mint most, és épp oly kevésbé igazgatná a vállalatokat, amelyek folytán él.

Sőt ellenkezőleg áll a dolog. Olyan országban, amilyen Franciaország, a munkásoknak, ha nem is a háromnegyed része, de legalább a fele ma magántulajdonként birtokolja a munkaeszközöket, vagy azok nagy részét: így vannak a földművelő gazdák, a kisiparosok, a falu kovácsa, az asztalosok, cipészek és még sokan mások. A kollektivista rendszer megfosztaná őket munkaeszközöiktől, nyersanyaguktól és átadná ezeket a közösségnek, azaz a munkát felosztó és igazgató tisztviselőknak, az omniarchoknak. A kollektivizmus általánossá, egyetemessé tenné azt, amit bajnak tekint: azt, hogy az ember el van választva a munkaeszközöktől, melyek szükségesek a megéléséhez.

És mégis mily keserű bírálatot mond a kollektivizmus a mai társadalomról, melynek helyettesítésében olyan tehetetlennek mutatkozik! Szembeállítják egymással a kollektivizmust és a kapitalizmust, a köztulajdon szerint szervezett társadalmat a magántőkére alapított szervezettel. Mit jelentenek ezek az elnevezések? Ezt jól meg kell határozni, nehogy olyan eszméket tulajdonítsunk ellenfeleinknek, melyeket ők visszautasítanak.

A „kapitalizmus” alatt a kollektivisták nem azt a társadalmi állapotot értik, melyben a tőke létezik és folyton képződik: a kollektivizmus értelmes képviselői mind egész határozottan úgy nyilatkoznak, hogy a tőkét nem

akarják megszüntetni, mert az, habár zavaró hatást gyakorol is, jó dolog; a közösség birtokba fogja venni és megőrzi, sőt gyarapítja.

E tekintetben a kiváló kollektivisták igen határozottan és sűrűn nyilatkoztak. Karl Marx arról beszél, hogy „az összes termelési eszközök közösként létesíttetnek és megújíttatnak”. Schäffle azt írja, hogy „a társadalmi tőke jó karbantartásához és megújításához szükséges összegek az együttes termelés eredményéből fedezendők.” Eszerint sem az egyik, sem a másik, sem pedig tanult elvtársaik nem a tőkének üzennek hadat, hanem a „kapitalizmusnak” és a tőkére alapított kapitalisztikus társadalomnak.

Micsoda hát a „kapitalizmus?” Karl Marx nagy tetszélgéssel írja le a tőkéről szóló nagy munkájában. A mai termelést az jellemzi, hogy nagyban folytatják, óriási munkaeszközökkel, és hogy a házi termelés majdnem teljesen elenyészett. Jóformán már nem is készítenek a termelő személyes használatára való értékeket, hanem csak csereértékeket. Régebben nem így jártak el; minden család túlnyomóan a saját közvetlen fogyasztására valót termelt. Ennek két fontos következménye volt: először az, hogy csak feltétlenül hasznos tárgyakat termeltek, melyek hasznosak a szó igazi értelmében, fő szükségleteknek tesznek eleget, nem pedig fölösleges igényeknek; másodsor az, hogy a cserebere szűkebb korlátok közé szorult, mert mindenki maga fogyasztotta el termelvényei nagy részét; a cserénél elért nyereség is csekélyebb

volt, és nem történt meg, hogy kereskedelmi és ipari nyereségekből egyesek gyorsan és nagy vagyonra tettek szert.

A használati értékek és csereértékek közti megkülönböztetés nagy szerepet játszik Marx nagy művében; egész érvelése erre alapul.

Ma a termelés összpontosítva van: nem a személyes használat, hanem a nyereséggel való eladás szempontjából termelnek, és ezért az emberi erőket gyakran arra használják fel, hogy fölösleges apróságokat, csereértékeket állítsanak elő, melyek nagy nyereségeket adnak és elterelik a termelést a lényeges használati tárgyak készítésétől. Ha kevesebb csipkét, kevesebb kasmírt, kevesebb ékszer, kevesebb díszbútort készítenének, és kevesebb ritka gyümölcsöt termelnének, akkor az emberi faj több ruházattal, több durva bútorral és több étellemmel rendelkezne, mert a finomabb tárgyak előállítására szánt idő és munkaerő tíz, húsz, harminc közönségesebb tárgyat szolgáltatna, melyeknek haszna általánosabb, komolyabb.

A „kapitalisztikus társadalom” egyik jellemvonása tehát az, hogy kizárólag csereértékeket termel, megveti a használati értékeket és ilyen irányba tereli a termelést. Íme ez a nagy hibája; a gazdasági írók ezzel nem gondolnak, nem törődnek, mert legtöbbször csak üres szószaporító. Ennek a megjegyzésnek lehet némi fontossága, és fejtegetéseink folyamán bírálni fogjuk. De a kollektívizmus nem erre fekteti a főszűlyt.

A „tőkére alapított” rendszernek másik jellemvonása, amely voltaképp a fővonása, az, hogy a tőke mindinkább összpontosulni igyekszik. A mai „szabadelvű kapitalisztikus” rendszer önmagát rombolja és bomlásnak indult. Fél század óta mind jobban látjuk, hogy „a kispolgári ipari rendszer romba dől.” Társadalmi szervezetünk „a nép plutokratikus megoszlására tör, mely létesíti egyfelől a proletárok tömegét, másfelől a dúsgazdagok maroknyi csoportját.”

A mai „kapitalisztikus” társadalom nem hasonlít sem a jövőbeli kollektivistá társadalomhoz, sem pedig a múlt társadalmaihoz. Tudjuk, hogy a középkor némileg kegyben áll a kollektivistáknál, valamint, hogy az ókori rabszolgaságot közgazdasági szempontból némileg indokoltnak, vagy legalább igazoltnak nyilvánította Lassalle, aki úgy fogta fel az intézményt, mint a munkamegosztás elvének szülőjét, a tőkének, tehát az egész modern civilizációnak megteremtőjét. A középkor – a kollektivisták nézete szerint – nem volt egy sivár kor, egy sivatag, melyen a szenvedő emberiség keresztülhaladt, a sötét időszak („dark age”), ahogy egyes angol írók ma is mondják: szilárd gazdasági gépezet korszaka volt ez, amelynek egyes vonásait hasznosíthatná a kollektivizmus. A középkor gazdasági szervezetének bukásából utóvégre is csak kevés embernek volt haszna, mert lassanként létrejött a „szabadelvű gazdasági rendszer,” amely az emberek többségét a legrosszabb szolgátságba juttatta.

Azt a magántulajdont, melyet a tulajdonos saját munkája által szerzett meg, és amely arra volt alapítva, hogy a független, magában álló egyén összenőtt saját munkája feltételeivel, azt a magántulajdont pótolta a tőkés magántulajdona, mely a más emberek formailag szabad munkájának kiaknázásából keletkezik.

Így fejezi ki magát Karl Marx.¹

A mai nagytőke úgy keletkezett, hogy megszűntek a kézművesek és parasztok kis birtokai, melyekben a munkás és a magántulajdon csakugyan össze voltak forrva, és ahol csakugyan a munkás volt az igazi tulajdonos.

Ez a szervezet, mely napjainkra felbomlott, akkor szerencsés volt, sőt, az anyagi eredmények szempontjából viszonylag méltányos is; de

az a nagy hibája volt, hogy a termelési eszközöket túlságosan elaprózta, és ezért abban a bajban szenvedett, hogy termelőképesége és cselekvési eszközei töredékekre bomlottak.

Ezért ennek a gazdasági szervezetnek, bármilyen érdemei vannak is, mindinkább át kell engednie a teret a hatalmas ipari és kereskedelmi nagytőkének.

A mai nagytőke, melyet a nemzetgazdasági írók a takarékoság gyümölcse gyanánt tüntetnek fel, Karl Marx szerint, a jobbágyi, zárdái és községi javak elkobzásának,

¹ Schäffle által idézve.

a védvamos és gyarmati rendszernek köszönheti eredetét. Később megszaporodott és most napról-napra azzal növekszik, hogy jogtalanul eltulajdonítja a munkás napi bérének meg nem fizetett részét.

A tőke most is folytatja plutokratikus fejlődését. Majd ha az átalakulás befejeződik, ami már nem késhet soká, mindenki ellensége lesz az önmagát felemésztő szabadelvű gazdasági világrendszernek. Majd ha a nagytőke felemésztett minden kis és középvagyont, ha a nagy gyár elnyomta valamennyi szerény versenytársát, ha a nagy áruraktárak mellett tönkrement minden szerény kis bolt, ha az angol, amerikai vagy ausztráliai rendszerű óriási birtokok, minők a squatterek óriási *runjei*, magukba olvasztották mind a régi kis birtokokat, majd ha az egész lakosság csupa munkásokból és alkalmazottakból, azaz bérezettekből vagy proletárokból fog állni, ha majd minden tőke a névtelen társulatok (részvénytársulatok) és egyes „plutokrata” bankárok kezén lesz, akkor közel lesz a kollektívizmus uralma. Az óriási részvénytársulat, a maga bürokratikus összpontosított szervezetével, ahol „nem ügyel a gazda szeme” és ahol ezer meg ezer munkást alkalmaznak, természetes átmenetet képez az egyének által űzött ipar, az egyéni tulajdon, az egyéni kereskedelem és a kollektívizmus közt.

Ilyen fogalmat alkotnak maguknak a kollektivisták a mai „kapitalisztikus” társadalomról, de bíráló megjegyzéseik, melyek részben kétségkívül alaposak, tökéletlen

elemzésből erednek. Ha egyes nagy vagyonok a régmúltban fosztogatásból keletkeztek is, nem kell elfeledni, hogy az elévülést igen helyesen nevezték el az emberi faj védelmezőjének. Az elévülés nélkül semmi sem állna meg a világon; a nemzetek épp oly kevéssé mondhatnák magukénak a területet, melyet elfoglalva tartanak, mint az egyes emberek a mezőt, melyet örököltek vagy megszerettek. Az állandó világháborútól csak az elévülés elve óv meg: ennek az elvnek köszönhetjük, hogy nem tartunk a *homo homini lupus* tanával, az ember nem tekint minden embertársát ellenséges ragadozó állatnak.

A jobbágyi, zárdái vágy községi javak elkobzása, a védvamos és gyarmati rendszer igazságtalanságai és képzelenségei bizonyos régi vagyonok alakulásának kifogásolható kútforrásai lehetnek; bizonyos újabb keletű vagyonok megszerzésében szerepet játszhatott a csalárd üzérkedés. De már jó ideje, hogy a magángazdagság nem ilyen eszközöknek köszöni a létesülését.

A kollektivisták nemcsak a történelemmel, hanem az analógiákkal is visszaélést űznek. Aki azt hiszi, hogy a részvénytársulati rendszer terjedése igen könnyűvé fogja tenni az átmenetet a mai gazdasági szabadságtól a kollektivismushoz, az nem tudja, hogy mennyire lényegesen, mélyremenően különbözik a magánipar, a magántulajdon, még ha részvénytársulati formában nyilvánul is meg, az összes iparágaknak az államhatalom általi irányításától.

Súlyt fogunk fektetni e jelentős, e lényeges különbségre, mert a kollektivizmus, hogy gyakorlatiasnak lásék, arra számít, hogy összezavarják a kollektivista rendszert a részvénytársulatokéval. Úgy látszik, mintha a kollektivizmus voltaképp egy nagyobb szabású, több térre kiterjedő részvénytársulat volna, holott ettől a szervezettől, mely nagyszabású, de szabad, teljesen különbözik.

IV. FEJEZET

*Karl Marx történelmi kifogásai
az ingó és ingatlan tulajdon ellen*

Mint tagadó módszer, a kollektivizmus azt állítja, hogy a mai társadalomban a tőkét nem a takarékoság és nem a tőkésesség teremti; abból az önkényes értéktöbbletből ered, melyet a tőkés a munkások termelvényéből nyer. Ezt a tantételt nagy furfanggal védi Karl Marx, és ezért gondosan kell azt taglalnunk, tanulmányozván, hogy szemeink előtt miképp alakulnak a tőkék.

Előbb azonban szemügyre kell vennünk a kollektivizmus történelmi kifogását, noha Marx azt – különös módszerhibáért – csak a könyve végén hozza elő.

A nevezett író azt állítja, egyébiránt nem kísérli meg azt elegendőképpen kimutatni, hogy az egyéni gazdagság, a tőkék eltulajdonítása a történelem folyamán elkövetett különféle rablások eredménye.

A nagybirtokok úgy eredtek, hogy a XVI. században elkobozták az egyházi javakat, hogy a rá következő században elpredálták az állam uradalmait, hogy a hűbértokokat, melyekre súlyos terhek voltak kiróva, átalakították polgári birtokokká, melyek nem viselnek terheket, hogy a nagy- és középbirtokosok az idő múltával magukhoz kaparintották a közjavakat. A restauráció és a „dicsőséges forradalom” Angliában, a szabadelvűség köpenye alatt, szentesítette a parasztok kifosztását, mely

a felsőbb néposztályok javára történt. Az általános használatra való közlegelők egyesek használatára való szántóföldek lettek, azután legelőkké változtak, és most már nagy részük, főleg Skóciában, nagy vadászterület, melyet emberek helyett kártékony állatok népesítenek be.

Hogy Karl Marx e maró szatírájában, ami a múltat illeti, van bizonyos igazság, azt nem lehet tagadni. Magam sem haboztam egy pénzügyi tanulmányban leírni, hogy az annyit panaszkodó földbirtokosokat Franciaországban a község kárára előnyben részesítette a forradalom, ami megszüntette a hűbérjogokat, melyet eredetileg a közérdek szempontjából hoztak be.

Karl Marx állításának mindazonáltal három hibája van. Először is, amint már az előbbi fejezetben mondtuk, el kell ismerni az elévülést, amely nélkül az egész világ ismét a káoszba jutna. Azután nem lehet tagadni, hogy a Karl Marx által felhozott tények távolról sem magyarázzák meg a mai földbirtokok nagy részének átalakulását. Franciaországban a művelt földnek körülbelül a fele kisbirtokosok kezén van. És ezek bizonyára nem fegyveres kézzel és nem is bitorló törvények segítségével kerítették kezükre, hanem türelmes takarékoság által. Ezenfelül a középbirtokok a francia földnek harmadát vagy negyedét képezik, míg a nagybirtokosok alig birtokolják a föld negyed vagy ötödrészét, pedig a nagybirtokosok fele sem származik a régi hűbéruraktól. A mezőgazdasági földbirtok, bármily mértékben van is összpontosítva vagy megoszolva, újabb értéknövekedését legnagyobb részben a

birtokos munkájának, takarékoságának, kombináló és kezelési tehetségének köszönheti. Ha a föld értékéből levonnánk a befektetett tőkék rendes, törvényszerű kamatát, rendszeren semmi sem maradna meg, vagy csak igen kevés.¹

Nem is volna szükséges Gallia meghódítása korszakáig visszamenni, hogy ezt kimutathassuk; csak a két vagy három utóbb lefolyt századot kell vennünk és rájövünk, hogy a legtöbb birtok tiszta jövedelme nem képviseli $3\frac{1}{2}$ vagy 4 százalékát se a tőkének, melyet a földbe idő jártával befektettek, vagy amely épületek alakjában áll a föld színén. Sőt a javak megoszlásáról szóló munkámban kimutattam, hogy a földbirtokosok osztálya, egészében véve, az elmúlt negyven évben is több tőkét fektetett a földbe, mint amennyi haszna volt az eladási érték növekedéséből. Állításunkat most újabb adatok is megerősítik. A *Bulletin de statistique et de législation comparée* szerint, melyet a francia pénzügyminisztérium tesz közzé (1883. áprilisi füzet, 420. lap), Franciaország értékesíthető talaja, az utak, folyóvizek, folyamok stb. leszámításával, összesen 50 035 159 hektárt föld. Ezen a területen a kataszteri felvétel konstatált 8 108 306 hektár pusztát,

¹ A nemzetgazdaságtan egy tanára, aki úgy látszik közeledett a „tanszéki” szocialistákhoz, Gide úr tanulmányt írt Henry George *Progress and Poverty*jéről, ami bizonyos mértékben köztulajdonná óhajtja tenni a földet. De mégis a következő vallomást teszi: „Ha a birtokosnak meg akarnák téríteni mindazoknak kiadásait, akik Gallia meghódítása óta egymást felváltották, a levonások bizonyára meghaladnák magát a jövedelmet.” De hát akkor hol marad a történelmi kifogás? (*Journal des Economistes*, 1883. májusi füzet, 184. 1.)

legelőt és határozatlan jellegű földet. A kataszteri felvétel 1807-ben kezdődött, és 1850-ben fejeztetett be, tehát mintegy fél századig tartott. Azóta a puszták és legelők kiterjedése folyvást csökkent, olyannyira, hogy az 1879–1881.-i becslés szerint a földek, melyek ebbe a kategóriába tartoznak, már csak 6 746 000 hektárra terjednek. Eszerint a tökéletesebb művelés nyert 1 260 000 hektárt. Kétségtelen, hogy ezeket a pusztákat, vadon tisztásokat nem a természet alakította át erdőkké, szántóföldekké, rétekké, szőlőkké, kertekké. Azon idő alatt, mely a kataszteri felvételtől az 1879–1881.-i felvételig folyt le, az erdők területe 250 000 hektárral növekedett, azaz 8 144 718 hektárról 8 397 131 hektárra. A rétek, lucernások területe 200 000 hektárral növekedett (4 804 440-ról 4 998 280-ra), a szőlők 210 000 hektárral (2 109 250 hektárról 2 320 000-re). A szántóföldek és ezekhez asszimilált területek 621 000 hektár növekedést mutatnak, mert 1879–1881-ben 26 173 637 hektárt foglaltak el, holott a kataszter csak 25 452 000 hektárt mutatott ki. Végül a magasabb minőségű földek, a gyümölcsösök és kertek szintén növekedtek körülbelül 5%-kal, 695 929 hektárról 668 000 hektárra. Az itt fel nem sorolt művelési ágak, melyek a talajnak csak középszerű kihasználását képviselik, a kataszteri felvétel óta 45 000 hektárt vesztek.

Ne beszéljünk hát többé arról, hogy a föld értéke csakis a természet jóvoltából, egész magától növekedik; a régi civilizációval bíró országokban ez kivételes eset.

Ha az alsóbbrendű kihasználás alá eső földek alig negyven év alatt 1 300 000 hektárt vesztek a magasabb művelési ágak javára, akkor ez csakugyan a munka, az értelmesség és a takarékoság érdeme. A fegyveres kézzel vagy törvényes fogásokkal eszközölt fosztogatásnak nincs köze ehhez a hódításhoz.

De nem csak úgy lehet a talajt javítani és beléje tőkét fektetni, hogy a pusztákat átalakítjuk erdőkké, rétekké, szőlőkké, gyümölcsösökké. Ki fogja kétségbe vonni állításunkat, ha azt mondjuk, hogy a szőlőket jobban kapálják és trágyázzák, mint a század kezdetén tették? Hogy a rétek öntözése céljából sok csatornát ástak és zsilipeket létesítettek? Hogy a szántóföldeken jelentős beruházást eszközöltek? Hogy a fészerek, ólak, istállók, pincék és más épületek nagy arányokban szaporodtak? Ez az, ami Franciaországban egy fél század óta legtöbbit járult az ingatlan javak értékének növekedéséhez. Ha a kataszteri felvétel óta a mezőgazdaság tiszta jövedelme az országban megkétszereződött: ha 1851-től, 1879–1881-ig kereken 40%-kal növekedett, azaz megközelítőleg $1\frac{1}{3}\%$ -kal, ha 1900 millió frankról 2645 millió frankra emelkedett, amiből le kell vonni az adót és az épületek karbantartási költségeit¹ – ezt az értéknövekedést a gondviselés ingyenes adományának bizonyára nem lehet tekinteni. Kivételes esetekben ez is tehetné, de általában az eredményt a

¹ Ne feledjük, hogy a földbérleti árak most egész Nyugat-Európában csökkenően vannak, úgyhogy a birtokosok a beruházásokra költött tőkék kamatait aligha fogják megkapni.

kisbirtokos fáradhatatlan, konok szorgalmának, a nagybirtokos leleményes kombinációinak és a szakadatlan talajjavításoknak köszönhetjük. A nagy modern államoknak sokszor van rendes és rendkívüli költségvetésük. Nincs az a jó mezőgazda, aki ne követné ezt a példát, aki a tulajdonképpeni rendes művelési költségeken kívül külön ne számítana földjavítási, beruházási költségeket, melyeket rendszeresen a jövedelem egy részéből fedez.

Aki tehát, mint Karl Marx teszi, azt állítja, hogy a mai mezei gazdagság a zárdák kifosztásából, az állami vagy községi javak törvénytelen eltulajdonításából ered, az egy általános, egyetemes, ma létező tényt kivételes, rég elmúlt, helyi okokból magyaráz meg, melyek csak minden tizedik esetre illenek.

Marx történeti érve még egy harmadik szempontból is téves. Bizonyos országokban sok föld ment át magántulajdonba, noha ott nem voltak zárdai javak, anélkül, hogy ott királyi, állami vagy községi javakat adtak volna ajándékol. Ez történt az új országokban, mint például Új-Zéland, Ausztrália, La Plata, Kanada és az észak-amerikai Vadnyugat. Tudjuk, hogy a kollektivisták, sőt egyes nemzetgazdasági írók is, sok kifogást hoznak fel a módosítók ellen, melyekkel el szokták idegeníteni a földet Amerikában és Ausztráliában. Lehet azt állítani, hogy ama szabad földeket nem kellene örök időre elidegeníteni, hanem bizonyos meghatározott időszakra bérbe adni; lehet kifogásolni azt, hogy az Egyesült Államok és

Kanada kormányai a vasúttársulatoknak és más társulatoknak oly nagy területeket adományoznak; de a részrehajlatlan szemlélő mégis úgy találja, hogy a feltételek, melyek mellett az új országokban a közföldeket elidegenítik, a vevőkre nézve nem olyan túlságosan előnyösek. Bizonyítja ezt az, hogy a nagy amerikai városok kispolgárai és állítólagos proletárjai jobb szeretik mesterségüket folytatni, mintsem hogy elmenjenek a Vadnyugatra, ahol csekély pénzáldozattal földesurakká lehetnének. Az Egyesült Államokban és Kanadában földesúr lehet, aki a föld hektárjáért 5-6 frankot fizet. Ötven hektár egy családnak elég élelmet juttathat, és ezt az ötven hektárt meg lehet kapni 250–300 frankért. Megengedjük, hogy ezenfelül még 4000–5000 frank szükséges, hogy a család beszerezhesse a munkaeszközöket és megélhessen az első aratásig, de így is mindössze 5000–6000 frank kell, ennyivel pedig az Egyesült Államokban rendelkezik majdnem minden kispolgár és igen sok munkás is. De ha a mondott összegnek kétszerese, háromszorosa kell is, ez még mindig olyan összeg, mellyel abban a gazdag országban millió és millió kézműves és kiskereskedő rendelkezik. Ha a közföldek megszerzése olyan rendkívül előnyös üzlet volna, és olyan biztosan juttatna nagy vagyonhoz, az amerikai városok kispolgárai és fiatal kézművesei bizonyára csak úgy özönlenének Minnesota, Dakota, Manitoba, Texas és Kalifornia felé, hogy ott földesurak legyenek. De ez nem történik meg. A polgárság, a munkásosz-

tály felsőbb rétege nem vándorol tömegesen e híres vidékek felé. A kiskereskedők, hivatalnokok, munkások jobb szeretnek otthon maradni, szerény jövedelmükből megélni és másoknak dolgozni, mint nagy területek urává lenni. Nyilvánvaló, hogy a bérrendszert, minden rossz tulajdonsága dacára is, a legtöbb amerikai biztonságosabb jövedelmi forrásnak tekinti, mint a szűz földet, melyet művelés alá kell venni és termővé kell tenni.

A Marx által felhozott történeti kifogás a földbirtok eredetét illetően csak igen kevés esetre alkalmazható, és itt is megcáfolja az elévülés, az egyetlen természeti jog, melynél fogva a franciák kijelenthetik, hogy földjüket nem akarják megosztani a kalmukokkal.

Miután tehát ezt a kifogást mint semmist vagy elenyésző értékűt mellőztük, fennmarad a magántulajdon és a köztulajdon viszonylagos érdemének kérdése, vagyis az a kérdés, hogy a közérdek szempontjából mennyiben nyújt előnyöket a magántulajdon, és mennyiben a köztulajdon, mert eltekintve a keletkezési módtól, az egyik rendszer hasznosabb lehet a társadalomra nézve, mint a másik. Erre a kérdésre, melyet már a javak megosztásáról szóló munkámban tárgyaltam, még vissza fogok térni.

A történelmi szempontból való bírálat az ingó tulajdon alakulásáról szól, és az sem tartalmaz több igazságot. Karl Marx azt hiszi, hogy valami nagy dolgot művel, midőn az ipari tőke eredetét (*Genesis des industriellen Kapitalisten*) tárgyalja és azt fejtegeti, hogy minden ipari tőke

egyedüli kútforrásai: a gyarmati rendszer, az államadóság, a védvamos rendszer, a gyermekmunka túlságos kiaknázása, az árucikkek meghamisítása és az uzsora.

Hogy visszaélések is hozzájárulnak bizonyos iparosok és kereskedők vagyonának növeléséhez, azt senkinek sem jut eszébe tagadni; de nincs olyan józan és részrehajlatlan ember, aki vonakodnék elismerni azt, hogy akadnak becsületes kereskedők, humánus iparosok, és hogy ezek néha épp úgy, vagy tán jobban is boldogulnak, mint azon versenytársaik, akik kevésbé becsületesek, kevésbé humánusak.

Ha valaki egy nagy város utcáin sétálva találkozik egy púpos, egy féllábú és egy vak emberrel, és erre azt fogja állítani, hogy a város minden lakosa nyomorék, csonka, félkegyelmű, nem mond bolondabbat, mint a társadalomnak az az állítólagos megfigyelője, aki azzal áll elő, hogy minden gazdagságot csalárd kereskedés, becstelen fortély vagy igazságtalan kedvezmények által szereztek.

A tényezők közt, melyek Karl Marx szerint az ipari tőke kútforrásai, vannak egyébiránt olyanok, melyek egyáltalán nem kárhóztatandók. Ha egyes egyének azzal növelték vagyonukat, hogy kölcsönt adtak hazájuknak, mely háborúba keveredett, vagy közmunkákat akart kezdeni, abban nincs semmi, amit egy lelkiismeretes moralista rosszalhatna. Aki Franciaországnak, Ausztriának vagy Németországnak vasútépítési célokra pénzt kölcsönöz, és ebből a befektetésből nyereséget húz, beteg lelkiismerettel bírna, ha ezért a legcsekélyebb szemrehányást

tenné magának. És ha a kölcsön háborús célra vagy a deficit fedezésére vétetett is föl, a kölcsönadót azért nem terheli semmi erkölcsi hiba, mert minden polgárnak kötelessége az, hogy tőle telhetően segítsen a hazáján, mikor az nehézségekkel küzd.

Furcsa dolog az, mikor Marx az ipari tőke bűnös kútforrásai közt felsorolja a védvamos rendszert. Marx, Schäffle és a kollektivisták legtöbbször a védvamos rendszer ellen nem érzik azt az ellenszenvet, melyet a közgazdasági írók nagy része tanúsít: sokszor megtörténik, hogy a gúnyolják és ócsárolják a szabadkereskedelmet: szeretik üres formulának, értelem nélküli refrénnek mondani, egy „régiság,” mellyel a „burzsoá” elméletgyártók az ostobákat mulattatják. Schäffle habozás nélkül ki mondja, hogy a kollektivismus nem törekszik a nemzetközi kereskedelem szabadságának fejlesztésére.

Sőt inkább attól kell tartani, hogy a nemzetek nagyon is el fognak zárkózni, úgy mond, mert a szabadkereskedelem mostani burzsoá rendszere nagyon is kozmopolita jellegű.

Ha a kollektivisták nem jó szemmel nézik a nemzetközi kereskedelem szabadságát, ha ez, amint lentebb látni fogjuk, társadalmi szervezetükkel teljesen összeférhetetlen, akkor furcsa eljárás tőlük odasorolni a védvamos rendszert az egyéni gazdagság bűnös forrásai közé.

Mindazonáltal megengedjük részünkről, hogy a védvám sok esetben romlott forrása a személyes vagyonnak.

A nagyiparosok, akik eleget nyerne, és arra használják a befolyást, melyet a kamarákra vagy a választókra gyakorolnak, hogy tovább növeljék nyereségüket és a fogyasztók rovására túlságos mértéket adjanak neki, a társadalommal szemben bizonyos csalást és zsarolást követnek el. Ha gondolkozásukat meg nem zavarnák a szofizmak, lelkifurdalást kellene érezniük. A közgazdasági írók a védvámot már régóta a szocializmus válfajának mondják, de a magas védvám a nemzeti termelésnek csak egy kis részét sújtja, és különben is csökkenőben van. Nem a védvámából szerzik vagyonukat a kis- és középbirtokosok, de még a nagybirtokosok zöme sem.

A modern ingó gazdagságnak, amely főleg egy fél század óta növekedett, egészen más okai vannak. Franciaországban évente kétmilliárd frank járul hozzá az elébb fölgyűlt javakhoz; ha azt keressük, hogy ebből mennyit adott a védvamos rendszer, az árucikkek hamisítása – a gyarmati rendszerről nem szólunk, mert az már nem létezik – és a Marx által jelzett sok más visszaélés, azt fogjuk látni, hogy az, ami a visszaélések révén folyt be, igen csekély töredék, és hogy az évenként szerzett ingó javak óriási része egyszerűen a munka és a takarékoság eredménye. A munkába bele kell érteni a szellemi munkát, a feltaláló és kombináló tehetséget, mely sokszorosan fokozza az emberi erőfeszítések eredményességét.

Kétségkívül nincs olyan korlátolt elméjű egyén, aki azt mondaná, hogy nincs rossz úton vagy könnyen szerzett vagyon. Minden korszak erkölcsbírái és hitszónokai

dörgő szónoklatokat mondtak az ilyen vagyonokról, melyeket a csalás és bűn, vagy a játék és a véletlen juttat. Ezek a vagyonok szoktak éppen szemet szűrni, főleg a fővárosokban. De ezek voltaképp elenyésző töredéket képeznek. A dúsgazdag embereknek, akikről annyit hallunk, az egyes országokban a nemzeti jövedelem tizedrésze sem jut.

A javak megoszlásáról szóló munkámban részletesen fejtegettem ezt a jelenséget és kimutattam, hogy a dúsgazdagok a nemzet összes jövedelméből milyen csekély részt birtokolnak. Poroszországban a 7500 frankon fölüli jövedelmek a nép összjövedelmének csak 11–12%-át képezik. Ugyanígy vagyunk körülbelül Szászországban. Belgiumban a földjövedelem harmadrésze jut azon birtokosoknak, kiknek földjára adja a 4000 frankot. Franciaországban sem áll a dolog másképp. Sőt Anglia sem képez olyannyira kivételt, mint ahogy gondolják; ezt az újabb statisztikai adatok, ha figyelemmel és józan ítélettel tanulmányozzuk, eléggé tanúsítják.

1883-ban név- és számszerű kimutatást tettek közzé az 1873-tól 1882-ig örökölt és 250 000 font sterlinget (6 $\frac{1}{4}$ millió frankot) meghaladó ingó vagyonokról, és ugyanilyen kimutatást készítettek az előző (1863–1872) tíz évről. Tudjuk, hogy Angliában, ahol nem keresik az árnyékot és nem félnek a nyilvánosságtól, a *Times* „végrendeletek és hagyatékok” rovata rendszeren ismerteti a végrendeleteket, ha a végrendelkező vagyonánál vagy társadalmi állásánál fogva érdekre tart igényt. Ezeket a

kimutatásokat megközelítően helyeseknek kell tartanunk, mert ha egyes esetekben történik is félrevezetés, általánosságban az örökösöknek érdekükben áll, hogy vagyonuk forrása és nagysága konstatáltassék.

Ebből a kimutatásból kitűnik, hogy 1863-tól 1872-ig (bezárólag) az Egyesült királyságban 161 olyan ingó hagyaték fordult elő, mely meghaladta a 6 ½ millió frankot; ezek közül 53 meghaladta a 12 ½ millió frankot és 10 a 25 millió frankot.

A rá következő évtizedben 6 ¼ millió frankot meghaladó hagyaték volt 215; ezek közül 45 haladta meg a 12 ½ millió frankot és 17 a 25 milliót. E nagy vagyonok együttevéné kitettek 2455 millió frankot. A második évtizedben a 6 ¼ milliót meghaladó hagyatékok összértéke éppen egyharmaddal nagyobb volt, mint az előző évtizedben. Márpedig egy igen lelkiismeretes statisztikus, Giffen úgy számítja, hogy Nagy-Britannia ingó tőkéje minden évtizedben 50-60%-kal növekszik.¹ Ebből az következne, hogy a dúsgazdag férfiak összessége Nagy-Britanniában az 1873–1882 közti időszakban a nemzeti vagyonnak kisebb töredékét birtokolta, mint az előző időszakban. Ez a tétel megerősíti a mi állításunkat, amely szerint a mai civilizáció nem halad a vagyonok fokozatos tömörülése felé, ahogy általánosan hiszik. Igaz, hogy ezek a következtetések csak megközelítően alaposak, de többet nem

¹ Giffen számításai csak 1875-ig terjednek. Ezek szerint az angliai ingó javak értéke 1865-ig, sőt 1875-ig 60%-kal növekedett.

is lehet kívánni egy ilyen bonyolult tárgynál, melynél oly nehéz a szabatos elemzés. Giffen szerint Anglia összes ingó vagyona 1865-ben 72 milliárd frankra rúgott, 1875-ben pedig 117 milliárdra, ami 6% éves gyarapodásnak felel meg. Ha feltesszük, hogy 1875-től 1878-ig (az utóbbi év az 1873-tól 1882-ig terjedő évtized közepén áll) az éves gyarapodás csak 4% volt, akkor úgy találjuk, hogy Nagy-Britannia összes ingó javai azon évben több mint 130 milliárd franknyi értéket képviseltek.

Egy igen leleményes statisztikus, Foville úr felhasználta ezeket a számokat, összehasonlította azokat másokkal és azt igyekezett kiszámítani, hogy mekkora részét képezik az óriási vagyonok az összes angliai ingó vagyonnak. Abból indul ki, hogy

a halál a *fiscus caudiumi* igája alá juttatja évente a létező örökségek harmincötöd-részét, és hogy az arány a milliomosoknál ugyanolyan arányú lesz, mint a közönséges halandóknál. Így téve fel a számítást, az Egyesült Királyságban mintegy 750 tőkebirtokos volna, akinek a vagyona meghaladja a 6 $\frac{1}{4}$ millió frankot: ezek közt van 160, aki 12 $\frac{1}{2}$ milliónál és 60, aki 25 milliónál több ingó vagyonnal bír. Ezeknek pénzes ládái együttvéve 8–9 milliárdot tartalmaznának tehát. Csinos összeg, de az angol nép összes ingó vagyonának csak 12-ed vagy 15-öd részét képezi.

Ez a számítás érdekes, de úgy hisszük, némi javításra szorul. Kétségtelen, hogy a nagy vagyonok túlságos összegben vannak felvéve. Foville úrnak az a számítása, hogy a halál a meglevő örökségek 35-öd részét juttatja

évente a kincstár caudiumi igája alá, helyes lehet az örökségek összességére nézve, de bizonyára nem alkalmazható az óriási vagyonokra. Foville úr az évi öröklések és az örökségek összessége közti 35-ös arányszámot úgy hozza ki, hogy átlagban az örökösök 35-öd része éli túl az örökhagyókat. De nem ügyelt arra, hogy a jelen esetben a túlélők átlagszáma nem jöhet tekintetbe. Mindenki tudja, hogy a nagy ingó vagyon úgy keletkezik, hogy az illető az évek hosszú során át dolgozik kitartással és szerencsével, vagy a késő aggkorig folyvást takarékoskodik. Ebből az következik, hogy a nagy ingó vagyont rendszerint igen öreg emberek birtokolják, akiknek az örököseik is igen korosak. Egy kereskedő, aki 50 éves korában hal meg, minden valószínűség szerint kisebb vagyont hagy hátra, mint hogyha 70, 75 vagy 80 éves korában hal meg. Ugyanez áll a tőkésről, legalábbis arról, aki értelmes és rendezett viszonyok között él. A hosszú élet az egyike azon feltételeknek, melyek legjobban mozdítják elő a nagy vagyon kialakulását. Így tehát a dúsgazdag emberek főleg az aggastyánok közt akadnak, akiknek az örököseik is jobbra koros férfiak. Itt tehát a túlélés nem számítható a 35-ös átlagszám alapján. Az örökhagyó az örököst nem 35, de átlagban 25 vagy legfeljebb 28–30 évvel éli túl. Ehhez képest az óriási angol vagyonok a nemzet ingó vagyonának nem tizenketted vagy tizenötöd, hanem csak a huszonötöd részét, legfeljebb huszadrészét képezik.

Foville azzal folytatja az angol vagyonok becslését, hogy kimutatja a nagy ingatlanbirtokok összértékét. Ezt

Angliáról könnyebben lehet tenni, mint más országról; gondos számításainak eredménye az a vélemény, hogy az Egyesült Királyságban van mintegy 8–10000 egyén, akiknek mindegyike, ingó vagy ingatlan értékekben, egy vagy több millió frankkal bír, és hogy ezen egyének, kik családjaikkal együtt mintegy 50000 főnyi létszámot képeznek, Anglia összvagyonának talán egynegyedét birtokolják együttevve, ami körülbelül 50–60 milliárd frankot tesz.

Már fentebb láttuk, hogy Foville úr számításait csak némi levonásokkal lehet elfogadni. De fogadjuk el ezeket a számokat helyesekként. A Kroiszoszok e csoportjához hozzá kell még vennünk egy körülbelül ugyanakkora kategóriáját a nagy jövedelmű egyéneknek, azaz körülbelül 10000 egyént, akik fizetések, kereskedelmi vagy ipari nyereségek révén évente 50000 frank jövedelmet húznak. Úgy találjuk tehát, hogy a brit királyság milliomosai, illetve azon lakói, akik mint milliomosok élnek, mintegy húszezren vannak, akik családjaikkal együtt 100 000 főnyi létszámot alkotnak.

Foville úr nem kutatta azt, hogy a sors kedvenceinek ezen kategóriája körülbelül milyen jövedelmet keres, pedig társadalmi szempontból a jövedelem fontosabb, mint maga a vagyon. Nem járunk talán messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy azon egyének, kik fizetés, kereskedelmi vagy ipari nyereség révén évente több mint 50000 frankot keresnek, együttevve 7–800 millió frank jövedelemmel, azaz egyenként átlagosan 70–80000 frank

jövedelemmel bírnak. Ami azt a tízezer milliomost illeti, akik együttvéve 50–60 milliárd franknyi szerzett vagyonnal rendelkeznek, ezek együttes jövedelmét körülbelül kétmilliárd frankra lehet becsülni, ha úgy vesszük, hogy vagyonuk 3 1/2%-ot hoz, ami meghaladja a jó ingó vagy ingatlan értékekbe fektetett tőke átlagos kamathozadékát. Így tehát a brit királyság dúsgazdag polgárai együttes évi jövedelme hárommilliárd frankra sem rúg. Miután pedig az angliai jövedelmek összegét nem becsülhetjük 30 milliárdnál kevesebbre, azt találjuk, hogy a dúsgazdag családok, bárhonnét ered is a jövedelmük, az összjövedelemnek alig tizedrészét birtokolják. Hozzátehetjük, hogy ezt a becslést is túlzottnak tartjuk, mert a fentebb konstatált összegezésbe egyes jövedelmek bizonyára kétszer vannak felvéve.

Leone Levi újabb munkája, a jövedelmek megoszlásáról az Egyesült Királyságban megerősíti ezeket a becsléseket. E szerint a munkásosztály családjainak átlagos jövedelme, mely 1851-ben 52 font sterling volt, 1883-ban 83 font sterlingre rúgott, tehát 59%-kal emelkedett; a növekedés itt tehát nagyobb, mint a középosztálynál vagy a felsőbb osztálynál.

Egy másik angol statisztikus, aki méltán örvend hírnévnek, Robert Giffen 1883 végén egy röpiratot tett közzé *Progress of the working class in the last half century* (A munkásosztály haladása az elmúlt fél században) cím alatt, melyben azt mondja, hogy 1830-tól 1880-ig átlagosan 70 százalékkal emelkedtek a munkabérek anélkül,

hogy a megélés drágább lett volna, mert ha a hús és a ház-
bér drágább lett is, viszont alább szállt a kenyér, a fűszer
és a ruházat ára, az elemi oktatás ingyenes lett stb. Giffen
azt is kimutatja, hogy a munkásosztály sorsa aránylag
sokkal jobban javult, mint a közép- és felső osztályoké.

Ez történik a vagyonmegosztás tekintetében Angliá-
ban, ahol a gazdagság legkevesebb kézben gyűlt össze,
ahol mesterséges okok, történelmi fejlemények és törvé-
nyes intézkedések, amelyek részben kárhóztatandók,
megakadályozták a gazdagságnak azt a terjedését, mely a
modern civilizáció jellemző vonását képezi.

Karl Marx Angliában írt, ott merítette tanait. Pedig ez
az ország, mely érveket szolgáltatott tanai mellett, távol-
ról sem igazolta a kollektivisták azon kedvelt tételét,
hogy a társadalom mindinkább két csoportba tömörül: a
csekély számú „plutokraták” és a megszámlálhatatlan
proletártömeg csoportjába. Ha összevesszük a brit „plu-
tokratákat,” mindazokat, akiknek vagyona legalább egy
millió frankra, keresetük vagy kereseti jövedelmük pe-
dig legalább 50000 frankra rúg, összehozunk közel 20000
dúsgazdagot, akik családjaikkal együtt legalábbis száz-
ezeren vannak, sőt talán kétszer annyian is, mert a gaz-
dag családok Angliában nagyon szaporák; és a „plutok-
raták” e jelentős száma az Egyesült Királyság összjöve-
delmének tizenegyed vagy tizenketted részét sem birto-
kolja: a többin (a tizenegy tizenketted részen) a középsz-
tály és az úgynevezett proletariátus osztozkodik. Nem

olyan rikitó az ellentét, mint ahogy a kollektivisták képzelik. Angliában még a vagyonmegosztás is megerősíti azt a híres törvényt, hogy „a természetben nincs ugrás.” A dologház legnyomorultabb szegénye és a londoni legdúsabb bankár közt végtelen sok fokozat van, és mindegyik fokozatot az egyének jelentős száma foglalja el. A piramis, mely az angliai magánvagyonokat tünteti fel, szabályos mértani idom, mely, ha igen széles alapja van is, minden lépcsőzeten fokozatosan, szinte észrevétlenül veszít a szélességéből.¹

A húszezer milliomos és nagy jövedelmű egyén közt hány van, aki egész vagyonát vagy annak túlnyomó részét a zárdái és községi javak elkobzásának, a királyi javak elpazarlásának köszönheti? Hány köszönheti a védvamos és a gyarmati rendszernek, melyek teljesen el vannak törölve, vagy végül annak, hogy túlságosan kiaknázták a gyermekek munkáját, mely húsz éve meg van tiltva? Pedig Karl Marx szerint ezek a tények képezik a nagy tőkéek forrásait. Csak a 6¼ millió felüli ingatlan vagyó-

¹ „Vegyük csak a jövedelemadó D) osztályát, mely az ipari, kereskedelmi és személyi keresetet foglalja magába; ebbe a kategóriába 1879–1880-ban 353 043 adófizető volt beírva, köztük 303 183-nak 3750–12500 frank jövedelme volt, 44808 adófizetőnek 12500–75000 frankja és 5052-nek 75000 franknál többje. A jövedelemadónak alávetett egyének számát az 1879–80-ik évben 1 060 000-re becsülték, akik családjaikkal együtt 4 700 000-en vannak; ezenfelül úgy számítják, hogy 1 300 000 család (5 900 000 egyén) alkotja az alsó középosztályt, melynek családonkénti jövedelme 2500 és 3750 frank között váltakozik. És beszélnek a plutokraták csekély számáról!” (*Bulletin de statistique*, 1884 februári füzet, 202–212. o.)

nokra (1021 ilyen van) és a század kezdetéről való nagyipari cégek vagyonaára alkalmazható ez az állítás. Ezek nem képviselik a fent kimutatott dús vagyonok negyed-részét sem, és összevéve nem foglalják magukban a nemzeti jövedelem negyvenedrészét; és ha igazságosak akarunk lenni, be kell ismernünk azt is, hogy a zárdái és templomi javak elkobzása óta, mely a XVI. században történt, a földesurak nagy része személyes kiadásokkal, értelmes munkával növelte vagyonát, és nem érte be a föld természetes, egyszerű értéknövekedésével.

Ha Karl Marx történelmi vádja kevéssé van igazolva még Nagy-Britanniában is, ahol a földbirtok tekintetében a gazdasági törvények működése mesterkéltné, törvényes akadályokba ütközik, mennyivel túlzottabbnak tűnik Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban és a többi országban, ahol a politikai események elenyésztették a feudalizmus maradványait.

Igaz, hogy akadnak modern birtokbavételi módok, melyek körülbelül épp oly hibásak, mint a középkor vagy a XVI. század erőszakoskodásai: ilyenek a kereskedelmi csalások és a pénzüpiaci fortélyok. Azt nem lehet eltagadni, hogy bizonyos számú újabban keletkezett vagyonok – de sokkal kevesebb, mint ahogy gondolják vagy mondják – onnét erednek; de azt sem lehet tagadni, hogy ezek kivételeket képeznek a becsületes munkásság által szerzett vagyonok tömegében. Ezek a kivételek három okra vezethetők vissza, melyeknek befolyását a civilizációnak csökkentenie kell az idő múltával. Ez okok

közé tartozik elsősorban az, hogy a rossz törvények nem büntetik eléggé a csalást, például a részvénytársulatok megalakításában és vezetésében, és itt világos, hogy a törvények javítása segíthet a bajon; a második ok az, hogy a közönség tudatlan, hanyag, hiszékeny, amihez sokszor a korholást, sőt megvetést érdemlő kapzsiság járul; ezen sem nehéz segíteni: a tapasztalat lassacskán fel fogja világosítani a tőkéseket arról, hogy mi az igazi érdekük és mibe fektessék a pénzüket; a harmadik ok olyan, hogy sokkal nehezebb lesz csökkenteni a befolyását, és hogy működni fog a kollektivista rendszer alatt épp úgy, mint a szabadság elvének uralma alatt, és ez az ok az emberek és a dolgok természete, amelynél fogva az emberek szíve és esze sohasem fog megszabadulni a hibáitól; mindig lesznek emberek, akiknek hajlamuk és ügyességük van a csaláshoz, és mások, akik engedik magukat rászedni és kifosztani. Ha jól vesszük, hát ezek a kivételek, kellő jelentőségükre leszállítva, nagyon sajnálatosak, de nem sajnálatosabbak, mint a betegségek, a testi nyomorok vagy az erkölcsi fájdalmak, melyeket a legfejlettebb, a legtökéletesebb civilizáció sem lesz képes teljesen megszüntetni.

A történelmi kifogásokon kívül, melyeket bizonyos magánvagyonok eredetére nézve hoznak fel, és a gazdasági jelenségek (érték, tőke, bér, csere) elemzéséből fakadó következtetéseken kívül, a kollektivisták még más rendbeli, mintegy előzetes bírálatot is mondanak a társadalomról.

A magánvagyon, mondják, nagyrészt olyan okokból ered, melyek az egyénen kívül állnak. Ha ez nem is igaz teljesen a magánvagyon keletkezésére, de igaz arra az értékre, mellyel a vagyon a századok, sőt az évek folyamán, a civilizáció haladása mértékében növekszik. A tőke értéknövekedése ritkán tudható be a tőkés érdemének.

Leleményesen kifejtve ez az érv nagyon megkapó. Tudjuk, hogy Ricardo óta mennyiszor alkalmazták a földjáraadéokra; körülbelül egyformán alkalmazzák az egyéni vagyon minden kategóriájára. Egy legújabb kori amerikai szocialista, aki szellemesen és hévvel ír, mint majdnem minden kritikus, Henry George, *Progress and Poverty* című művében téved és túloz, midőn ezeket írja:

Vegyük az első jöttment embert, feltéve, hogy nem az elméletek embere, de jó esze van az üzletekhez és tudja, hogy mit jelent pénzt keresni. Mondjuk neki: íme, itt van egy kis helység, mely most épül; tíz év múlva nagyváros lesz; a postakocsit a vasút, a petróleumlámpát az Edison-lámpa fogja helyettesíteni. Gondolja-e, hogy tíz év múlva a kamatláb magasabb lesz? Azt fogja felelni: Szó sincs róla. Gondolja-e, hogy a közönséges munkabér nagyobb lesz, és hogy annak az embernek, akinek nincs egyebe, mint a két karja, könnyebben fog magának független életet biztosítani? Arról sincs szó, fogja ő felelni. A közönséges munkát nem fogják jobban fizetni, sőt valószínű, hogy rosszabbul díjazzák majd, mint ma. Az emberi munka nem lesz keresettebb, sőt igen valószínű, hogy az ellenkező eset fog beállni. – Akkor hát mit tegyek, ha vagyont akarok szerezni? – Vásárolja meg hamar ezt a darab földet és vegye birtokba. – Ha pe-

dig önnek esze van, ha megfogadja ezt a kitűnő tanácsot, akkor ne is tegyen egyebet. Lefeküdheth a telkére és ott pipázhat: sétálghat rajta, mint a nápolyi lazzarone vagy a mexikói lepero; léghajón mulathat fölötte, vagy alá bújhat egy üregbe: nem is mozgatja az ujját, egy szemernyivel sem növeli a közjavakat, és tíz év múlva mégis gazdag ember lesz. Az új városban lesz egy palotája; igaz, hogy lesz majd ott menház is a szegények számára.

Maró satíra. Henry George a legmegkapóbb példát választotta: egyikét ama városoknak, melyek az újvilágban pár év alatt megszületnek és nagyra nőnek. A telektulajdonos ott gyorsan gazdagszik, ha a sors kedvez neki. Látni ott családokat, melyek, mint a New York-i Astorék, egy csapásra, melyet éleslátásuk előre sejtett, tíz, sőt száz meg kétszáz milliót nyernek. Csakhogy talán több ember akad, akit a telkekkel való üzérkedés tönkretett, mint olyan, akit az meggazdagított. Az a kis kezdő helység, mondja George, tíz év múlva város lesz; de hogy lehet ezt biztosan tudni? Hány olyan város van, mely a legkedvezőbb körülmények közt keletkezett, mint a csodagyermek, és a keletkezésekor táplált reményeket távolról sem valósítja meg? Hány van, amelyik fényes pályafutás után hanyatlásnak indult? Igaz, hogy néha egy virágzó városban arannyal kell beborítani egy üres telket, de megesik az is, hogy egy maréknyi ezüstért egy hanyatló városban olyan palotát szerezhessünk, melyet valamikor királyok birtokoltak és dúsgazdag bankárok nem tudtak megszerezni. Vegye meg ezt a telket, mondja

George, és lefeküldhet, pipázhat rajta, sétálgathat körülötte, léghajóban lebeghet fölötte, alatta alhat anélkül, hogy megmozdítsa az ujját, és tíz év elteltével gazdag ember. Ez megtörténhet, amennyiben tudniillik tíz év alatt koldusbotra nem jutott! Mert az a telek, melyre ön jó pénzt költött, mit sem jövedelmez. Ha tovább kell várnia, mint ahogy gondolta, a remélt vagyon helyett a nyomor jut ki osztályrészül. Állítsuk csak össze a két földteke építőtársulatainak névsorát: halottak névsora az. Nagy reményekkel indultak meg, de majdnem valamennyi csak tengődik vagy bukik.

George merész szatírájának többi részei még tévesebbek. A városok növekedéséből csakis a telektulajdonos híz hasznot. Milyen tévedés! A külső körülmények, az egyén akaratától nem függő társadalmi befolyások többé-kevésbé visszahatnak minden emberi erő megfizetésére. Megérzi azokat a legutolsó napszámos a munkabérben, az egészségében és a levegőben, melyet belehel!

Fölcsapsz fűszerkereskedőnek, mészárosnak, péknek, vasárosnak, vendéglősnek vagy korcsmárosnak egy néptelen városrészben. De íme építkezni kezdenek, a városrész benépesedik, és üzletedben három-négyszeres mértéket ölt a forgalom úgy, hogy pár év alatt meggazdagodsz. Igaz, hogy jön a verseny, és hogy a forgalom vonzza a versenytársakat, akik elvonják tőled a vevőket. De ez nem történik olyan hamar; a verseny *pede claudo* jár a nagy nyereség után és jó ideig tart, amíg eléri. Mikor a verseny beáll, a régi kereskedőnek megvannak már a

rendszeres vevői, akik ismerik őt, az új embereket pedig nem; ha eszes, ügyes és becsületes ember, sokáig élvezi az ismeretség és a régi összeköttetés előnyeit. Így például tudjuk, hogy a bányászok gyűlőhelyein, az új aranymezőkön, legbiztosabban nem az gazdagszik meg, aki reggeltől estig aranyereket keres, hanem a kalmár, aki boltot nyit, és az aranykeresőknek élelmet és ruhaneműeket szolgáltat.

A monopóliumos helyzet, az idő szerinti elsőbbség okozta külső, ellenőrizhetetlen körülmények körülbelül épp olyan szerepet játszanak a kereskedelemben és az iparban, mint a földbirtokban. Egy eszes, bár középszerű tehetségű orvos, aki egy régi város kellős közepén csak tengődött volna, minden később érkező versenytárs ellenére is sosem remélt gyakorlatra tehet szert, ha a jó szerencse egy fejlődésnek indult városrészbe juttatta. Épp így jár az építész vagy az üzér, kit egy jó gondolat vagy a véletlen növekedésnek indult helyre juttatott. Munkájuk díja bámulatosan növekszik; nem érdemük folytán, hanem azért, mert a lakosság körülöttük szaporodik, és mert az őket, mint elsőként érkezetteket, a legjobban ismeri.

A tőkés hasonlóképp ki van téve a jó és balsiker esélyeinek. Vasúti részvényeket vesz, melyek keveset jövedelmeznek; de íme, bizonyos idő múlva megélnékül a vidék ipara; kőszénbányát, petróleumforrást fedeznek fel, gyárat rendeznek be; a vasút bevételei növekednek, a

részvények az osztalék emelkedése folytán ötször, sőt tízszer annyit érnek, mint amennyiért vette. Az eleven tollú, de szűk látkörű Lassalle a vagyonszerzésnek csak ezt az egy formáját látja. Henry George pedig bizonyára azt mondaná, hogy majd jönnek a versenytársak. Mielőtt az üzlet jövedelmezőnek mutatkozik, amerikai szokás szerint három, négy társulat is épít ott párhuzamos vonalakat és részvényeik ismét leszállnak a régi árfolyamra. De ismételjük, hogy a verseny gyakran sánta lábbon jár, nem fut mindig, és mire beáll, az ember zsebre rakhatja a nyereséget. Egy vasút kiépítése három, négy, sőt öt évig tart, pedig nem kezdik mindjárt építeni; azután meglehet, hogy a legjobb útvonalat, mely néha az egyedüli lehetséges, az építette, aki elsőnek érkezett. Megeshet, hogy a vidék 2-3 társulatnak is jól jövedelmez, néha meg lehetetlen sok párhuzamos vállalatot létesíteni. Sueznél lehet két, sőt három csatornát ásni, de tizenkettőt nem!

Vegyük a legszerényebb ipari és kereskedelmi ágakat, ahol a monopólium kizártnak látszik. Gyáros, kereskedő, vagy csak ügynök vagy, és ként vagy vegyi anyagokat árulsz, mégpedig csekély mennyiségben, úgy, hogy nagy nehezen keresed a kenyeredet. Egyszerre nagy csapás sújtja a vidéket és tönkre teszi például a lisztharmat vagy a filoxéra. Kétségtelen, hogy a köznyomorból neked is kijut. De íme, mi történik? Egy tudós – és ez nem te vagy – rájön, hogy a kén megsemmisíti a lisztharmatot, egészségessé teszi a szőlőtőkét, hogy a szénkéneg legyőzi

a filoxérát, tartóssá teszi a szőlőt. Te egészen távol állsz ettől a felfedezéstől, nincs benne semmi érdemed, mégis szerencsédet fogja okozni embertársaid baja és egy idegen ember találmánya. A szőlőgazdák mind ként keresnek és hajlandók azt igen drágán megfizetni; neked volt készleted, melyen sehogy sem bírtál túladni; most ez a készlet kétszer, háromszor annyit ér és raktárod csakhamar kiürül; újból meg kell tölteni. Igaz, hogy sokan akarnak majd veled versenyezni, de ezek új emberek, akik nem ismerik a mesterséget, akiknek azt még meg kell tanulniuk: te ismered a szakmát, az emberek tudják, hogy foglalkozol vele; te tudod, hogy hol kell kopogtatni, és a szomszédok tudják, hogy hozzád kell jönniük; üzleted meg van szervezve, vevőidet nem kell keresgélned, és jön egy pár esztendő, amikor 100%-ot nyersz. Mikor aztán az üzlet lankad, mert a versenytársak is teret hódítottak és az árak majdnem a termelési költség színvonalára estek, összeszeded a holmidat és másnak engeded át az üzletedet, mely fényes nyereséget hozott, de most már hanyatlóban van.

Sok példát idézhetnénk arra, hogy egyesek nagy vagyont szereztek külső körülmények folytán, melyeket az eszes ember gyakran megsejt előre, de melyeket néha teljesen lehetetlen előre látni. Egy gyapotkereskedőnek óriási készlete van, melyen nem bír túladni; nagy váltói járnak le és ő a csőd előtt áll; egyszerre az amerikai szövetséges köztársaság déli államai felmondják a szövetség-

get; véres háború következik be; a lázadó államok kikötőit elzárják; a gyapotszákok nem jöhetnek többé Európába és a gyapotkelmék ára növekszik: kapkodják a kelméket és mindenfelől megrohamozzák a kereskedőt, akinek kelméje az imént senkinek sem kellett; a roppant készlet a beszerzési ár kétszeres, sőt háromszoros árán kél el, és a kereskedőt a kelmék, melyek a csőd szélére juttatták, meggazdagítják. És ami 1860-ban a gyapottal történt, megtörténhet ma-holnap a selyemmel. A tonkingi ügyek miatt háború üthet ki Franciaország és Kína közt; francia hadihajók elzárják a kínai kikötőket, a selyem nehezebben jut Európába és csakhamar felszökik az ára; ugyanez történik a teával, és azok, akiknek nagy készletük van selyemből és teából, meggazdagodnak, mert olyan emberek, akiket ők nem ismernek, összevesztek egymással.

Ki ne látott volna rá esetet, hogy kereskedők és iparosok főleg külső körülmények folytán vagyona tettek szert? Tagadhatatlan, hogy a környezet, a véletlen esetek, a külső tények nagy szerepet játszanak az egyének meggazdagodásánál. A gazdaságtudomány helytelenül tenné, ha ezt tagadná. Én részemről, *Essai sur la repartition des richesses* című munkámban habozás nélkül fejtetem ki ezt. Minden vagyon alakulásánál a munkán, a takarékossgon és a tehetségen kívül szerepet játszik a szerencse. De a szerencse tiszteletet érdemel, épp úgy, mint a szépség, a szellemi tehetség, melyek nem függenek az egyén akaratától; majdnem olyan tiszteletreméltó, mint

a jellem, mely háromnegyed részben a természet adománya. Elemezzük az embert azon különféle képességeivel, melyeket az öröklésnek, a nevelésnek és a környezetének köszönhet, és lássuk, hogy mi benne a tisztán egyéni, mi az, amit az emberi egyén teljesen az önműködésnek köszönhet. Miért tekintenénk hát a szerencsét kifogás alá eső vagyforrásnak?

Azt a szerepet, melyet a jó szerencse játszik a vagyonban, csak a balgák hozhatják föl érvként a magánvagyon, a magántőke ellen. Nem csak a gazdagok tapasztalják ennek a külső oknak a befolyását: megérzi azt a nép, az úgynevezett proletár is. Milyen felületesnek mutatja magát Henry George abban a passzusban, melyet fentebb idéztünk: „Hiszik-e – mondá az amerikai író – hogy abban a növekedő városban a rendes munka bére magas lesz, és hogy olyan embernek, kinek nincs egyebe, mint a két karja, könnyebb lesz magának független állást biztosítani?” Erre a kérdésre egész bátran igennel felelek, mert bizonyítékok vannak a kezemben. Igenis, hiszem, hogy Párizsban 1875-től 1882-ig, amikor a város nagyobboldott, a munkabér jelentősen növekedett. Igenis, határozottan tudom, a párizsi hivatalos városi árjegyzetekből, hogy a vakoló kőművesek napi bére 14 frankra emelkedett, hogy a legtöbb ipartestület munkásainak napi keresete 8, 10 sőt 12 frankra növekedett, és néhány év alatt majdnem megkétszereződött, holott sem a kenyér, sem a ruha ára nem emelkedett, a fűszerek ára lement, a húsé

alig változott és csak a házbér, mely a munkásember kiadásainak nyolcadrészét képviseli, emelkedett egy negyeddal, egy harmaddal, legfeljebb felével. Így tehát 1875-től 1882-ig a Párizsi munkásterületek tényleges keresete 50-60 százalékkal gyarapodott. Mi okozta ezt? Bizonyára nem az élet drágulása, mert hisz az imént említettük, hogy a munkás megélési költsége alig növekedett 5-10%-kal. A bérért dolgozók fáradsága és munkája sem növekedett, ugyanis köztudott, hogy az átlagos napi munkaidő a legtöbb foglalkozási ágánál egy órával rövidült, a munka intenzitása, megfeszültsége pedig csekélyebb most, mint valaha.

A munkabér emelkedésének csak egy oka volt, melyet az elfogulatlan elmék könnyen megérthettek: egy történetes körülmény, melyre a munkások akarátának és tevékenységének semmi befolyása sem volt; Párizs növekedett: új városrészek épültek és a kézi munkásoknak is sokat használt az az ok, melyet rágalmaznak, melyet nem akarnak törvényszerűnek elismerni: a szerencse.

A jó szerencse vagy annak ellenkezője mindenütt szerepel. Jótékony hatását megéreztek ugyanebben az időben a munkások Cannesben, Nizzában és sok más városban is. Párizsban a munkások gyakran keresnek naponta 8, 10 vagy 12 frankot, míg a félreesőbb vidékeken be kell érniük 2½-3 frankkal. Az élelmezési árak és a tehetségek egyenlőtlensége csak kisebb részben igazolja ezt a különbséget. Ha a sziléziai bányász nagy nehezen megkeres 1½, 2 vagy 2 ½ frankot naponta, míg az angol bányász 6,

7, sőt 8 frankot keres, elhiggyük-e, hogy ezt csak a megélhetés drágább volta okozza? Nem hihetjük. A sziléziai bányász csak burgonyával és más effélével táplálkozik, és vizet iszik, míg az angol bányász marhasülttel lakik jól és teával üdíti magát; az előbbi kunyhóban lakik, az utóbbi pedig aránylag tágas lakosztályban vagy kényelmes kis cottageban. Vagy talán lusta, rendetlen a sziléziai munkás? Korántsem, mert több órát dolgozik naponta, mint az angol bányász. Mi okozza hát, hogy kettejük sorsa annyira különböző? A szerencse, mely az angol munkást tökében bővelkedő, nagy kereskedelmet űző országba helyezte, ahol a munkakereslet mindig egy színvonalon áll a kínálattal. Lehet-e ezt az okot másnak elnevezni, mint jó szerencsének?

Azt fogják erre mondani, hogy a tőkék és az emberek költözködnek. Csakugyan megteszik, de lassan. A töké kivitel kockázattal, munkával és gonddal jár; a legtöbb embernek fáj a szíve, ha el kell hagynia a hazáját. Az emberek és a tőkék nem olyanok, mint a cseppfolyós testek a közlekedő edényekben. Nem oszolnak meg egyformán az egész földtekén. Ki tagadná, hogy az esztergályosra, az ékszerészre nézve szerencse az, hogy Párizsban született, nem pedig Berlinben vagy valamely kis német városban. Ki vonhatná kétségbe, hogy a takácsra nézve szerencse az, ha Manchesterben látta meg a napvilágot, nem pedig Zürichben vagy Mumbaiban?

Vegyük a kérdést tágabb értelemben. Nem szerencse-e a francia népre nézve, hogy a Szajna, a Loire, a Garonne

és a Rhône völgyeiben lakik, nem pedig Közép-Ázsia sivatagjain, vagy Izland és Grönland jégmezőin? Ha a szerencse nem törvényszerű vagyforrás az egyéneknél, akkor a nemzetek részére se legyen az. A francia népnek akkor az eszkimókkal, a lappokkal, a tuaregekkel meg kell osztania Normandia kövér legelőit, a Languedoc és a Gironde gyönyörű szőlőit. Mert a franciák jelen nemzedékét nem a saját érdeme juttatta ezekre az áldott földekre. A szerencsének köszönheti, hogy ott született, nem pedig a lappok területén, a tűzföldön vagy a Szahara kellős közepén.

Annyi bizonyos, hogy a népek és az egyének jólétüket és gazdagságukat sohasem köszönhetik kizárólag a saját érdemeiknek, hanem jó részben annak a külső, ellenőrizhetetlen hatalomnak, melyet nevezhetünk aztán gondviselésnek, természetnek, szerencsének vagy véletlennek.

A körülmények szerepe, melyet Lassalle „konjunktúrának” nevez, a legkevésbé sem tekinthető tehát érvnek a magánvagyon, a magántőke ellen. Az első foglalás által szerzett jog, az elévülés az, mely az emberi kollektivitásokat és az egyéneket oltalmazza és jogcímet ad nekik a vad népcsoportok vagy a kevésbé vagyonos népek betörései és fosztogatásai ellen. Töröljük el az első foglalás által szerzett jogot, és a francia nemzet, mely gazdag talajt birtookol, kénytelen volna hűbért fizetni a szegényebb talajú Németországnak. Skandináviának, az ázsiai fennsíkok és az afrikai sivatagok lakóinak.

A jelenségnek, melyet itt taglalunk, más oldala is van. Ha a kollektivitás, a „társadalmi kötelék,” mint Lassalle mondja, a külső körülmények összessége hozzájárul bizonyos vagyonok növekedéséhez, viszont gyakran meg-
esik, hogy csökkenteni olyan egyének fáradságosan szer-
zett vagyonát, akik nem követtek el semmi hibát.

A városok és városrészek mellett, melyek gyarapod-
nak, vannak olyanok, melyek hanyatlanak. Saint-Louis
szigetén vagy a Place Royale környékén egy egyszerű
polgár olcsó pénzért elfoglalhatja egy hercegnek vagy
egy adóbérlőnek palotáját vagy annak egy részét. Egy ős-
régeli velencei patrícius család palotájában most szerény
kézművesek üthetnek tanyát.

A föld és az ipar is ki vannak téve az ilyen értékcsök-
kenéseknek, melyeket külső körülmények okoznak. Se-
ine et Oise, Seine et Marne megyékben a birtokosok jö-
vedelme folyvást csökken, mert a vasutak, melyek a leg-
félreesőbb zugokat is átszelik, a versenytársaknál keresik
a gabonát, a húst, a fát, és a városok környezetét minden-
korra megfosztják a nagyváros élelmezésének monopóli-
umától. A suresnesi és argenteuili szőlőgazdák a párizsi
piacon könnyen és magas áráért adhatták el termésü-
ket, ma pedig özönével érkeznek oda a Languedoc borai:
holnap az afrikai, holnapután pedig az ausztráliai és az
észak-amerikai borok az egyharmadával vagy a felével
csökkentik a Szajna megyei szőlőgazdák termésének és
szőlőinek értékét. Egy vegyészeti találmány, az alizarin,
nagy mértékben csökkenti a földek értékét Vaocluse-

ben, ahol a garance festőanyagot természetették. A se-lyembogarak közt járvány üt ki és értéktelenné teszi a szederfákat. Egy rovar, melynek a nevét sem ismerték húsz évvel ezelőtt, és amelynek nevét ma már igen jól tudja mindenki, a filoxéra három év alatt tönkreteszi kilenc tizedrészben azon földek értékét, melyeket egy eszesnek és éles tekintetűnek látszó tőkés drága pénzen vett meg. Valaki rájön, hogy a vasból lehet a hordókhöz abroncsokat készíteni és a gesztenyefák elvesztik értékük nagy részét. És milyen könnyű volna még sok ilyen példát felhozni.

Hány eset van, melyek klasszikus példák lettek, és amelyek mellé ezer hasonló másikat lehetne felsorolni? A XVI. században a fiatalemberek nagy nehezen szép írást sajátítanak el és ügyesen tudnak kéziratokat másolni. Ekkor egy ötlet villan meg Gutenberg elméjében: mozgatható betűket állít össze és feltalálja a nyomtatást. A másolók, a könyvárusok, akik sokba került kéziratokat árultak, elvesztik verejtékük gyümölcsét. Vállalkozó emberek jó vendéglőket építettek a mezővárosokban. ahol a postakocsik megálltak; de jön egy találmány, a vasút, melyet nem gyaníthattak előre, és megfosztja őket legrendesebb, legbiztosabb vendégeiktől, és harmadára csökkenti üzletük és házuk értékét. Szóljunk-e a postamesterek és még mások iparáról? Egy tevékeny ember vashámort rendez be egy erdő kellős közepén, fával gyártja a vasat és nagy nyereségeket szerez. De egy másik ember arra a gondolatra ébred, hogy kőszenet használva

és a gyártási eljárást módosítva sokkal olcsóbban lehet a vasat előállítani, és íme, az első vállalkozó, aki távol lakik minden kőszénbányától, csakhamar tönkremegy. Egy hajógyáros húsz gyönyörű vitorlás hajót épít, de a gőzhajózás, mely hosszú ideig a próbálgatások gyermekkorát élte, egyszerre, úgy 1870-ben, rendkívüli lendületet vesz; feltalálják az ú.n. „compound” gépeket, melyek a felére csökkentik a szénfogyasztást; átfúrják a szuezi földszoros: a húsz vitorlás hajó veszteség, vagy csak igen csekély nyereség mellett teszi meg a tengerentúli utat, és értékük felére vagy negyedére zuhan.

Az olvasó bizonyára türelmetlenkedik és úgy találja, hogy nagyon is hosszúra nyújtjuk a példázgatást. Pedig az véget se érne, ha fel akarnánk sorolni a vállalatokat, melyek igen jól kigondoltaknak látszottak, jól is voltak vezetve, de egyszerre, előre nem látott körülmények, szerencsétlen véletlen vagy a sors csapása folytán tönkrementek. Mennyi értékpapír vesztette el bizonyos idő múltával értékének háromnegyed részét, noha a kibocsátáskor a legjobb reményekre jogosítottak!

Marx és Lassalle miért nem beszélnek soha ezekről az esetekről, melyek olyan sűrűn fordulnak elő? Szemük mintegy oda van szegezve az egyik oldalra, és a tárgyaknak mindig csak az egyik részét látja. A jelenségek összessége elkerüli figyelmüket.

Így hát nem áll az, hogy az „együttesség,” a „társadalmi kötelék”, a „konjunktúra,” a külső körülmények összessége mindig növelik a gazdagságot, mert bizony

azok épp olyan mértékben csökkentik is azt. Innét van az, hogy egy nagy örökség, ha nem feccsérlik is el, ha az örökösök nem tanúsítanak is teljes képtelenséget, nem száll át érintetlenül a nemzedékek hosszú sorozatára. Azt lehet mondani, hogy egy nagy vagyon, mire a negyedik vagy ötödik nemzedék kezére kerül, eltűnt, úgyszólván elpárolgott. A véletlen épp úgy, mint a kontingens, nagy szerepet játszik a vagyon megoszlásában. A véletlen nagy kiegyenlítő.

Ez az igazság – melyet Marxnak és Lassallenak észre kellett volna venniük – nem került el teljesen Schäßfle figyelmét, és ez az író, nevezetes ügyességgel, ebből egy, különben gyenge bizonyítékot von le a kollektívizmus érdekében.

Miután lehetetlen előre látni – úgymond – a körülményeket, a válságokat, a merész üzérkedéseket, melyek egész társadalmi osztályokra terjednek ki, az állami és magánadósságok rémítő emelkedése láttán, a folytonos technikai és kereskedelmi átalakulások mellett, a mai birtokos családok nem bizonyosak benne, hogy ők maguk nem fognak-e a mostani vagy a későbbi nemzedékben a proletariátus soraiba kerülni. A jelen állapot éppen őket fenyegeti birtokukban és családi életükben.¹

Ha a külső körülmények annyira nehezítik a vagyon megtartását, akkor a kollektivisták miért tüntetik fel a

¹ Schäßfle, *Quintessenz des Socialismus*

tőkéseket egyfajta automataként, akik egy gépies mozdulattal, vég nélkül szedik fel az elmaradhatatlan érték-szaporulatokat anélkül, hogy értelemre vagy bármi erőfeszítésre volna szükségük.

De a külső körülmények, bármi sokféle kockázatnak teszik is ki az emberi fáradozás sikerét, mégis hasznos szerepet játszanak a társadalom általános szervezetében. Ellenőrizhetetleneknek látszanak, pedig néhány kivétellel csak részben azok. Nagymértékben ösztönzik az embert szellemi munkára, a természeti és gazdasági jelenségek türelmes megfigyelésére. Valaki megjegyezte, hogy az új korban talált összes gyémántok nem adtak elég kárpót-lást az összes fáradozásokért, melyeket néhány század óta a gyémántkeresésnek szenteltek: és lehetséges az is, hogy az összes aranybányák csak mérsékelt jutalmat nyújtsanak az aranykeresők együttes munkájáért és fáradságáért.

Ezek a véletlen külső körülmények okozták az ipari és egyéb vállalatokban kivívott legszebb sikereket. A szerencsés véletlenre, a kivételes munkadíjra való kilátás sokkal jobban fejleszti az egyéni kezdeményezést, mint amennyire tehetnék a kollektivisták által kinevezendő termelési és forgalmi tisztviselők okoskodásai vagy számításai. Minden nagy terv vagy nagy mű forrásánál ott látjuk azt a találgatást és játékot, melyet üzérkedésnek nevezünk, azt a tekintetet, mely messzire néz, bár nem lát tisztán, az előrelátást, mely természetszerűleg nem mehet

biztosra, a sejtelmet, mely eléje vághat a véletlen játéknak, de nem viheti annyira, hogy ezt a játékot kényekedve szerint igazgassa.

Ha annyi új gyártási módot találnak fel, és ezek olyan gyorsan terjednek; ha akadnak emberek, akik nagyvállalatokba fognak, amilyenek pl. a szuezi és a panamai csatorna, a tengeralatti távírda, a La Manche-csatorna alatti alagút; ha a tőkések feltápáskodnak kábultságukból és nagyvállalatokban kockáztatják pénzüket; ezt főleg azoknak a külső körülményeknek köszönhetjük, amelyek sok esetben megtízszerezik az egyesek vagyonát, és melyeket merész elmék előre kitalálni vagy ellenőrizhetni remélnek. Ez tökéletesen sohasem sikerül. Tudhatta-e Lesseps, hogy éppen akkor, amikor ő megásta a szuezi csatornát, a gőzhajók számára fel fogják találni a „compound” gépeket, melyek a felére csökkentik a kőszénfogyasztást? Pedig, ha nem találják fel ezeket a gépeket, a szuezi csatorna-társulat okvetlenül csődöt mondott volna, mert a vitorlás hajóknak nem nyújt az semmi előnyt, ha a szuezi csatornán mennek át,¹ és mert a gőzhajók azelőtt a roppant szénfogyasztás miatt csak utasokat szállíthattak és csak rövid távolságokra közlekedhettek.

A külső körülmények – a magántulajdonnal kapcsolatban – nemhogy csüggesztőleg hatnának a termelésre,

¹ A több ezer vitorlášajó közül, melyek Európából évente a Szu-zen túli országokba mennek, évente alig egy-kettő veszi útját a Lesseps-féle csatornának.

inkább a legerősebb ösztönzőnek tekintendők. Mindenki bizik, nemcsak a maga ítélő tehetségében, hanem a szerencséjében, a csillagában, és a szerencse csillaga még soká fog szerepelni, noha az asztrológia rég kiment a divatból.

Az eszes kollektivisták, és kiváltképpen Schäßle, kénytelenek ezt elismerni. Miután olyan gyakran beszélt az „anarchikus versenyről,” konstatálnia, sőt magasztalnia kell a „tőke versenye által adott hatalmas impulzust,” az „egyéni érdek erejét,” és el kell ismernie a vezénylet tekintélyének elégtelen voltát. Fel kell vetnie azt a kérdést, hogy az ő bürokratikus rendszere, „szilárd középkori szerves gépezete” a termelést, a forgalmat és az eladást igazgató bizottságok mellett, a „munkaidő” szerinti díjazással, melyhez kollektív jutalmak járulnak, vajon képes lesz-e megvalósítani vagy helyettesíteni azt a nagy lélektani igazságát és gazdasági termelékenységét az individualista elvnek, mely szerint a magánérdek ösztönöz a társadalmi termelés funkcióinak teljesítésére.

Ez a kérdés, ez a kétely nagyon komoly dolog, mert az a haszon, amit a magántulajdonos húz egy szerencsés vállalatból, vajmi csekély az abból eredő egyetemes haszonhoz képest. Az emberek csodálkoznak, sőt egyesek bosszankodnak azon, hogy Bessemer, a híres feltaláló huszonöt millió franknyi vagyont szerzett. De hát évente három és fél millió tonna Bessemer-acélt gyártanak. Nem kevesebb, mint száz frank megtakarítást eredményez minden tonna után, úgy az előállítási költség, mint

a gyártmány tartóssága szempontjából, a híres angol feltaláló gyártási módja, és így az egész világ fogyasztói évente 350 millió franknyi megtakarítást köszönhetnek Bessemernek.¹ Azóta, hogy e találmány ismeretessé lett, legalábbis 4–5 milliárd takarított meg és ebből Bessemernek 25 millió, tehát körülbelül egy fél százalék jutott. Ez a magánvagyon, melyet olyan óriásinak mondanak, milyen csekélynek tűnik, ha összehasonlítjuk az emberi fajnak tett roppant szolgálattal! Képzeljék már most el a kollektívizmus bürokratikus szervezetét, a munkaidő szerinti díjazást a kollektív jutalmakkal együtt, a termelést és forgalmat szabályozó bizottságokat, és mondják meg, hogy Bessemer találmánya nem aludt volna-e még egy fél századdal vagy talán egy századdal tovább, míg végül valamelyik hivatalnok vagy felügyelő többé-kevésbé elfásult agyában megszületett volna, és míg a bürokrácia, melyet megbízott a nemzet a műhelyek vezetésével, azt el is fogadta volna.

Dicsérik „a középkor szilárd gazdasági gépezetét”; csak hogy éppen ez a szerves gépezet okozta, hogy az a korszak ipari találmányok tekintetében olyan meddő volt. Mikor a feltalálók arra vannak utalva, hogy elfogadja eszméiket a fölénk helyezett bizottságok egész sorozata, mikor azokat egy egész testület elé kell terjeszteni és jóváhagyni a többség által, van-e rá kilátásuk, hogy

¹ A *Revue universelle des mines* szerint 1880-ban az egész világon 4 383 000 tonna acélt gyártottak, és ebből volt 3 560 000 Bessemer-acél, 580 000 tonna közönséges és 240 000 tonna forrasztott acél.

elosztatják a versenytársak vagy az elbizakodott és álmos mandarinok féltékenységet, előítéletét és lustaságát?

Majdnem minden jövedelmező nagy művel úgy vagyunk. mint a Bessemer-acéllal. Itt van pl. a legirigyletebb vállalatok egyike, a szuezi csatorna. A csatornán 1882-ben átment hajók összesen 7 122 000 tonnát képviselnek, ami 63 millió nyers bevételt eredményezett, és ebből a fenntartási költségek, a kötvények kamatai, a részvénytőke 5%-os kamata és törlesztési hányada levonván, marad 31 674 000 frank. A szuezi csatorna közlönyének 1883. június 5-i száma szerint ezen a tiszta nyereségen osztoztak a részvényesek és az alapítók. De az előny, melyben a 7 122 000 tonnát képviselő hajók részesültek, sokkal többet tesz ki, mint a csatornadíjak összessége. Ha tekintetbe vesszük, hogy a biztosítási díjak olcsóbbak lettek, és hogy a hajózás, a kereskedelem sok más megta- karítást ért el, azt állíthatjuk, hogy a kereskedelem minden tonna után 30 frankot, 7 millió tonna után tehát 210 millió frankot nyert. Így tehát a részvényesek és alapítók nyeresége, a tőke kamatán felül, csak 7%-át képezi annak az egyenes haszonnak, amit a csatorna a kereskedelemnek szerzett. De figyelembe kell venni a közvetett előnyöket is, melyek még jelentősebbek. Miután a csatorna építése lehetővé tette a szállítási díjak leszállítását, a burmánok sokkal jobban értékesíthették a rizst. India és Ausztrália nagyobb terjedelemben űzhette a gabonatermesztést, és művelés alá vehettek parlagon fekvő föld-

ket. Ez a burmai rizs, ez az indiai és ausztráliai gabona Európába érkezve, másfelől olcsóbbá tette az európai piacon a rizs és a gabona árát.

Ha számításba vennénk mindezeket a körülményeket, azt találnánk, hogy a szuezi csatorna részvényeseinek annyiszor sokallt jövedelme csak 1–2 százalékát képezi a megtakarításoknak, melyeket a csatorna használata nyújt a kereskedőknek és a fogyasztóknak. Miután pedig a tarifák folytonosan csökkenni fognak, elérkezik majd az idő, amikor a részvényesek haszna, ha kétszer akkora is volna, mint amilyen ma, nem képviseli, csak 1, vagy éppen $\frac{1}{2}$ százalékát az előnyöknek, amiket ez a mű az emberi fajnak nyújtott.

Vajon a kollektívizmus bürokratikus szervezete ilyen hathatósan és olcsón fogja-e helyettesíteni a magán kezdeményezés leleményes termelékenységét? Schäffle, aki lelkiismeretes író, azt kénytelen erre felelni, hogy „a kérdés döntő, de még nincs eldöntve.” Pedig az egész társadalmi szervezetnek ez a fő kérdése. Ha a kollektívizmus gyökerében elszáritaná a leleményt és a vállalkozási képességet, akkor nagyon is drágán fizetné meg a kilátásba helyezett jótéteményeket, bármilyen nagyok legyenek is azok. Emlékezzünk rá, hogy Schäffle épp ilyen habozva nyilatkozott, mikor „a költözködési szabadságról” és a „munkaszabadságáról” szolt. Nem mertte azt sem állítani, hogy ez a két szabadság, vagy legalább az egyik meg fog maradni a kollektívista társadalomban. Ennek az elméletnek a legkomolyabb írói tehát azt az ajánlatot

teszik az emberiségnek, hogy mondjon le legbecsesebb javairól, az egyéni mozgatórugóról, az egyéni szabadságról; mikor nem merik arról sem biztosítani, hogy más tekintetben kárpótlást fog nyerni.

Schäffle ezután szól a kárba vesztett erőfeszítésekről, a hirdetésekről, a kirakatokról és az eladás többé-kevésbé fölösleges segédeszközeiről. Ez könnyű téma a bírálgatásra. De mik ezek a csekély kellemetlenségek ama gyönyörű, kimeríthetetlen erőhöz: a személyes kezdeményezéshez képest, mely fáradhatatlanul árasztja jótéteményeit az emberi fajra?

V. FEJEZET

A mezőgazdasági kollektívizmus

Röviden taglaltuk a főbb előzetes kifogásokat, melyeket a kollektivista írók a mai „kapitalisztikus” társadalom ellen felhoznak. De jónak láttuk egy későbbi fejezetnek fenntartani azt, amit Karl Marx az olyan gazdasági jelenségekről mond, mint az érték, a tőke természete és alakulásának módja.

Most behatóbban kell a tárggyal foglalkoznunk.

Kétféle kollektívizmus van: *részleges* és *korlátlan*. Az első szerint közössé tennének, az együtteségnek, azaz a nemzetnek adnának vagy visszaadnának minden mezőt, bányát, az összes javakat, melyek valóban természetesek vagy csak annak látszanak. A közlekedési eszközökkel és egyes nagyobb iparágakkal épp úgy tennének, mint a mezőkkel. A másik iskola, mely sokkal radikálisabb és logikusabb, közössé akar tenni minden munkaeszközt, kivétel nélkül; láttuk, hogy még a tüt is csak olyan feltétel alatt hagynák meg magántulajdonnak, hogy csak személyes használatra szolgál és nem készítenek vele eladó tárgyat. Egy asszony, aki tűjével fizetésért megvarrja szomszédja nadrágját, a kollektivista társadalomban perbe fogható és elítélhető, mert vétséget követ el, mint aki ma pl. a tilosban vadászik vagy halászik. És ez észszerű eljárás, mert az iparban és a természetben minden összefügg; ha megengedjük, hogy valaki eltulajdonítson és

önkényesen felhasználjon egy tűt, akkor meg kellene engedni, hogy eltulajdonítson és felhasználjon egy varrógépet, egy ásót és sok más szerszámot, ezzel pedig vége volna a kollektivista rendszer egyöntetű jellegének.

A részleges kollektivizmus néha nem csak a mezőket, hanem a marhákat és a mezőgazdasági eszközöket is kollektivizálni akarja. Ez önként értődőnek látszik, mert mit csinál az ember a marhával, ha nincs földje? Ha a mező közös birtok, ha azt az állam vagy a község műveli vagy bérbe adja, akkor nem látjuk be, hogy a marha és a gazdasági szerek miért képezzenek magántulajdont. Vannak azonban kollektivisták, akik nem ismerik el ennek a következtetésnek a jogosultságát, akik azt akarják, hogy az állam a földeket, melyeknek ő az egyedüli tulajdonosa, adja bérbe hosszú időre; azt hiszik, hogy ilyen rendszer mellett a marhák és a gazdasági eszközök megmaradhatnak a magánosok kezében. Mi azonban kétségtelennek tartjuk, hogy ha az összes földbirtok az államé lesz, akkor szükségképpen megszűnik az épületek magánbirtoklása. A házakat is az államnak kell átvennie, épp úgy, mint a földet.

Láttuk, hogy a részleges és a korlátlan kollektivisták egymást kölcsönösen mélyen lenézik; az utóbbiak az előbbieket gyermekeseknek, félénkeknek, illogikusoknak tartják, amazok viszont kijelentik, hogy a korlátlan kollektivisták utópiákat hirdetnek és a barbárságba sülyesztik az emberiséget.

Tanulmányozzuk először a részleges kollektivismust, melynek legtöbb híve van Európában, sőt Amerikában is. Henry George könyve, a *Progress and Poverty* erőt adott neki. Egyes kiváló gazdasági írók, így pl. Laveleye is, gyöngédséget tanúsítanak a kollektivismus e szelídebb formája iránt, sőt kacérkodnak vele.¹ Vannak kormányok, amelyek közeledni látszanak ehhez a tanhoz és a rendszabályok, amelyeket az angol parlament legutóbb Írországra nézve elfogadott, úgyszólván az első állomást jelzik ezen az úton.

A mezőgazdasági kommunizmus hívei a természeti és a történelmi jogra hivatkoznak. Ritkán történik, hogy elemeznék a mai földbirtok együttes értékét és összehasonlíttatják azt a tőkével, melyet a tulajdonosok nemzedékei a történelmi idők, vagy legalább az új kor kezdete óta a földre befektettek. Azt is ritkán kutatják, milyen hatást idézne elő egy társadalmi változás, melynél az állandó birtokot a bérlet váltaná fel, habár ez ötven évre, hetvenöt évre vagy akár száz évre szólna is. Érvelésük rendszerint nem száll le ezen pontokig, melyeket figyelmen kívül hagyhatóknak tartanak.

Jog szerint, mondják ők, a föld nem lehet senkié, *res nullius* [uratlan dolog], amit valaki mindenkorra elfoglalhat és eltulajdoníthat; közös tárgy az, *par excellence* közös

¹ Fawcett úgy látszik megengedi, hogy a föld az új országokban köztulajdon maradjon. Gide, montpellier-i professzor is úgy hiszi, hogy a földbirtok megint közös tulajdon lesz. Angliában Wallace is az egyik kiváló pártolója a mezőgazdasági kollektivismusnak.

tárgy. Némelyek még azt is mondják, hogy a tulajdon a szabadság előfeltétele, így pedig minden embernek földbirtokosnak is kell lennie. Mások nem mennek ilyen messzire; belátják, hogy az imént jelzett elv nem valósítható meg, és némileg túlhaladott álláspont, mert azt eredményezné, hogy a parcellák birtoka, mely a kollektív birtoktól nagyon eltér, megörökíttessék. Csak annyit mondanak, hogy a föld nélkülözhetetlen munkaeszköze minden emberi lénynek, minden embernek tehát kell hogy joga legyen, ha nem is a föld egyéni élvezésére, de legalább arra, hogy közvetlenül vagy közvetve részt vegyen a föld együttes élvezésében. A jogi kérdést bizonyos elmék olyan világosnak tartják, hogy szerintük az ilyen rövid okoskodás azt megoldja, és különben azt állítják, hogy a történelem is ezen elmélet mellett beszél, mert a kollektivisták és pszeudo-kollektivisták szerint azt bizonyítja, hogy többé-kevésbé közös tulajdon volt.

Ez a két érv, melyek egyike jogi, másik történelmi érv, megérdemli, hogy boncolgassuk, bár az én nézetem szerint sokkal fontosabb az a kérdés, hogy a föld kihasználásának melyik módja hasznosabb az emberi fajra nézve.

Tagadhatatlan, hogy az egészen pusztaszigeteket kivéve, a föld sehol sem volt *res nullius* soha; mint Laveleye megjegyzi, kezdetben vadászati területnek vagy legelőnek használták. Tekintsük Ausztráliát, melynek valamikor 2–300 millió, sőt több lakosa lesz. Óriási terei nem voltak teljesen gazdátlanok, közös területet képeztek,

melyen, úgy ahogy, meg tudott élni vagy 15-20000 ember, akik gyakorolták az aratás, halászás, vadászat és legeltetés ú. n. primitív jogait, ez utóbbit azonban csak elvben, miután háziállataik nem voltak. E 15-20000-nyi lakosság minden egyéne a maga nyomorult élelme megszerzése végett olyan területet vett igénybe, amilyen ma bőven él meg több száz civilizált ember és valamikor meg fog élni 10000 ember. A kezdetleges közösség rendszere mellett tehát Ausztrália földje tízezerszer kevesebb embert tízszer rosszabbul tartott el, mint fog eltartani bizonyos idő múltával. Ebből bizonyára az következik, hogy a föld közös birtoklásának helyreállítása Ausztrália lakosait csakhamar az 1787 előtti állapotba juttatná vissza.

Be kell tehát ismerni, hogy egyes kis szigeteket kivéve teljesen gazdátlan föld, „senki földje” nem létezik. Mikor az amerikai úttörő betör a Vadnyugat magányaiba, olyan területet foglal le magának, mely néhány vad bennszülött vadászterülete vagy legelőföldje volt. És mégis, nem lehetne-e azt mondani, hogy azok az óriási területek, melyeknek legelső lakói nem tudták kiaknázni a természet erőit, nem képezték eme lakók törvényes tulajdonát, miután illetéktelenül, ideiglenesen foglalták el?

Az európaiak megérkezése előtt Ausztrália nem annyira a bennszülött négeknek, mint inkább a kenguruknak volt közös földje: e nagyon szapora állatok fogyasztották a termékek legnagyobb részét, és az emberi

faj satnya képviselőinek úgyszólván csak a maradékokat hagyták meg.

Ha a mai gyarmatos és a primitív őslakó jogait összevetjük, vajon kit fogunk bitorlónak tekinteni? A mai gyarmatos csak azt a földet birtokolja, melyet meg tud művelni vagy műveltetni; bizonytalanabb jogcímen birtokolja a legelőket („run”), melyek az általa beszerzett nyájak számára szükségesek. Korlátolt területén élelmet természetesen nemcsak magának, de a földgömb túlsó oldalán sok más embernek is. Az őslakó pedig, ha csak tengődni akart, olyan teret foglalt el, mely bőven adhat eleséget tízezer embernek is. Az igazi bitorló tehát nem a gyarmatos, a kapzsi „squatter”, aki több száz kilométernyi „run”-t foglal el, hanem az őslakó. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a gyarmatosnak semmi kötelessége sincs az őslakóval szemben. De ez más kérdés.

Aki azt állítja, hogy a föld sohasem gazdátlan jószág és hogy így jogszerűen nem lehet eltulajdonítani egy talpalatnyi földet sem, aki ismétli Rousseau híres anatómáját, olyan okoskodást használ, melyet nem igazol sem a méltányosság, sem a történet.

Képzeljünk egy vadásztörzset, mely ötszáz lélekből áll, akik közt 100 felnőtt ember van. Tudjuk, hogy a vadász népeknek óriási területekre van szükségük, hogy megélhessenek, pl. ezer hektárra vagy tíz négyzetkilométerre minden család számára. Tegyük fel, hogy e családfők egyike, aki eszes és gondolkozni tud, állattenyésztésre vagy földművelésre adja magát. Ha állatokat tenyészt,

100 vagy legfeljebb 200 hektárra van szüksége, hogy családjával megéljen; ha földművelő, 40–50 hektár is kielégíti minden szükségletét.

Lehet-e azt mondani, hogy az az ember, aki eltulajdonít 100–200 hektárt, melyen összeszerzett nyáját legelteti, vagy csak negyven hektárt, amit bevet, kifosztotta a törzset, amelyhez tartozik? Korántsem. Mert mielőtt pásztori vagy földművelő életre adta magát, a vadászattól élt meg. Vadászkorában ötször-tízszer akkora föld kellett neki, mint amennyit a nyájak igényelnek, és húsz-söt harminc akkora, mint amennyit most felszánt. A terület, melyet elfoglalt a törzs közös területéből, csak ötöd vagy huszad része a vadászterületnek, mely megéléséhez szükséges volt. Ebből az következik, hogy a néptörzsnek öt, húsz, söt harminc akkora tért ad vissza, mint amit elfoglal. A vadászterület, mellyel e foglalás után a néptörzs még bír, ha felosztják a törzs többi tagjai közt, még nagyobb lesz, mint amennyit a törzs magáénak mondott, mielőtt az egyik tagja állattenyésztésre vagy földművelésre adta magát. Az egyén, aki ezt tette, eszerint valóságos ajándékot adott a törzsnek, melynek életmódját most már nem osztja, miután a maga és családja részére csak 40, 100 vagy 200 hektárt foglalt el, és a többiről lemondott, holott azelőtt körülbelül ezer hektárra volt szüksége, hogy családjával megélhessen.

A konverzió egy neme történik itt; a végtelen területre szóló közös élvezés joga konvertálódik sokkal kisebb területre szóló egyéni élvezés jogára. A törzsre

nézve ez végső soron előny. Igaz, hogy ez a konverzió nem formális szerződés alapján történt, de a társadalomban sűrűn fordulnak elő a kvázi-szerződések, és ha a társadalomra nézve hasznosak és szentesítve vannak hosszú évek gyakorlata által, épp olyan tiszteletre tarthatnak igényt, mint a legpozitívabb, legjobban részletezett szerződések. Egy dolog bizonyos, hogy a magántulajdon alakulása nem okozott hátrányt senkinek, mert a törzs közös területe a törzs életmódját tovább folytató egyének számára képest még növekszik is. A jelen esetben a családfő, akinek ezer hektárra volt szüksége, hogy ő és családja megéljenek a vadászatból, voltaképp legalább 800 hektárnyi ajándékot adott néptörzsének, mikor lefoglalt magánművelésre 200 hektárt és lemondott a többi rá eső részről.

A példa, melyet felhoztunk, csak elméleti jellegű. Nem állítjuk, hogy történelmileg éppen így ment végbe a dolog, de a bizonyíték azért mégis döntő értékű. Ha az egész néptörzs hagyott fel a vadászattal és pásztori életre vagy földművelésre adta magát, semmi hátrányt sem okozott a szomszéd néptörzseknek, sőt ellenkezőleg, mert az új életmód mellett kevesebb konkurenciát csinál a vadásznépként megmaradt szomszédoknak.

Az első foglalás ténye valóságos jogot képez; nem csak a történelem, az általános beleegyezés és a kölcsönös engedmény szólnak e mellett, hanem a józan ész és a méltányosság is. Ha az első foglalás joga és az önkéntes

vagy családi jellegű örökség-hagyás megszűnne, az emberiség leírhatatlan káoszba esne. Az első foglaló joga természetes tényként képez, mely az akarat állhatatos erő kifejtésének és a munkának eredménye; aki foglalt, annak védenie is kellett, és hogy hathatósan védhessen, (főleg a régi időkben vagy az új területeken), ott kellett laknia a földjén és azt művelnie. Ama zord időkben azt a birtokot, melyet az első foglaló elhagyott, bizonyára csakhamar más ember foglalta volna el. Azon területeken, melyeket most gyarmatosítanak, ez még ma is így van; akinek La Platában vagy Ausztráliában van földje és nem lakik ott, vagy legalábbis nem megy oda gyakran, nem alapít gazdaságot, nem tart örököt, nagyon ki van téve annak, hogy kétségbe vonják birtokjogát, vagy éppenséggel elveszti azt. A telekkönyvi törvények és beírások hézagossága az új területeken biztosítékot nyújtanak arra, hogy az első foglalás csak úgy lesz tartós jellegű, ha effektív. Ilyen körülmények között az első foglaló joga valóságos alapja a civilizációnak.

A földbirtok egészben véve, egyes mellőzhető kivételektől eltekintve, három tényen alapszik: a *foglalás* ténye, melyhez a *munka* járul, és melyet végül az általános *társadalmi haszon* szentesít.

Taglalni fogjuk e három tényet, egyiket a másik után. De még igen fontos szempontokat kell felhoznunk az első foglalás által szerzett jogról, melyet egyes publicisták megbocsáthatatlan felületességgel tárgyálnak.

Tévedés azt hinni, hogy a foglalás ténye csak a magántulajdonnak képezi jogalapját; alapja az a községek és nemzetek létezésének is. Az első foglalás joga nélkül egy nemzet nem képzelhető el és nem is tarthatja fenn magát.

Ha elismerjük, hogy egy magánbirtok törvénytelen, mert egy egyén nem tulajdoníthatott el örökre egy tárgyat, mely lényegénél fogva olyan közös, mint a föld, akkor ezt az elvet alkalmazni kell a községre, a nemzetre, az egész kontinens lakóira is. A községnek, a tartományoknak, a nemzetnek épp oly kevésbé van joga a területéhez, mint ahogy az egyénnek nincs joga a mezejéhez, mert a község és a nemzet jogának ugyanaz a kútforrása, ami az egyén jogának: az első foglalás ténye.

Már az előző fejezetben felhívtuk a figyelmet e legfőbb fontosságú pontra, és szükséges ezt ismét kihangsúlyozni. A kollektivista elmélet, ha levonjuk minden logikai következtetését, teljesen megszünteti a községet és a nemzetet. Tegyük fel, hogy vannak más emberlakta égitestek is, hogy ezeknek az égitesteknek a talaja kevésbé termékeny, és hogy ezek lakóival közlekedni lehetne; akkor az emberek, akik most ezt a kis bolygócsillagot elfoglalva tartják, nem igényelhetnék kizárólag a maguk részére a föld együttes birtokolását, hanem e földet meg kellene osztaniuk a szomszéd égitestekben lakó emberi lényekkel, mert az emberi faj a földet a kollektivisták által törvénytelennek nyilvánított első foglalási jognál fogva vette birtokba; márpedig egy tény, mely nem eredményez jogot az egyén részére, nem eredményezhet jogot

a nép, a faj, az emberiség részére sem. Egy ténynek, a méltányosság elvei szerint, mindig ugyanazok a következményei, akár egy, akár több, akár végtelen sok egyénről van szó.

De ha itt is maradunk a mi földünkön, az első foglalás jogát tagadásba vevő kollektivista elmélet olyan következtetésekre vezetne, melyeket az elmélet hívei nem vettek észre. Itt vannak a községek, melyek a Médoc, Normandia, a Rhône-völgy dús síkságait, vagy a Földközi-tengert szegélyező gyönyörű szőlőket birtokolják. Ha az egyéni tulajdont törvénytelennek tekintenénk, mert a foglalás ténye és az azóta végzett munka nem adhatnak kizárólagos, örökre szóló jogot, akkor az itt említett községek, melyek ilyen kivételesen gazdag földet birtokolnak, milyen joggal tarthatják meg területeik együttes birtokát? A hegyek, a fennsíkok vagy a kevésbé termékeny völgyek szegényebb lakóinak nem volna-e joguk kisajátítani a gazdag vidékek községeit, osztozkodásra vagy hűbérfizetésre kötelezni őket az általuk élvezett előnyök fejében? Ki tagadná, hogy a Gironde és Hérault lakói a sors által nagyobb kedvezményekben részesültek, mint a Hautes-Alpes hegyi lakói, és hogy a calvadosi népnek több szerencséje volt, mint Cantal és Lozère népének?

Mit felelhetnének a dús völgyek és síkságok lakói? A foglalásra hivatkoznának; de ha a foglalás nem érvényes, amikor egyes ember követi el, akkor nem érvényes az, ha ezer ember hivatkozik is rá. Vagy arra fognak hivatkozni,

hogyan a nemzedékek hosszú sora fáradozott e dús földek művelésével? De hisz erre az egyes birtokosok is hivatkoznak, így tehát a dús vidékek községei nem cáfolhatnák meg a szegényebb országrészek követeléseit.

Bizonyos kollektivisták ilyen következtetéstől sem fognak visszariadni és be fogják vallani, hogy a községi tulajdonnak épp olyan kevésbé van jogalapja, mint az egyéni tulajdonnak: csak nemzeti tulajdont ismernek, mert csak ez teszi lehetővé, hogy a lozérei és az alpesvidéki paraszt épp olyan jól élhessen meg, mint a Hérault, a Gironde vagy a Touque partjának lakója.

De ezzel nincs megszüntetve a nehézség. A nemzeti tulajdon sem állja meg a bírálatot, mert az sem hivatkozhat másra, mint a foglalás jogára és az egymást követett nemzedékek munkájára. És a legmerészebb okoskodó sem fogja állítani, hogy minden országot egyaránt áldott meg a természet. Észak-Európában, Svédországban és Norvégiában olyan népek laknak, melyeknek a gondviselés hegyes, zord, hálátlan földet juttatott. Vannak más népek, melyek nagy kínnal művelnek homokos területet, pl. Poroszország nagy részében; ismét mások, mint pl. Dél-Oroszország vagy Közép-Ázsia lakói, sivatagokat kaptak osztályrészül.

Ha a magántulajdonnak nincs értéke, ha az első foglalás és a nemzedékek folytonos munkája nem teremthettek törvényszerű birtokcímet, akkor a franciák és olaszok mi jogon tartják elfoglalva termékeny és könnyen művelhető hazájukat a pomerániak, kozákok, cserkeszek

és a Szahara lakóinak rovására? A franciáknak és az olaszoknak épp olyan kevésbé volna joguk területük kizárólagos birtokára, mint ahogy az egyes birtokos a maga mezejét nem tekintheti kizárólagos birtokának. A két esetben a jog elemei azonosak, t.i. a foglalás, az előző nemzedékek munkája. Ha tehát meg akarjuk szüntetni a magántulajdont, akkor – ha logikusak akarunk lenni – nem állíthatjuk helyébe sem a községi, sem a nemzeti birtoklást, hanem a föld minden zuga az összes emberiség tulajdonává válna. A tuareg és az eszkimó részt követelhetne magának a chateau-laffittei és chambertini szőlőkből.

Sőt tovább mehetünk. Ha a holdon emberek laknának és módot találnánk velük közlekedni, akkor a föld lakói kénytelenek volnának a föld talajának élvezetét megosztani a hold lakóival, mert e talajt ők is csak azon a jogcímen birtokolják, hogy régóta tartják elfoglalva és a nemzedékek hosszú sorozata művelte, tehát olyan jogcímen, mely a kollektivisták szerint nem igazolja eléggé a kizárólagos birtoklást. Íme, hová vezet végkövetkezményeiben a kollektívizmus.

A jog, mely az örökös foglalásból ered, alapját képezi a nemzetek és az egyének birtokainak; a nemzet, mely eltagadja a föld személyes birtokolásának jogát, megfosztja magát a jogcímtől, amelyen hazáját megvédi a szegényebb idegen nemzet ellen. A kollektivista elmélet mellett odajutnánk, hogy a gazdag népek, melyek Franciaország, Olaszország, Hollandia, Belgium jó földjeit vagy

Anglia dús bányáit birtokolják, kárpótlást, hűbért tartoznának fizetni a természet által mostohábban ellátott népeknek.

Így tehát az az ellenvetés, hogy a foglalási jog semmis, alaptalannak bizonyul.

Egyes kollektivisták felhozzák még azt az érvet is, hogy a föld nélkülözhetetlen munkaeszköz minden emberi lénynek, hogy a tulajdon az egyéni szabadság előfeltétele, hogy tehát minden embernek ténylegesen vagy elvben (mint a testület tagja) tulajdonnal kell bírnia. Ezek az érvek sokat vesztek értékükből. Ez igaz lehetett, amikor még nem találták fel az ipari mesterségeket és a munkamegosztás elvét, és amikor a föld csakugyan együttes tulajdon volt.

De ma már nem így áll a dolog. Ma a föld nem képezi az egyedüli, nélkülözhetetlen munkaeszközt; van a világon ezer más munkaeszköz. A magántulajdon létezése előfeltétele a nemzet szabadságának, de hogy minden egyén szabad legyen, ahhoz nem szükséges, hogy ténylegesen vagy elvben földtulajdonos legyen. Ezek helytelen emlékek a klasszikus időkből.

Ha azt mondjuk, hogy az ember csak akkor igazán szabad, ha teljesen biztosítva van a holnap megélhetése, ha meg tud élni más ember segítségével nélkül, olyan tételt mondunk ki, mely nyilvánvalóan nem igaz. A vadásznépeknél az egyén nem biztos benne, hogy holnap lesz mi-ből élnie; megélhetése attól függ, hogy tagjai épek és erősek-e, és hogy van-e bő préda az erdőben; pedig senki

sem mondja, hogy ez a bizonytalanság megfosztja őt a szabadságától. A modern társadalmak tagjai is szabadok, pedig ki vannak téve mindenféle esélyeknek. A szabadság nem abban áll, hogy az ember feltétlen biztosságban éljen és ne legyen kitéve semmi kockázatnak; a szabadság abból áll, hogy az ember maga határozhatja meg, mit fog tenni, nem pedig abból, hogy tettei eredményét feltétlenül alkalmazhassa kívánalmaihoz és szükségleteihez.

Ha szó szerint vennénk azt a klasszikus mondást, hogy a tulajdon a szabadság lényeges előfeltétele, akkor le kellene mondanunk arról, hogy az emberi faj valaha szabad legyen, mert minél inkább fejlődik a civilizáció, annál nehezebb lesz elérni azt, hogy minden ember egyénilig és ténylegesen birtokoljon olyan darab földet, amelyből megélhet. Belgiumban 180 lélek lakik egy-egy négyzetkilométeren, egy-egy lakosra tehát 55 ár, egy-egy öt tagú családra pedig $2\frac{3}{4}$ hektár jut. Ilyen kis földből egy család nem tud megélni, hacsak nem olyan kivételes földről van szó, amely, mint pl. a szőlő, nagy csereértéket szolgáltat. Sok országban tehát teljesen lehetetlen az, hogy minden ember magáénak mondhassa és művelhesse a földdarabot, mely az ő élelmét szolgáltatja. Akkor vége volna a munkamegosztásnak és minden művészetnek.

Ezért az értelmes kollektivisták nem is javasolnak ilyesmit. Az egyéneknek felajánlják „a föld eszmei élvezetét”, mely a tényleges birtokhoz úgy hasonlít, mint az árnyék a valósághoz. Ez az „ideális élvezet” abból állna,

hogy a földet, mely a községé, bérbe adnák a község javára. De az egyes egyéneknek akkor épp olyan kevésbé volna módjukban a földet kiaknázni és abból táplálkozni, mint most, hacsak az állam bérlői meg nem engednék, pedig ezeknek nem volna okuk másképp viselkedni, mint ahogy a mai bérlők viselkednek. Az az „ideális élvezet”, melyről a legjózanabb kollektivisták is beszélnek, önámítás; annyi bizonyos, hogy semmiképp sem valósítja meg azt a híres formulát, hogy a „tulajdon” a szabadság előfeltétele. Sőt ellenkezőleg, egy szemernyi szabadságot sem hagy meg, amint azt alább látni fogjuk.

Több szerencsénk van-e a kollektivistáknak a történelemből merített érveikkel? Megtalálják-e a történelemben a tanúságot arra, hogy a kollektív tulajdon volt a szabad népek társadalmi formája? Elsősorban az tűnik itt szemünkbe, hogy amilyen mértékben a földbirtok megszűnik együttes birtok lenni, olyan mértékben tökéletesül a földművelés és szaporodik a termés. Miután ez a két jelenség minden országban együtt jár, valami rejtélyes, véletlen összjátéknak, vagy valamely ok és okozati viszonynak kell-e ezt betudnunk?

A figyelmes taglalás rá fog vezetni arra, hogy melyiket kell elfogadnia a részrehajlatlan elmélkedőnek a két megoldás közül.

VI. FEJEZET

A primitív tulajdon fejlődése – Az orosz mir

A magántulajdon a kollektivisták szerint bitorlás a kollektív birtok rovására, amely a népek ősi és normális rendszere volt. A föld kezdetben és még sok ideig a törzsé volt, a falué vagy pedig a legszélesebb értelemben vett családé, a kláné. Ezt a szervezetet ma is megtaláljuk a népeknél, melyeket a klasszikus előítéletekkel telített civilizáció még nem érintett és nem bomlasztott föl.

Émile de Laveleye egyike azon íróknak, akik a legtöbb tudománnyal és leleménnyel járultak hozzá ezen elmélet alakulásához. Túlzás volna őt a kollektivizmus apostolai közé sorolni: ő tiltakozna ezen állítás ellen, de hajlandósággal viseltetik e rendszer iránt, és a kollektivisták méltán tekintik a magukénak.¹ Egyik legeredetibb munkája csakugyan nem más, mint egy hosszú vádirat a modern magántulajdon ellen, mely egyenes vonalban származik le a régi rómaiak *dominium quiritare*-jától.

Laveleye nagy tudományossággal fejtegeti az ókori birtokrendszerek minden változatát. Egyes pontokban, amint azt Fustel de Coulanges, az ő szabatos módszerével

¹ Malon, a Párizsi Kommün volt tagja, Schäffle és Lassalle fordítója, Laveleye-t mint a kollektivizmus támogatóját említi.

Spártát illetőleg kimutatta,¹ Laveleye történeti adatai némileg tévesek lehetnek. De megérdemlük a taglalást.

A tudós publicista sorba veszi az orosz „mir”-t, a Java szigetén és India falvaiban dívó vagyonközösséget, a német „mark”-ot, a francia, angol és német faluközösségeket, a svájci „Allmend”-eket. Követni fogjuk Laveleyet, amint végigmegy a történelmen és a földgömbön.

Igaz-e az, hogy a szocializmus követelései ellen csak úgy emelhetünk gátat, ha többé-kevésbé tökéletesen helyreállítjuk a föld közös birtokát, vagy legalább a birtoklásnak bizonyos kezdetleges módozatait?

Ha az, ami volt, nincs többé, már az valami baját jelzi. Egy intézmény, bármilyen legyen is az, nem tekinthető tökéletesnek, ha eltűnt. Ha megszűnt létezni, ez onnét van, mert szervezetének volt valami hiánya, veszendő, romlandó része. Az, ami nem tudott védekezni a halál ellen, nem támad egykönnyen új életre. Ha a kollektív tulajdon olyan nagyon igazságos és boldogító volt, akkor miért enyészett el majdnem mindenütt? Nem egy véletlen baleset rontotta el, mert a véletlen baleset lényegileg helyhez kötött, korlátolt dolog. És mégis azt látjuk, hogy a föld közös birtoklása csak egyes félreeső zugokban hagyott némi nyomokat. Védői kénytelenek elismerni, hogy az emberi faj által lakott egész földterületen lassú,

¹ Egy értekezésben, melyet az Académie des sciences morales et politiques előtt olvasott fel, Fustel de Coulanges kimutatta, hogy a spártai közebédeknek nem volt az az egyenlőségi jelentősége, melyet azoknak Laveleye tulajdonított.

de folytonos forradalom ment végbe, ami majdnem mindenütt megteremtette a magán földbirtokot. Általános jelenség nem lehet egy véletlen baleset következménye.

A vadász népeknél senki sem kíván személyes birtokot, és mégis azt látjuk, hogy a vadásztörzsek, ha megsza-
porodtak, és ha az éhség ösztökéli őket, adáz harcokat vív-
nak területük kiterjesztése végett.

A pásztornépeknél csak a nyájak képeznek személyes tulajdont, de a föld közös birtoklása itt sem biztosítja a békét. A történelem arról tanúskodik, hogy a pásztorné-
pek is zavarognak, mert vágyaik vannak, fegyveres kézzel
vándorolnak és gyűjtogatnak, pusztítanak. A pásztorné-
pek fenyegették az ókor minden civilizációját, ahogy a
középkorét is. Területükkel nem érik be. Ha száraz esz-
tendő van, betörnek a szomszéd nép területére és pusztítják vagy sarcolják azt. Az egyesek közti antagoniz-
must, mely enyhébb, de nincs megszüntetve, helyettesíti
az egyes törzsek közti antagonizmus, mert a legelők nem
egyformán jók. Afrikai birtokainkon, Tunéziában és Al-
gériában ma is látjuk a pásztortörzsek közti ellenségeske-
dedést és örökös háborúskodást, és ezt az ellenségeskedést,
ezt az örökös hadviselést az okozza, hogy a törzsek ver-
sengenek a jobb legelők miatt. Ez bizonyítja azon fen-
tebbi állításunkat, hogy a feltétlen községi birtok épp
olyan, sőt erősebb ellenvetéseket provokál, mint a sze-
mélyes tulajdon.

Lassanként az történik, hogy a földet, ahelyett, hogy
időközönként leszednék vadul termő terményeit, rendes

művelés alá veszik, és a nép földművelő néppé válik. Eleinte közösen művelik a földet. Később az emberek a személyes felelősség magasabb fokára emelkednek; megszüntetik a zűrzavaros állapotot, felosztják a földet és mindenkinek, vagy az előkelőbbeknek évenként bizonyos telket adnak át; majd újabb lépést tesznek az állandó birtok felé: nem egy évre, hanem 3, 5, 8 vagy 10 évre osztják ki a telkeket.

Az egyénítés tovább fejlődik; megtörténik néha, hogy egy család állandóan megmarad egy telken, és meg is van a családi birtok. E fejlődés során csakhamar előáll a feltétlen egyéni birtok, és ez, ahol megismerik, mindinkább teret hódít, és végül általános érvényre jut. Ezen átalakulásnak, a magántulajdon gyors és általános érvényesülésének okát a birtokközösség egyik magasztalója, Laveleye igen világosan jelezte:

A földművelésnél követett eljárás módosul azon mértékben, amint a birtok megszűnik közös lenni. A külterjes földművelés belterjessé vált, azaz hogy a tőke hozzájárulásával termelték azt, amit eleinte csak a nagy térségtől vártak.

A nevezett író kénytelen elismerni „a magántulajdon és a földművelés haladásának párhuzamosságát” és azt, hogy „a legújabb kutatások folytán ez a fontos tény mind jobban domborodott ki.” Már erős az állítás, hogy a magántulajdon rendszere az emberi faj összességére nézve üdvösebb.

A kezdetleges birtoklási módok tanulmányozása ezt az állítást nem gyengíti, sőt megerősíti.

Nincs intézmény, melyet egyes írók lelkesebben üdvözöltek volna, mint az orosz mir-t. Egyes szláv írók szerint, a „mir” hivatott „biztosítani Oroszország eljövendő nagyságát és megóvni ez országot a szociális forradalomtól.” A nihilisták 1881. és 1882. évi üzelmei nemigen tanúskodtak e jóslat mellett.

Micsoda voltaképp „a mir tiszteletreméltó intézménye,” amit néha „az őseredeti intézménynek” neveztek?

A nagy-oroszok földjén, melyen 35–40 millió lélek lakik, az a föld, mely nem a koronáé vagy a földbirtokosé, a községnek oszthatatlan közös tulajdonát képezi. A „mir” tehát nem foglalja magában az összes területet, de annak jelentős részét, és miután Oroszországnak gyér népessége van, az orosz községnek megmaradó föld van legalább akkora, amekkora egy nyugat-európai községnek maradna, ha az egész határ az övé volna.

Oroszországban a község, mely a nemzet alkotóegységét képezi, sokkal szélesebb önkormányzattal bír, mint a nyugaton; szavatosság mellett adja az államnak a vér- és pénzádót, és tökéletes „self-government”-tel bír. A választott starosta vagy polgármester elnöklete alatt összegyülekező családfők megvitatják és rendezik a községi ügyeket. A választott starosta a rendőrfőnök, aki a kihágások felett is ítél.

A falu lakóinak összessége közösen birtokolja a hárt, melyet „mir -nek neveznek, mely régi szó *közösséget*

jelent. Elvben minden nagykorú férfi lakónak egyenlő részre van joga a „mir”-ből. A régi időkben közösen művelték a földet, és voltaképp ez az igazi birtokközösség. Ma időszakonként felosztják a határt. Az időszakok terjedelme nagyon változik. Azelőtt minden két évben vagy évente történt a földosztás; most, Laveleye szerint, már csak minden hatodik vagy minden kilencedik évben esz-közlik; Anatole Leroy-Beaulieu szerint gyakran minden harmadik évben felosztják, néha azonban csak minden kilencedik, sőt olykor csak minden tizenkettedik évben.

A gyakori földosztás hátrányai olyan nyilvánvalókká lettek, hogy felkérték a kormányt, szabjon minimális időszakot a termőföldek élvezetére.

A starosta elnöklete alatt gyülekező parasztok határozzák meg, hogy mikor történjen az osztozkodás és melyik családok részesítendőek. Kívánhatják a faluközösség felosztatását, de azt csak a szavazatok kétharmad többsége határozhatja el.

A ház (*izba*), és a hozzá tartozó kert képezik az örökös magántulajdont, de azt nem szabad eladni olyan egyénnek, aki nem tartozik a mirhez. Az idegenek kizárása a „mir” egyik lényeges jellemvonása. Ez természetes. A beköltözködés szabadsága, mely a modern civilizáció egyik előfeltétele, nem egyeztethető össze a tulajdon kezdetleges formáival.

A „mir” összefügg a fiskális rendszerrel, mert a község felelős az adóért. A lakók együtt vannak a faluban, házaik nem terjeszkedhetnek a mezőkre, mert ezek gazdát

cserélhetnek. A jó művelés szempontjából nagy hátrány lehet az, hogy a házaknak távol kell lenniük a mezőktől. A „mir” területét három koncentrikus rónába osztják, mert az egyenlő minőségű földek értéke csökken a távolság arányában.

Mindegyik rónában jelentős számú parcellákat hasítanak ki, hogy minden telek mindenféle földet foglalhasson magába. A föld eszerint szalagokra van osztva, melyek rendszerint igen keskenyek. Megesik, hogy minden családnak 10–12 szétszórt parcella jut. Ez a rendszer még jobban „elaprózza” a földet, mint a francia kisbirtokrendszer. Az egyetlen orvoslás az egyforma művelés kötelezettsége, az ú.n. „Kultúrzwang” vagy „Flurzwang”. De hogyan is válogathatná meg az ember a művelési módot, mikor a határ úgy van felosztva akár a sakktábla, és minden ember ideiglenesen birtokolja a sakktábla szétszórt mezőit? A kötelező egyforma művelés szükségképpen a puszta rutint eredményezi, mely lemond minden személyes újításról.

Néha tartalékban marad néhány telek, a később érkezők számára, vagyis azok számára, akik nagykorúak lesznek vagy családot alapítanak, amikor a határ felosztása már megtörtént és az új földosztás még távol van. A később jövők része (és itt csak olyan egyénekről vagy családfőkről van szó, akik a községhez tartoznak) nem kis zavarba ejti a községet.

A felosztás módja nagyon változó. Néha a felnőtt férfiak, néha meg a házaspárok szerint történik az osztozás;

néha tekintetbe veszik, hogy minden parasztnak mennyi munkaeszköze, pl. mennyi lova van.

A tulajdonképpeni Oroszországban 35 millió deszjatin (egy deszjatin körülbelül egy hektár) tartozik a mir-rendszer alá, és minden családnak (a régi jobbágyok lélekszáma 22 millió) körülbelül 7 deszjatin jut.

A „mir” alapját a patriarchális család képezi, melyben a családfőnek kiterjedt jogai vannak. Az az alap ma kissé megrendült: a ház, a kert, a gazdasági eszközök, a háziállatok azelőtt a család együttes birtokában maradtak. Ma ezeken a javakon sűrűn osztozkodnak. A fiatalok az „öregnek” egyáltalán nem fogadnak szót, vagy kevésbé mint ezelőtt. Az orosz család emancipációja, bármit mondanak is egyes felületes szemlélők, kitűnő erkölcsi eredményeket idéz elő. főleg a nő javára, és érdemes erről elolvasni fivéremnek, Anatole Leroy-Beaulieunek tudós fejtegetéseit.

Az orosz „mir”, melyet igen hosszú idő óta látunk működni, igazolja-e a lelkes magasztalásokat, melyekkel egyes írók és társadalmi reformátorok elhalmozták? Erős hit és konok elfogultság kell hozzá, hogy erre igennel feleljünk. A „mir” hátrányai nagyszámúak és igen jelentősek. Az egyik a parcellák sokasága, a föld elaprózása. A mir ahelyett, hogy egyesítené a kisbirtok és a nagybirtok előnyeit, azoknak csak a hibáit egyesíti magában. Az ilyen birtoklási mód csak rossz művelési módot eredményezhet. A kötelező egyforma művelés igája elnyomja a

javításokra való törekvést. A gyakori osztozkodás, történjék bár évente, minden harmadik vagy minden hatodik évben, előli a földművelőben a szeretetet, a gyöngédséget, melyet érez a föld iránt, ha az csakugyan az övé. Michelet írt egy igen bájos és igaz fejezetet a francia parasztról és szeretőjéről, a földről. Ahogy a szerelmes gyöngéd gonddal bánik a szeretőjével és pazarolja rá az áldozatokat, úgy a francia paraszt is napjában 14–15 órát dolgozik a földjén, és ebben kimondhatatlan gyönyört talál. Hogyan is járhatna ezen a nyomon az orosz paraszt? A muzsik inkább a tetszés szerint elbocsátható bérlőhöz hasonlít. Nem bocsátják ugyan el kárpótlás nélkül, mert a mai telek helyett holnap más telket adnak neki. De milyen lesz ez a telek? Kevés, nagyon kevés kilátása van rá, hogy ismét a régi telket kapja. A szomszédja kedvéért fáradjon? Egy vagy két év nem elég egy telek gyökeres javítására. Nem elég arra 5–6 év sem. Sok ideig kell remélni. És mit reméljen a muzsik? Minek növelné lassú munkával telkének termő erejét, mikor ez a telek holnap már nem lesz az övé? Nyilvánvaló, hogy az ideiglenes birtoklás gátolja az állandó, költséges javítást. Az ész szavát megerősíti itt a tapasztalás és a vizsgálat. Minden földművelési vizsgálóbizottság konstatálta a mir ezen hátrányát. A faluközösségek e tekintetben nagyon elmaradnak az egyéni birtokoktól.

Laveleye sokkal jobb észlelő, semhogy ezt tagadná.

Ezért azt ajánlja, hogy a birtoklási időszak terjesztésék ki 18–20 évre. Csakhogy akkor elenyésznek az időszaki osztozkodás állítólagos szociális előnyei. Sok ember rekedne kinn; azoknak, akik az egyik osztozkodás után lesznek nagykorúakká vagy alapítanak családot, nagyon sokáig kellene várniuk a nekik szánt telekre. Nem maradna egyéb hátra, mint az, hogy új családokat, új csoportokat alakítsanak kevésbé népes vagy gazdátlan földeken. Ez csak expediens lehetne, mert a föld lassacskán teljesen be fog népesedni, és gazdátlan földek nem fognak létezni. Azt lehetne mondani, hogy a 18 vagy 20 éves osztozkodási időszak mellett az újonnan érkezők számára majd félretesznek bizonyos számú telkeket, vagy odaadják nekik azokét, akik időközben meghalnak. De ez az elővigyázat nem elegendő. Ha az új házaspárok részére sok telket hagynak tartalékban, akkor a határ jelentős része rossz művelésben részesülne. Igaz, hogy a község művelné vagy átengednék egy muzsiknak addig, míg az, akinek szánták, nagykorúvá lesz. De mit lehet várni egy ilyen kurta tartamú kezeléstől? Vagy talán azoknak a telkeit adnák az új tagoknak, akik időközben meghalnak. De nem kell-e akkor attól tartani, hogy az idős emberek, tudván, hogy elhalálozásuk esetén telkük nem száll az özvegyükre vagy a gyermekeikre, csak éppen annyira fogják művelni, amennyiben azt feltétlenül szükségessé teszi a megélhetés? A gyermek, az örökségahagyás, ez a világ legerősebb termelési ösztöne. Hiszen láthatjuk, hogy a gyermektelen aggastyánok rendszeren sokkal rosszabbul

művelik a földjeiket, mint azok a családfők, kiknek egyes ágon való örököseik vannak.

A 18–20 éves osztozkodási időszak nagy vétség a mir elmélete, a vagyonközösség elve ellen, és a termelésnek mégsem nyújt kellő biztosítékot. Minél hosszabb tartamú a birtoklás, annál jobban ellenkezik a mir alap gondolatával.

Tévedés az, ha a mir haszonélvezőjét a bérlőhöz hasonlítják. A bérlő reméli, hogy mindig megmarad a földjén, és ha jó gazda, földesura pedig eszes, akkor ott is marad egész világéletében, sőt követi ott a fia is. Egyéni tapasztalatokat is hozhatok fel. Én és családom több földbirtokban vagyunk érdekelve; egy sincs ezek közt, ahol a bérlő három-négyszer ne újította volna meg kilenc évre szóló szerződését, sőt van olyan jószág, melyet egy család már száz éve tart bérben. A józan birtokos, ha ügyes, pontosan fizető bérlője akad, óvakodik azt elbocsátani; inkább lemond a pár száz franknyi jövedelmi szaporulatról, semhogy az ismert, kipróbált, fizetőképes bérlő helyett újat venne.

Nem kell azt hinni, hogy a bérbe adott jószág minden szerződési lejáratkor más-más kézbe kerül. Ha vizsgálóbizottságot állítanánk fel e tárgyban, kitűnne, hogy a legtöbb bérlő igen sokáig marad a földön, melyet ő vagy már az atyja művelt.

A haszonélvező orosz paraszt ellenben biztosan tudja, hogy az új osztozkodás napján elveszti a telkét. Mikor a

faluban 60–100 családfő van, mennyi kilátása van mind-egyiküknek arra, hogy a kisorsolásnál ismét a régi telke jut neki? Semmi. És ha az osztozkodás csak 18–20 évi időközben történne is, az osztozkodást megelőző 3–4 év alatt a föld ideiglenes birtokosa kezdené elhanyagolni a földet: kevesebb gonddal szántaná, nem erőltetné magát annyira a gyomlálással, takarékosabban bánna a trágyával és ott hagyná kimerült telkét, hogy mást kapjon helyette, amely szintén ki volna merülve. A 18–20 éves időszak első 3–4 éve azzal telne el, hogy az új telket jó karba hozza, a 3–4 utolsó év pedig azzal, hogy kimerítse a földet, amelyről el kell költöznie.

Vannak bizonyos javítások, melyek még a 18–20 éves élvezet mellett is nehezek. Ki ültetne fákat? A haszonélvező muzsik nem, mert egy fa 10, 12, 15 sőt 18 év letelte előtt nem igen szokott gyümölcsöt adni. Az almafán csak a nyolcadik vagy a tizedik évben kezd egy pár alma teremni, és a teljes termésre 15–20 évig kell várni. A „mir”-nek, a községi hatóságnak kellene ezen és sok más ilyen javításról gondoskodnia. A mir-beli haszonélvező sohasem remélheti bizton, hogy a szerződés lejárta után megtartja a telkét.

A mai nyugat-európai rendszer mellett szokásban van a szerződéseket 3–4 évvel a lejárat előtt megújítani, és annak a földnek, ahol a bérlő sűrűn változik, csakhamar rossz híre terjed. A mirben lehetne-e a kisorsolást 3–4 évvel az időszak lejárata előtt eszközölni? Lehetne. De

mit érnének vele? Valóságos csodának kellene történnie, hogy a kisorsolandó 60–100 telek közül 1–2 megmaradjon a régi gazda kezén. A kisorsolás előzetes megtartása se használna, mert ezáltal a mai haszonélvezők még jobban tudnák, hogy telküket holnap elvesztik. A „mir” rendszere mellett tehát a földek 3–4 éven át szükségképp rosszul műveltetnének.

Vagy azt a szokást akarnák behozni, hogy a jól művelt föld a régi gazdák kezén maradjon, vagy az új haszonélvező kárpótlást fizessen a réginek a trágyáért és a föld kitűnő állapotáért? Mennyi legyőzhetetlen nehézség támadna itt! Azután meg az ilyen újítások teljesen megszüntetnék a mir demokratikus jellegét. Az új haszonélvezőnek néha jelentős pénzszeget kellene fizetnie, és a vagyonok egyenlőtlensége mindinkább növekedne. Bármilyen leleményes volna is a kárpótlási számítás, a mostani birtokosoknak mégsem nyújtana teljes biztonságot, és a föld sokkal kevesebbet teremne, mint amennyit ma terem, mikor az állandó birtokos maga műveli, vagy egy olyan bérlő, aki valószínűnek, majdnem bizonyosnak tekintheti, hogy szerződése meg fog újíttatni.

Egyébiránt igen tévesen fogják fel a szerepet, mely a bérbeadás esetén a földbirtokosnak jut. Mindig a nagy forradalom előtti időkre gondolunk, mikor a nemesek és a bankárok birtokolták a föld legnagyobb részét, és távol laktak a birtokaiktól. A földbirtokos, aki jószágát bérbe adja, úgy tűnik, mint egy semmittevő, akinek egyéb te-

endője sincs, mint az, hogy évente kétszer felveszi a haszonbért. Ez igen elavult felfogás. Az elegáns és dúsgazdag emberek, akik a fővárosban és a nagyvárosokban élnek, mind kevesebb és kevesebb földet birtokolnak; pénzüket értékpapírokba és házakba fektetik, és ritka eset, hogy nyaralóhelyeken kívül nagyobb jószágokat birtokolnának. A föld mindinkább vagy a parasztok kezére kerül, vagy oly birtokosokéra, kik a vidéken laknak; a szomszéd városok iparosai és kereskedői, ha meggazdagodtak, megveszik a jószágokat. Ezek bérlőket fogadnak, de nem mondanak el a cselekvésről, az ellenőrzésről.

Szélesebb képzettségű emberek, kik éles szemmel kísérnek minden haladást, és tőkével is rendelkeznek: ezek alkotják azt az osztályt, ami a talajjavítást kezdeményezi; ezek a birtokosok azok, akik – tudván, hogy földjük a családé marad – ötven év alatt átalakították Franciaország talaját. A déli vidékeken 1875 előtt ők terjesztették oly nagy mértékben a szőlőművelést; ők folytatták a kísérleteket, a filoxéra irtására, használatba hozták a szénkéneget, az előntést, az amerikai tőkéket. Ők voltak azok, akik – a hivatalos bizottságok és a kormány ellenzése dacára – merészen ezer meg ezer hektárt ültettek be a „Jaquez”, „Riparia” és más tengerentúli szőlőtőkékkel, melyek olyan fényes eredményeket ígérnek. Nincs az a bérlő, aki – még ha 15–20 évre szólna is a szerződése – befogott volna ilyen munkákba, melyek gyakran többbe kerülnek, mint maga a föld, és csak 8, 10 vagy 12 év múlva

adnak eredményt.¹ A minisztérium, a maga szigorú szabályzataival, elfogultságával, melyet néha a kapkodás vált fel, a maga fukarkodásaival és vak pazarlásaival, nem bírt volna elvégezni ekkora feladatot.

Ezek a közép- és nagybirtokosok borították el a Landes és a Sologne sivár tereit roppant fenyesekkel, míg az állam déli erdőségeit most is cserjék borítják. Ezek a tulajdonosok voltak azok, akik Normandiában bérlőikkel – akiknek megfizették a költséget – tízezzel plántáltatták az almafákat, és akik – elejtve a kevés jövedelmet hozó művelési ágat – bérlőiknek pénzt adtak, hogy a szántóföldeket rétekké alakítsák át, és az értékét vesztett gabona helyett a nagyobb értékű húst termesszék. Ők voltak azok, akik északon terjesztették a répatermesztést, és cukorgyárakat, szeszgyárakat alapítottak. Bármilyen legyen is a művelés módja (közvetlen művelés, bérbeadás vagy feles bérlés), mindig a földbirtokos marad a haladás fő tényezője. A bérbe adott föld pusztul, ha a birtokos többé nem foglalkozik vele. A bérlő tehát nem helyettesíti a birtokost. Emennek megvan a maga szerepe; jelentős szerep, melynek a földművelés terén történt legtöbb előmenetelt köszönhetjük.

Mikor a kollektivisták azzal állnak elő, hogy a magántulajdonosok bérlőit helyettesítsék az állam bérlői, és mikor azt hiszik, hogy ennek a változásnak nem lesz visszahatása a termelésre, akkor azt bizonyítják, hogy nem

¹ A tapasztalás azt bizonyítja, hogy Héraultban kb. ennyi ideig tart, amíg egy szőlő visszanyeri régi termőképességét.

tudják milyen a modern földbirtokos és milyennek kell lennie. Holt gépezetet állítanak az élő szervezet helyére, a földműveléstől elveszik a lelket, és csak karokat hagy-
nak neki.

Proudhon, aki sok homályos elmélkedései közé bámulatosan józan ötleteket vegyít, egy nagyon igaz szót irt:

Ha a mezőgazdasági iparban hanyatlást akarunk elő-
idézni, vagy legalábbis meg akarjuk állítani a hala-
dást, sok helyen talán csak az kellene, hogy a bérlő-
ket tegyük meg birtokosoknak.¹

Bármilyen leleményes kombinációt fogadjunk is el, a „mir” gazdasági hátrányai mindig roppant nagyok lesz-
nek. Ellensúlyozzák-e azokat a társadalmi előnyök? Eze-
ket hasztalan keresnünk. Megszünteti-e a „mir” a va-
gyoni egyenlőtlenséget, feltéve, hogy ez csakugyan baj?
Elenyészteni-e az ú.n. falusi proletariátust? Szó sincs róla.

Fivéremnek, Anatole Leroy-Beaulieunak oly körül-
ményes és tüzetes könyve, és Laveleye vallomása azt bi-
zonyítják, hogy ez az erénye sincs a „mir” intézményé-
nek. A falusi proletariátus vele él, vele fejlődik, és mel-
lette még nehezebben szüntethető meg, mint bármely
más rendszer mellett. Ez a proletariátus az egyének kü-
lönböző kategóriáiból kerül ki: azok, akik kivándoroltak,
hogy kereskedést űzenek, de belebuktak és visszajöttek
a községbe, ahol azonban elvesztették az osztzkodásra

¹ *Contradictions Economiques*, I. kötet, 185. o., 4. kiadás.

való jogot; azok, akik a községben maradtak, de akiknek nincs már mezőgazdasági tőkéjük, munkaeszközük, lovuk. Az orosz paraszt, noha telke van, vagy talán éppen azért, mert telekjutaléka van, jobban van eladósodva mint a nyugati paraszt: drágábban fizeti a hitelt; nem adhat jelzálogot. A munkaszerető ember nem igen talál magának foglalkozást: mezeje nem nagyobb, mint a lusta szomszédé; ha nagyon sokat javít a talaján, az új földosztásnál elveszti fáradozása gyümölcsét. Keze munkáját nem kínálhatja senkinek, mert minden paraszt maga műveli a földjét. Csak a földesuraknál talál foglalkozást munkabíró karjainak.

De idővel a mir-ben is előáll az egyenlőtlenség. Az ügyesebb és ravaszabb egyének, akik kis pénzt, kis ingó értéket szereztek össze, csak egy módon értékesíthetik ezt, és ez a szemtelen, a féktelen uzsora. Az orosz nyelv erőteljes szót talált, hogy megnevezze ezeket az embereket, kik több pénzzel rendelkeznek, de földet nem vásárolhatnak, és ezért kölcsönüzletekkel foglalkoznak. Kinevezte őket „mirajed”-eknek, „akik a mirt megeszik.” A gazdagok a mirben nem adhatnak munkát, hogy a gazdagság új forrását nyissák meg; nem jut nekik más szerep, mint az, melyet a zsidó a középkorban játszott, és mely abból áll, hogy az eladósodott embert újabb adóságokra csábítsák, megrontsák és tönkre tegyék.

Sok szerencsétlenséget látunk az orosz faluban, melyeket a „mir” okozott. Tüzetes megfigyelők monográfia-

ákat írtak különféle orosz községekről. A parasztcsaládokat kategóriákba osztották aszerint, amint a fent jelzett okoknál fogva ki voltak zárva az osztozkodásból, vagy ennél kisebb-nagyobb osztályrészt kaptak. Az elsők a „lélek nélküli”, azaz osztályrész nélküli családok, a többiek pedig „erős”, „középszerű” vagy „gyenge családok.” Vannak parasztok kik „eladták a lelkeiket”. A kifejezés erélyes és jól fejezi ki e szerencsétlenek kétségbeesett helyzetét. A családok kétharmada nem birtokolja az osztályrészek felét.

Fivérem, Anatole Leroy-Beaulieu, nagyon tanulságos és szabatos adatokat közöl e tárgyról. Megírták az arasini „mir” monográfiáját. Ott a családok négy kategóriába vannak osztva. Az első azokat foglalja magába, melyek munkabíró tagok vagy munkaeszközök hiánya miatt nem tudják a földet művelni, és nem viselhetnek közösségi terheket. Arasin 87 családja közül három volt ilyen helyzetben; ezek ki voltak zárva az osztozkodásból és nem fizettek adót. Az orosz kifejezés szerint nem voltak „telkeik”. E lélek nélküli családok után következnek a gyenge, csekély képességűek, melyeknek van munkabíró tagjuk, de nem rendelkeznek lóval, amely pedig feltétlenül szükséges a szántáshoz. Ilyen család volt tíz; ezek csak egy-egy jutalékot kaptak és egy lélek után vannak megadóztatva. A harmadik kategória sokkal népesebb (87 közül 45); ide tartoznak olyan családok, melyeknek csak egy munkásuk és egy vagy két lovuk van; ezek két jutalékot kapnak, és két lélek után fizetnek adót. Végül

következnek a legnépesebb és leggazdagabb családok (mintegy harminc), melyek két-két osztályrészt (néha négyet, sőt ötöt, és ötöt és felet) kapnak, és természetesen megfelelő adót fizetnek.

Ezen osztozkodási módnak egy váratlan következménye az, hogy e látszólag kommunisztikus eljárás mellett nem a munkásember személyes ereje, hanem a rendelkezésre álló segélyforrások adják meg a földre való jogcímet. Olyan „mir”-ben, amilyen Arsin, a tőke ad jogot a földhöz. A földet szívesebben adják azoknak, akiknek jobban áll módjukban azt kihasználni.¹

Más helyen Leroy-Beaulieu azt mondja, hogy Kostroma kormányzóságban 98000 parasztnak nincs semmi osztályrésze; Tambovban 94000 ilyen paraszt van, Kurszkban 77000, és igen helyesen jegyzi meg:

Úgy látszik, a baj csak növekedhet, mert a falvakból kiment családok csak úgy bocsáttatnak vissza, ha megváltják ezt a jogot; az osztozkodások mind gyérebben történnek, és a lakosság szaporodása folytán a jutalékok mind kisebbek és kisebbek. A kollektív birtoklás tehát két irányban mutatta ki, hogy tehetetlen, mert a földet nem teheti mindenkire nézve hozzáférhetővé, és a családokat, melyeknek földet adott, nem bírja kiragadni a nyomorból.

Íme, ez az orosz „mir” azok előtt, akik közletről tanulmányozták: egy kiábrándulás. Roppant hátrányokkal jár

¹ Anatole Leroy-Beaulieu: *L'Empire des tsars et les Russes*, I. kötet 529. o.

a művelés szempontjából, és nem nyújt komoly társadalmi előnyöket. Elnyomja az egyéni kezdeményezést: a gazdagoknak lehetetlenné teszi, hogy vagyonukat másra fordítsák, mint kölcsönüzletekre. A takarékoság szellemét elenyészteti, az összetakarított pénz becsületes és lojális felhasználását lehetetlenné teszi. Ha még hozzáteszünk, hogy a „mir” hozzáférhetetlen a belterjes és a sokoldalú művelésnek, akkor megítélhetjük a kollektív tulajdon első formájának érdemét.

VII. FEJEZET

A kollektív tulajdon Jáva szigetén

Miután a kollektív tulajdon formái és nyomai számosak, jó lesz azokat, egyiket a másik után szemügyre venni, még ha más égaljak alatt fordulnának is elő, olyan népeknél, melyeknek civilizációja nagyon eltér a mienktől. A jávai és indiai faluközösségek a társadalmi szervezet azon típusai közé tartoznak, melyek magukra vonták Émile de Laveleye jóindulatú figyelmét.

Tudjuk, hogy Jáva jóléte milyen viszontagságokon ment keresztül. Ritka az a nagy terület, melynek ilyen kápráztató híre volna. Az emberek hajlandók e szigetet a modern gyarmatosítás remekének tekinteni. Jáva hosszú időn át olyan jövedelmi fölösleget adott, mely 50-60 millió frankkal növelte Hollandia költségvetésének bevételi rovatait.

Hanem mintegy tíz év óta ezek a gyarmati boni-k – ahogy nevezték – megszűntek. A sziget, anélkül, hogy sokkal kevésbé virágzóknak mondhatnánk, az anyaországra nézve nem képez többé közvetlen jövedelmi forrást, vagyis a kincstár onnét már mit sem kap; sőt ellenkezőleg, pénzügyi terheket ró Hollandiára.¹ A német alföldi kormány a szigeten majdnem egészen érintetlenül

¹ Lásd A modern népek gyarmatosításáról szóló művemem. (*De la colonisation chez les peuples modernes*, 2. kiadás, Guillaumin, 1882.)

hagyta a régi földbirtok-rendszert; csak egyes részletekben módosította; az az egykori terv, hogy a magántulajdon rendszerét hozzák be a régi helyébe, elejtetett vagy legalább feledésbe merült.

A korán elveinél fogva, a mohamedán országokban elsősorban az uralkodó birtokolja a földet. Ő az igazi és egyedüli birtokos. Azok, akik a földet művelik vagy műveltetik, a vallási törvénnyel megegyező polgári törvény értelmében csak bérlők, különböző jogcímeken. A muszlim uralkodó nem mint az adófizetők megbízottja, hanem mint tulajdonos szedi a természetbeni adót, mely a földjáradékot képezi, tehát azt a tiszta jövedelmet, melyet – Ricardo iskolája szerint – bizonyos földek a művelési költségen és a befektetett tőke kamatain felül szolgáltatnak. Sokszor túl is mennek ezen az arányon, és az uralkodó, aki nem társtulajdonos, hanem egyetlen tulajdonos, annyit követel, hogy a szerencsétlen bérlő a legnagyobb nyomorban teng. És a keleti uralkodó, mint a föld tulajdonosa, követeli a robotot is.

Ha szabad a fát a gyümölcssei szerint megítélni, akkor mondhatjuk, hogy a muszlim országoknak ez a szervezete nem valami csábító eszmény. Ez a rendszer együtt jár az egyéni kezdeményezésnek majdnem teljes hiányával, mely a mohamedán államokat jellemzi. És valóban úgy látjuk, hogy minél nagyobb tért foglal valamely társadalomban a kollektívizmus, annál csekélyebb az egyéni kezdeményezés. A kollektívizmus és a fatalizmus két olyan fogalom, melyek nagyon jól összeférnek. Ahol az

egyént eltapossa a szokások súlya, ahol életének minden tette és külső megnyilvánulása, de még minden gondolata is egy változhatatlan típus szerint van rendezve, ott a kollektívizmus kész hívekre fog találni. Idővel a kollektívizmus megteremti a lelkek ezen hajlamát, mert nem lehet el nélkülük.

A bérleti módok, bár alapelvük egyforma, a részletekben eltérők a különböző mohamedán államokban. Jávában az „adat” (szokás) szerint a földművelő a termés ötödét adta az uralkodónak, és minden ötödik napon dolgozott neki. Újítások és bitorlások által egészen addig elementek a bennszülött fejedelmek, hogy az öntözött rizsföldek termésének felét, és a száraz rizsföldek termésének egy harmadát követelték. A hollandok, akik azt akarták, hogy a lakosok szívesen lássák őket, helyreállították a régi szokást, sőt enyhítették, és hetente már csak egy napi robotot követeltek, amit a cukor- vagy kávétermesztésre használtak, és ezt a rendszert egyik leghíresebb fő kormányzójuk, Van den Bosch kombinálta. Ahogy Oroszországban, úgy Jáva szigetén is a faluközösség szavatol a robotért és az adóért.

Ez a bérleti rendszer a szigeten nem egyforma: változatai vannak. A falu birtokközössége azonban mindenképp uralkodik, még inkább, mint Oroszországban, noha akadnak mellette magánbirtokok is. Leginkább a rizst termesztik, amely gondos öntözést, főcsatornákat és számos mellékcsatornát igényel, szóval együttes munkát; a művelési mód tehát mindenkinél jóformán azonos, nem

kíván sok leleményességet, újítást és egyéni erőfeszítéseket.

A „szavah”-kat (rizsföldek) családok szerint osztják szét; a szabályok nem mindenütt azonosok, de nem térnek el nagyon egy bizonyos típustól.

Nem kell azt hinni, hogy az időszakonkénti földosztás a község valamennyi tagjának, vagy akár csak az összes családfőnek is egyenlő helyzetet biztosít. Vannak falvak („desszák”), mondja Laveleye, ahol az egyszerű munka, akinek nincs igavonó állata, ki van zárva az osztzkodásból. Ez nem véletlen dolog, nem anomália; mert ezt a kizárást tapasztaljuk az orosz „mir”-ben is. Ez természetes, szinte elkerülhetetlen dolog minden kollektivistá földrendszernél, ahol sorshúzás útján osztják szét a földeket. A föld műveléséhez munkaeszközök kellene, nevezetesen igavonó állatok. Ezeket az eszközöket és állatokat vagy a község birtokolja és adja kölcsön, ami tetemes bajokkal jár, mint a rossz gondozás és a túlságos kihasználás, vagy kimondják, hogy csakis az részesülhet az osztzkodásból, akinek elegendő gazdasági eszköze van. Máskülönben a föld egy része – az, amely munkaeszközök nélküli egyének kezébe kerül – annak van kitéve, hogy műveletlenül marad.

Az együttes tulajdonnak e sokat dicsőített rendszerei mellett a proletariátus legalább épp olyan nagy és gyógyíthatatlan baj marad, mint a nyugat-európai országokban. Az orosz mirben és a jávai desszában az elzülteknek sokkal nyomorultabb a sorsuk, mint Európában.

Olyan társadalmi szervezetben, ahol majdnem mind-egyik egyed szigorúan megállapított, megváltoztathatatlan keretekbe van beosztva, a legnagyobb nyomor vár azokra, akik bármilyen okból a kereteken kívül maradtak. Rájuk illik legjobban az a mondás, hogy „az élet asztalán nekik nem terítettek”.

Tehát nem elég, ha csak a földet, a nyersanyagot osztjuk szét; ha logikusak akarunk lenni, a munkaeszközöket is szét kell osztani. És innét van az, hogy a félkollektívizmus, mely még egyes jobb elméknek is tetszik, képtelen megoldást szül. Innét van, hogy a fogyasztás szabadsága csakhamar megteremti a vagyoni egyenlőtlenséget.

A jávai világ épp oly kevésbé tekinthető a teljes egyenlőség menedékének, mint az orosz mir. A népszerűséget hajhászó hollandiai kormány fel akart lépni azon szokások ellen, melyeket visszaéléseknek és igaztalanságoknak tekintett. Azt akarta kimondatni, hogy minden családfő kapjon egy részt a földből: ez adóügyi szempontból is előnyös lett volna, mert kevesebb emberi erő vész kárba. Úgy látszik azonban, hogy ez nem sikerült. Azt mondja Lavaleye:

Az általános szokás az volt, hogy csak az kapott telket, akinek igája, azaz egy pár bivalya, egy pár ökre volt, és az egyszerű munkások, akik az osztozkodásból kimaradtak, meglehetősen számosan voltak.

A szabadalmazottak mindig visszakerülnek, bárhogy kergessük is el őket.

A földosztást a dессza főnöke eszközli, a kerületi biztosok és európai tisztviselők felügyelete alatt. A kiosztásnál olyan váltakozó rendszert követnek, hogy a rendelkezésre álló telkeket minden család megkapja, egyik a másik után. Ennek az eljárásnak az a hibája, hogy a mostani birtokos biztosan tudja, hogy a mezőt nem fogja megtartani, úgyhogy kevesebb buzgalommal, kevesebb gonddal műveli. A dессzák főnökeit, akik oly nagy befolyással bírnak, egy évre választják a tekintélyes, jómódú, régi polgárok közül. A szokásrendszer sosem kedvez a fiataloknak, még az érett korúaknak sem. A dессzák főnökei és a falvak főbb tisztviselői majdnem mindenütt nagyobb terjedelmű vagy jobb minőségű telkeket kapnak: ezt Laveleye is elismeri.

Ne emlegessük hát a teljes egyenlőséget; azt a kezdetleges kollektívizmus mellett sehol sem találjuk meg. Nem létezett az a régi Germániában sem, mert a hercegek és a néptörzs előkelői ott is nagyobb résztulajdont kaptak. Tacitus, az ő ismert szabatos stílusával, határozottan kimondta: „A földeket a lakosok számának megfelelően a közösség veszi birtokba, majd egymás között rang szerint felosztják.” A magas származás, a rang, az ingókban való gazdagság nagyobb földrészekre adott jogot.

Ahol a kollektívista rendszer uralkodik, ott a hatalmasok, a kedvezményesek, az ármányosok veszik ki az oroslánrészt. Ez másképp nem is lehet: a földosztást

mindig emberek eszközlik, és az emberek, még ha a község nevében működnek is, szenvedélyekkel bírnak, mint a kapzsiság, a fukarság, az irigység, a gyűlölet, a hála.

És bármilyen legyen is a társadalmi szervezet, a szellemi szolgáltatásokat mindig díjazni kell, hacsak nem akarjuk teljesen tehetetlen és hanyag kezekre bízni. Az arisztokratikus és burzsoá társadalmakban ezekért a szolgáltatókért tekintélyt, nemesi címet vagy kitüntetést adnak: a demokrácia kézzelfoghatóbb, köznapiabb díjazást kénytelen adni, pénzt vagy földet. Az pedig lehetetlen, hogy a magasabb rendű, szellemi munkát épp oly mérték szerint díjazzuk, mint a durva anyagi szolgálatot, mert akkor megszüntetjük, és vele együtt az egész civilizációt.

Az együttes tulajdon mellett Jáva szigetén megalakult a magántulajdon is. Érdekes lesz megállapítani, hogy ez miképp keletkezett, mert ez fényt vet arra, hogy milyen természetű a személyes és örökös földbirtok, melyet ma annyian bírálhatnak, és amelyet pártolói is olykor habozva védenek.

A legtöbb tartományban az, aki felszántja a parlagon hagyott erdőt, cserjést és legelőt, e földnek birtokosává válik. És birtoka örökösre száll mindaddig, amíg művelik. De sokszor megtörténik, hogy a község az így keletkezett magántulajdont ismét magához váltja, mert érdekében áll mindent elkövetni, hogy nagyobbodjék az osztozkodás alá eső terület.

Más tartományokban a községi földek irtása vagy felszántása csak 3–5 évre szóló haszonélvezeti jogot ad, és

ezen időszak elteltével a földek ismét felosztás alá kerülnek. Az irtást, mely állandó vagy ideiglenes magántulajdont teremt, csak a jómódú lakosok végzik, mert csak ők képesek a rizstermelésnél szükséges öntözési munkát végezni. Tehát Jáva szigetén épp úgy, mint másutt, a magántulajdon a haladás fő elősegítője. Igaz, hogy itt-ott a község kezdeményezése folytán történő együttes gyarmatosítás is terjeszti a fölosztás alá kerülő művelt területet, de a kultúrának ez a hódítási módja távolról sem olyan hathatós, mint az egyéni kezdeményezés.

A magánbirtokok terjedelme Jáva szigetén nagyon változik, az egyes tartományok szerint. Laveleye szerint a talagai kerületben 8884 bouwból (egy bouw = 71 ár) csak 43 képez sawajassa-t, azaz örökös magántulajdont. Ellenben a vaporei kerületben 7454 birtokos bír 8701 bouwot, Rembangban pedig a 158 425 bouwra terjedő művelt földnek egyharmada (48185) képez magántulajdont; és ennek a felét a mai tulajdonosok irtási jog révén, másik felét pedig öröklés vagy vétel útján szerezték.¹

De a magánbirtok, bár igen tisztességes eredetű, és a szigeten jelentős tért foglal, mégis meglehetősen bizonytalan jellegű. Ha a birtokos elhagyja a falut, birtoka rendszerint a községre száll. Ugyanez történik az orosz mirben is. A kollektívizmus tehát ténylegesen megszünteti a költözködési szabadságot. A legtehetségesebb egyének, azok, akik a városokba mehetnének és iparágakat

¹ Laveleye, *De la propriété et de ses formes primitives*, 53-54. o.

teremthetnének, nem tehetik, mert elvesztenék magánbirtokukat. Nyugaton az ember eladja a birtokát, az érélyes és helyes kifejezés szerint értékesíti, „realizálja” és szerez magának tőkét olyan vállalatokhoz, melyek jövedelmezőbbek vagy jobban felelnek meg bizonyos egyének ízlésének és hajlamainak. A dessza lakói nem adhatják el házaikat az idegennek, ami nagyon leszállítja a házak árát, és ami olykor egyenlő a feltétlen eladási tilalommal. Laveleye arra emlékeztet, hogy így volt ez a germán mark-ban, és hogy az orosz „mir” is ismeri ezt a tilalmat.

A közös földbirtok tehát egyfajta jobbágyságot teremt, mert az egyén röghöz van kötve, és ezt nem hagyhatja el, mert máskülönben elveszti a saját és ősei munkájának gyümölcseit. Nem képzelhető el rendszer, mely jobban gátolná a munkamegosztást és az ipar lendületét.

A rendszernek egy másik, nem kevésbé kártékony következménye az, hogy a lakosság bizonyos pontokon összetorlódik, és a telkek egyre kisebbednek. Sir Stamford Raffles, Jáva szigetének egyik legjobb ismerője azt mondja, hogy az ő idejében, e század kezdetén, a sziget földjének nyolcadrésze sem volt művelés alá véve. Ma a parlagföldek a sziget négy ötödét képezik. Ha a magánbirtok nem volna olyan bizonytalan, ha nem fojtogatnák a lakókat a durva kollektivizmus kötelékei, ha az emberek jöhetnének, mehetnének, és a lakhelyváltozásból nem hárulna rájuk annyi kár, akkor a művelés alá vett terület bizonyára gyorsabban növekedett volna.

Miután a lakosság évente 3–400 000 lélekkel növekszik, mindig nagy számban akadnak felnőtt egyének, akiknek nincs telkük, és akik kénytelenek bevárni az öt-évente történő földosztást, míg üres telek akad. A legtöbb faluban egyre kisebbednek az osztályrészek. Vanak vidékek, ahol a földművelők már csak harmadakkora telket kapnak, mint apáik, és ahol egy-egy földművelő osztályrésze már nem több, mint egy bouw harmada vagy negyede, azaz 24 vagy 18 ár. Ki akarták ugyan mondani, hogy fél bouwnál (36 ár) kisebb telket nem szabad adni, de akkor meg sok felnőtt embernek egyáltalán nem jutna föld.

De bármi csekély föld jut is az egyes földművelőknek, kivándorolni mégsem akarnak, mert a desszában, melyet elhagynak, elvesztik minden jogukat, abban a desszában pedig, amelybe költöznének, mit sem kapnának.

E bajnak két orvoslata van: az egyének általi felszántás és a gyarmatosítás. De az első mód két akadályba ütközik, mert a magántulajdon, kiváltképp bizonyos tartományokban, nagyon bizonytalan jellegű, és mert a hagyományos kollektívizmus bizonyos fásultságot eredményez az emberekben. A gyarmatosításhoz meg nagy előmunkálatok szükségesek; a rizsföldek berendezése nagy előlegeket igényel, és a családoknak, amelyek ezeket megkockáztatják, Laveleye 30–40 évre akarja a haszonélvezetet biztosítani. Ez bizonyára szerencsés megoldás volna, de hova lesz akkor a kollektív tulajdon?

Mihelyt haladásról, a földművelés terjesztéséről van szó, az együttes tulajdon legbuzgóbb szószólói is kénytelenek azt tanácsolni, hogy folyamodjunk a magántulajdon elvéhez, vagy legalábbis közeledjünk hozzá.

Az együttes tulajdon rendszere, mely csökkentti az egyén felelősségét és a Malthus-féle erkölcsi önkorlátozást, előmozdítja a lakosság gyors szaporodását. Jáva szigetén a lakosság mindig megközelíti a maximumot, amely meg bír élni: minden húsz évben megkétszereződik: 1808-ban 8 700 000 lélekre becsülték, 1863-ban 13 ½ millióra, 1872-ben 17 300 000-re és 1878-ban 18 335 000-re.

A túlságos szaporodás, az előrelátás hiánya, és az egyéni kezdeményezés csökkenése: ezek a körülmények a lehető legrosszabbak egy társadalomra nézve. És a Jáva szigetén uralkodó birtokközösség, melyről azt hiszik, hogy megszünteti a proletariátust, inkább arra való – amint azt egy megfigyelő meg is jegyezte – hogy a sziget összes lakosait proletárokká tegye.

Azt hiszik, hogy a földbirtok közösségének elvét Indiából tanulták el a jávaiak. De Indiában a birtokközösség már csak egyes nagyon félreeső kerületekben létezik. Ott a birtokközösségnek megártott az, hogy a legeltetés, helyett a szántás lett a főfoglalkozás. A birtokközösség valóban csak a pásztornépeknek való, a néptörzseknek, a klánoknak, továbbá az átalakulóban levő népeknek, melyek most kezdik a földet művelni. Akkor kezdett

Hindusztánból eltűnni, mikor az angolok birtokba vették az országot. Itt-ott megmaradtak a nyomai. De azokat felesleges tanulmányozni. Ismertettük a földközösségnek igen jellegzetes típusait, most áttérünk olyanokra, melyeket az idő egészen vagy részben tiszteletben tartott. De minél tovább elemezzük ezeket, annál jobban megértjük a magántulajdonlás előnyeit.

VIII. FEJEZET

A közös tulajdon átalakulása magántulajdonná

Állítsuk most össze a különböző megjegyzéseket, melyekre a régi birtokközösségi rendszerek fejtegetése alkalmat adott.

Kezdetben, az emberi faj életének első éveiben, a föld látszólag közös tulajdon volt, és senkinek sem jutott eszébe tagadni ezt a közösséget. Pedig e kezdetleges durva viszonyok közt is, a család vagy az embercsoport, mely egy kerületben tanyázott, végső soron a magáénak tekintette azt, és bitorlásnak, igazságtalanságnak tekintette, ha ott egy másik család vagy embercsoport akart megtelepedni. A föld tehát még a legrégebb időkben se volt teljesen közös, mert a klán vagy a néptörzs az általa elfoglalva tartott területet mindig a maga kizárólagos tulajdonának tekintette. A birtokba vétel, az apáról fiúra való öröklés a történelem első időszakában is, mikor még a munka nem létezett, jogcímet képezett, melynél fogva a törzsek, klánok és nemzetek örökös birtokosoknak tekintették magukat. A föld tehát mindig csak viszonylagos értelemben volt közös; az elfoglalva tartott terület csak a törzshöz vagy klánhoz tartozó egyéneknek volt közös tulajdona, nem pedig az egész emberiségnek. Még az ököljog idejében is a gyengébb néptörzs, mely az általa régóta elfoglalva tartott földet megvédte egy erősebb néptörzs ellen, azzal az érzettel bírt, hogy a magáét védi, és hogy a jog az ő oldalán van.

Hogy a föld teljességgel közös legyen, az a természetel is ellenkezik. Nem lehet teljesen közös már azért sem, mert az ember a térben elfoglalva tart egy földet, és két ember egy és ugyanazon időben nem lehet egy és ugyanazon a helyen. Bármilyen szűknek képzeljük is a tért, melyet egy ember vagy egy család kiszemelt, hogy ott lehajthassa a fejét, tűzhelyet rakjon és kezdetleges hajlékot építsen, az a tér mindig annak az egyénnek vagy családnak a tulajdonát képezte; a dolog természeténél fogva övé volt, amikor ténylegesen lefoglalta; azután az övé volt jog szerint, mert mindig odament és mert bármily szerény és kezdetleges módon is, de berendezte, ami aztán neki jogcímet adott.

Lakatlan országban úgy látszik, mintha a föld az állatok közös tulajdona volna, pedig nem az. Minden hangyabolynak megvan a maga területe, amelyen nem tűri meg az idegen hangyákat. A nyúlnek van rendes pihenő helye, és ha odajövet más nyulat talál ott, még ez az állat is, bármily zavaros is a tudata, úgy viselkedik, mint akit bitorló zavart ki a hajlékából. Az erősebb állatnak fészke, barlangja van, melyet magáénak tekint.

Bármit mond is a látszat, a föld teljes közössége természetellenes dolog, ellenkezik a fizikai és az erkölcsi törvényekkel, és sohasem létezett sem az emberekre, sem az állatokra nézve. A földet fel kell osztani már csak azért is, mert az állatok és emberek nem tiszta szellemek, hanem fizikai lények. Az alaposan kutató bölcsész belátja,

hogy a föld abszolút közössége képtelen, természetellenes dolog, és ténylegesen csak akkor volt elképzelhető, mikor a földön egyetlenegy emberi család létezett, melynek tagjai mind együtt éltek. A föld arra való, hogy nemzetek, néptörzsek, klánok, családok vagy egyének elfoglalják a maguk részére.

Ha tehát használják is azt a megfogalmazást, hogy a föld kezdetben közös tulajdon volt, ez csak viszonylagosan értendő; alkalmazkodunk a megszokott beszédmódhoz, de csak a néptörzs, a klán vagy a nemzet keretébe tartozó egyénekről szólunk, mert a földet sohasem tekintették az összes néptörzsek, klánok és nemzetek teljesen közös birtokának.

Ezen viszonylagos, korlátolt értelemben a földről elmondhatjuk, hogy a vadásznépeknél közös tulajdon volt. Közös maradt nagyban és egészben a pásztornépeknél is. De mihelyt a népek szántani kezdik a földet, már ott látjuk az egyéni vagy legalábbis a családi birtok csiráit. A hajlék, a lakhely, vagyis a ház és a hozzávaló kert a földművelés első kísérleteinél családi birtokká válnak, az állandó, föltétlen birtok jellegével.

Minden népnél, minden égalj alatt, minden időszakban látjuk, hogy amint a nép felhagy a vadászattal, a vándorlással, és letelepszik valahol, a kezdetleges birtokközösség közepette mutatkozni kezd a teljes, örökölhető, kizárólagos családi birtok. És ennek két oka van, egy tényleges és egy méltányossági ok.

Amint kezdetét veszi a civilizáció, az ember idegenkedik a teljes kommunizmustól, az együttlakástól, melyet kényelmetlennek és lealacsonyítónak tart. Magára akar maradni a rokonaival, azokkal, akik tőle függenek. A ház: ez az individualizmus első megnyilvánulása. Jáva szigetén, Indiában, a régi Germániában és az orosz „mir”-ben ez az érzélem önként és erősen nyilvánul meg, és ennek köszönhető az eredeti tulajdon. Természetes hajlam, mely az emberrel születik és benne megmarad, hogy családjával szabad akar lenni, és háztartását elzárja az idegenek elől.

A második, a méltányossági ok az, hogy a ház csakugyan az egyes ember műve. Mikor az ember nem akar többé a barlangban vagy az erdőben menedéket keresni, mikor elhagyja az ingatag sátrat, levág egy pár fát, cölöpöket ver a földbe és földből meg gallyakból szilárd hajlékot épített magának, azt a maga művének tekinti, mely csak az övé lehet, és nem pusztán ma meg holnap, hanem mindenkor. Hasonlóképpen van a hajléka mellett elterülő kis földdel. Ez a kertje, melyet elkerít; ott dolgozik mindig, ott termeli a több gondot igénylő élelmiszereket, mint pl. a főzelék és a gyümölcs. Néhány árnyi földet elvesz a legelőtől vagy a változó kultúrától. Ha ez a gyümölcsöskert minden évben vagy gyakrabban változtatna gazdát, sohase válna termékennyé, így azonban egyre jobban különbözik a körülötte levő pusztaságtól. Gyümölcsfák vannak benne; a talaj, melyet minden évben jól felszántottak és trágyáztak, gazdagabb és termékenyebb.

És mikor az ember észreveszi azt az éles ellentétet, e földarabot, mely az ő munkája folytán kertté lett, és a környék sivár, rideg tereit, az az erős gondolata támad, hogy ez az ő tulajdona. A földművelés első stádiumaiban tapasztaljuk tehát, hogy a ház és a bekerített kert magántulajdont képez. Így történik az átalakulás Afrikában és Ázsiában éppen úgy, mint Európában.

Ez a magánbirtok, mely eleinte inkább családi, mint egyéni jellegű, nagy fontossággal bír, mert a ház és a kert egyéni birtoklása magával hozza aztán az ingó magánvagyonot. A kezdetleges időkben mi képezte az ingó vagyont? A munkaeszköz és a termés. A mezőgazdaság első időszakában az a vagyonos, akinek van ekéje, marhája, lova, búzája, gyapjúja és más efféléje, és itt kezdődik az egyenlőtlenség a kezdetleges társadalmakban. Némely emberek szorgalmasabbak, ügyesebbek, takarékosabbak, mint a szomszédaik. A nekik jutott mezőn többet tudnak termelni, a termésből kevesebbet fogyasztanak, többet takarítanak meg; tőkét gyűjtenek.

Az ipar nélküli társadalomban mi képezi a tőkét? A föld műveléséhez való eszközök, a marha, a ló, a félretett élelmiszer, a ruházat.

A föld közös, csak a ház és a kert nem az, és íme, mégis megalakul a két osztály, a gazdagoké és a szegényeké. A gazdagok, akik gyűjtöttek vagy örököltek tőkét, jobban művelhetik a földjüket; a közlegelőre több marhát küldenek; miután van félretett gabonájuk, marhájuk és öltözetük, szolgákat fogadhatnak fel.

Ilyen szolgák mindig léteztek a kezdetleges falvakban. A földet időközönként felosztották, de ez csak minden harmadik, negyedik vagy ötödik évben történt, és akadtak emberek, akik nem kaptak földet, mihelyt nagykorúakká lettek; akadtak olyanok, akiknek szorgalma nem érte be a nekik jutott föld megművelésével; azután meg, és ez volt a leggyakoribb eset, akadtak hanyag, előre nem látó emberek, akiknek nem volt elég munkaeszközük és vetőmagjuk, hogy földjükön valamit termelhetek volna. Ez utóbbiak csak úgy tudtak megélni, ha a gazdagoktól – rendszerint nagy kamat mellett – kölcsön kértek, azoknak odaígérték termésük egy részét, átengedték nekik a földjüket, vagy elszegődtek szolgálknak.

A szolgálatba való szegődtetés bizonyára egyik első módja volt az ingó tőke gyűjtésének. Akkor azok voltak a gazdagok, akiknek kizárólagos magántulajdonuk nem volt más, mint egy ház, kert, istálló és magtár: de volt nagy nyájuk és csordájuk, tetemes élelmiszerkészletük és sok szolgájuk.

Lassalle azt állítja, hogy a rabszolgaság volt a magántulajdon, a tőke és a munkamegosztás szülő oka. Magyarázata igen elmés. A rabszolgaságot valóban ott látjuk a népek bölcsőjében; mikor a néptörzsek harcoltak, az ellenség, akit nem koncoltak fel, fogságba jutott és rabszolgává lett; átadták a vezérnek vagy annak, aki elfogta. Ama vaskorszakban, melyet az együgyűek aranykorszaknak neveznek, egy kérlelhetetlen törvény rabszolgaságba juttatta a hanyag, esztelen, tékozló embert, sőt azt

is, aki szerencsétlenül járva, a kölcsönkért pénzt nem bírta megfizetni. Egyébiránt nem kell hinni, hogy az őskori rabszolgaság, mely néha humánus volt vagy legalábbis patriarchális, azonos volt azzal az állapottal, melyet a hanyatló Rómában vagy az Amerikában élő népeknél tapasztaltunk. Akkor a rabszolgaság gyakran nem volt más, mint az elszegődés egyik formája. Bármily leleményes is Lassalle gondolata, a rabszolgaság nem okvetlenül szükséges ahhoz, hogy érthetővé legyen a tőkeképződés; lehetővé tette azt a teljesen szabad akaratból történt és időhöz kötött elszegődés is.

Az ingó vagyonok egyenlőtlensége, mely gyorsan állott elő, csakhamar előidézte az ingatlan javak egyenlőtlen megoszlását. Az összes faluközség, vagy majdnem valamennyien, Poroszországban épp úgy, mint Jáva szigetén, fölvette azt a szokást, hogy azoknak a családoknak, melyeknek jelentős ingó tőkéjük volt, több vagy nagyobb telket juttattak. A földek elosztásánál alkalmazkodni igyekeztek az egyesek által birtokolt üzemtőke nagyságához. Ez természetes, sőt szükséges volt, úgy a község, mint az egyén érdekében. Egy telket, melynek műveléséhez két eke és két pár ökör kellett, miért is engedtek volna olyan embernek, akinek – élhetetlensége, gondatlansága vagy pazarlása miatt – csak egy pár ökre és egy ekéje volt, vagy aki néha ezt az egy ekét és egy pár ökröt is elidegenítette? Attól meg, aki erélyes munkájával, eszével, takarékoságával tetemes ingó tőkét szerzett, miért tagadták volna meg azt a földdarabot, amelyet

képes megművelni? A falunak közös érdeke az, hogy sok búza, rozs teremjen, annyi, hogy legalább megélhessen az egész falu. Ezt pedig nem lehet elérni, ha a telkek elosztásánál nem veszik tekintetbe minden ember természetőképességét.

A régi időkben volt még egy oka az egyenlőtlenségnek: az, hogy díjazni kellett a szellemi és erkölcsi szolgáltatásokat, melyeket teljesen nem nélkülözhet még a legdurvább embercsoport sem. Az osztozkodásnál szereplő elnököknek, a falu kormányzóinak, a földmérőnek nagyobb telkeket adtak. A dolog természete és a haladás igénye így aztán előidézte az egyenlőtlenséget, mely fokozatosan fejlődött a társadalmakban, amelyekben pedig a teljes egyenlőség és a földek időszakonként való fölosztása képezte a kiindulási pontot.

Az együttes birtoknak mindenütt fellelhető közös vonásait könnyű megjelölni: első sorban olyan terület kellett, mely a lakók számához képest óriási volt, mivel ilyen rendszer mellett a föld művelési módja csak igen kezdetleges lehet; másodsorban az együttes birtok azt idézte elő, hogy az emberek a röghöz voltak kötve és nem költözködhettek szabadon, mert aki otthagytta a falut, elvesztette minden jogát, és legjobb esetben is csak a falu valamelyik régi lakójának adhatta el a házát és a kertjét, amivel pedig a lakók legtöbbször, sőt valamennyije el volt látva. A rendszer harmadik következménye az volt, hogy minden idegen feltétlenül ki volt zárva. Felmerült végül az a nehézség is, hogy a területnek parlag részét közös

erővel lehetett csak felszántani, márpedig köztudott, hogy a közös munkáknál lassabban történik az elhatározás és a foganatosítás, mint mikor erélyes akaratú egyes ember határozza magát valamire.

Ez a négy pont élesen tünteti föl, hogy a szóban forgó földbirtoki szervezet mennyi korlátot teremt és mennyire nehezíti a haladást.

Miképp történt, hogy eltűnt vagy fokozatosan enyhült az együttes birtok? Milyen fejlődési menet vezetett oda, hogy a magánbirtok, mely eleinte csak a házra és a kertre szorítkozott, lassan mindent magához ragadott? Pedig ez olyan pozitív és általános, szinte egyetemes jelenség, melynek keresni kell a magyarázatát. Egyesek azt mondják, hogy a hódítások, a hűbérrendszer, a törvényhozás, a bitor előkelők tették ezt. De ez a magyarázat nem elégséges, mert ha némileg ráillik is Nyugat-Európára, korántsem alkalmazható a többi földrészre. Pedig a kérdéses jelenség nem szorítkozik Nyugat-Európára és a középkorra; térben és időben sokkal tágabb körre terjed.

Az együttes birtokot felváltotta a magántulajdon már a görögöknél, a rómaiaknál, még Indiában is az angolok érkezése előtt. Tapasztaljuk Jáva szigetének egyes részeiben, pedig itt a feudalizmus és a törvényhozók ártatlanok a dologban. Tagadhatatlan, hogy egyes vidékeken ezek a tényezők működtek és gyorsították az átalakulást. De egyetemes tény csak egyetemes okkal lehet magyarázni; egyetemes okot általános formulával kell kifejezni,

nem pedig olyan helyhez kötött fogalmakkal, mint a hűbériség vagy a hódítás.

Miért van az, hogy a kezdetleges kis társadalmakban, a faluközösségekben nem volt fenntartható a vagyoni egyenlőség? Olyan tény ez, amit mindenhol tapasztalhatunk, ahol emberek élnek. A vagyoni egyenlőtlenség, bármilyen eszközökkel akarták is elejét venni, mindenütt erősen tört magának utat. A mesterséges akadályokat épp olyan könnyen zúzta le, mint ahogy Gulliver tudta széttépni a köteleket, amikkel a liliputiak megkötözték.

A jelenségnek egyetlen oka van, ami igen egyszerű: a kultúra haladása. Ha tovább gondolkozunk, úgy találjuk, hogy a kultúra haladásának fő mozgatórugója az emberek egyéni, jól megfontolt cselekvése volt, nem pedig a falu együttes, zűrzavaros működése. A feltalálók mind tulajdonneveket viseltek; a tüzet Prométheusz találta fel, az ekét Triptolemosz eszelte ki, a burgonyát Parmentier hozta Európába, az ipar birodalmában Watt valamint Arkwright nevekkel találkozunk. A művészetet és a tudományt az egyén kezdeményezése viszi előbbre. A társadalom csak közreműködni tud, de nem teremt elsősorban. A költők és egyes bölcészek megénekelhetik a néptömeg lángeszét, de azért a tömegek mégiscsak tétlenek és szenvedőleges természetűek; a tehetségesebb egyének kiválnak a tömegből, és ők teremtik a haladást.¹

¹ Proudhon gyönyörűen írta le ezt a jelenséget: „Azt látom, úgy mond, hogy a társadalmi élet két alakban nyilvánul meg: konzervál és fejleszt. A fejlődés rugója az egyéni erély. A tömeg, természeténél

Tanulmányozzuk tovább e kezdetleges községeket, és mind világosabban látjuk, hogy csakugyan az önállóan működő egyén az, aki fejleszti a kultúrát, tökéletesíti és megteremti a magántulajdont.

Émile de Laveleye, mint figyelmes észlelő, részletesen írta le az együttes tulajdon egy típusát, amelyről még nem szóltunk, ez pedig a német *mark*. És abban, amit ez a mérsékelt, szinte öntudatlan kollektivistá konstatál, megtaláljuk a magántulajdon igazolását.

Mi volt a német „mark” a germánok és rómaiak közti háború idején, a barbárok betörései előtt? A falu mint birtokos, éppen úgy mint a jávai *dessza* vagy az orosz *mir*. A falu népe egy rakáson lakott; a ház és a kert magántulajdon volt, a többi földeket a falu közösen birtokolta; a falu körül elterülő óriási föld legnagyobb része szántatlan maradt; legelőnek vagy vadászterületnek használták. A falu körüli föld telkekre volt osztva. A népesség igen gyér volt és vándorgazdaságot folytatott; egyszeri szántás vagy aratás után egy telek több évig parlagon maradt; néha 18–20 évig. A földművelés nem igényelt tőkeberuházást.

Laveleye szerint feltételezhetjük, hogy az akkori Germániában minden négyzetkilométerre, vagy minden

fogva, meddő, passzív és ellenez minden újítást. Ha szabad ezt a hasonlatot használnom, a tömeg a méh, mely magában véve meddő, de oda rakódnak le a csírák, melyeket az egyesek kezdeményező ereje terem, és a mi hermafrodita társadalmunkban ez az erő teljesíti a férfiúi szerv funkcióját.” (*Contradictions Economiques*, 4. kiadás, I., 223. o.)

száz hektárra 3–4 lakos jutott, úgyhogy a mai német birodalomnak megfelelő területen mintegy két millió ember élt, 25–30-ad része a mai lakosságnak.

A legelők és erdők 18–20-szorosa nagyobb tért foglaltak el, mint a szántóföldek. A régi germánok kevés gabonát, búzát, vagyis inkább rozsot fogyasztottak. Tejtermékekkel, a nyájak húsával és a vadászaton elejtett vadakkal táplálkoztak. Az időszakos földosztásoknál a törzsfők nagyobb telket kaptak. A művelés egyforma volt, mert a „Flurzwang”, a szabályzatok által előírt művelési rendszer uralkodott. A falu lakói összegyűltek tanácskozni arról, hogy mit kell termesztetni és milyen rendben kell a munkákat végezni. Már ez is tanúsítja, hogy milyen kezdetleges és rutinszerű volt a germánok földművelési módja.

Az „Eigenthum” szót, mely egyéni birtokot jelent, akkor nem ismerték még, és Laveleye azt állítja, hogy e szó újabb eredetű. És miképpen létesült a magántulajdon ezen közösségek kebelében? Az egyéni kezdeményezés ténye, az irtás által. És ami kétezer évvel korábban, 8000 mérföldnyi távolságban a régi Germániában történt, azt tapasztaljuk most Jáva szigetének egyes kerületeiben.

Itt egy egész oldalt idézünk Laveleyetől, mert megérdemli:

Az, aki bekerített egy szabad földet vagy egy darabot a községi erdőből, az annak örökös birtokosává lett. Az ilyen irtások nem kerültek felosztás alá: ezért latinul *exsortes*-nek nevezték, teuton nyelven pedig

bifang-nak, mert a *bifáhan* szó azt teszi, hogy lefoglalni, bekeríteni. A *perprisa* szónak ugyanaz a jelentése. A középkor első szakaszaiban az okmányok a vonatkozott birtok jogcimeként azt hozzák fel, hogy sivatagban vagy gazdátlan területen, *in eremo*, foglaltatott el. Franciaországban a két első dinasztia által kiadott oklevelekben erről igen gyakran tesznek említést; úgy beszélnek róla, mint a birtokszerzés rendes módjáról. Dareste de la Chavanne felhossa, hogy a Jura vidékén az első foglaló szabad birtokosa volt minden általa irtott és felszántott földnek: de a közös mezőknek valamely részét bekeríteni vagy határolni szigorúan meg volt tiltva, hacsak az osztozkodásra jogosultak jelen nem voltak és nem adták hozzá beleegyezésüket.

Kinek ne ötlene fel ez a fejtegetés? Az egyéni kezdeményezés az, mely a sivatagban felszánt egy oázist; így keletkezik a magántulajdon, a községnek hallgatag vagy egyenes beleegyezésével. Az irtott föld nem kerül felosztás alá, mert a község nem szenvedett számba vehető kárt, hisz a sivatag rovására történt hódítás által a legelő vagy vadászterület csak jelentéktelen mértékben csorbul. De ha a dolog másként áll, akkor a község és a keletkező magántulajdon birtokosa közt formális szerződés köttetik. Az, aki magának hódít, és bekeríti a legelőnek vagy vadászterületnek használt sivatag egy részét, ennek fejében szolgálatot tesz vagy jövedelmet ad, és így keletkezhetnek a váltságdíjak és az adók.¹

¹ De meg kell jegyeznünk, hogy Laveleye így fejezi ki magát: „A községre rótt adókat az együttes birtok földjei viselték. Az ornum

Hol van az a föld, melynek földadója nem képez nagyobb összeget, mint amekkorát a föld értéke képviselt, mikor még vadászterület vagy nyomás volt? Milyen távol áll a magántulajdonnak ez a genezise a feltevésektől, melyeket Karl Marx állított fel, aki egyebet se lát, mint hűbérurakat, elkobzott zárdái birtokokat és elbitorolt közösségi birtokokat.

Az erélyes, kezdeményező férfiak, akik a sivatagból kiragadtak egyes parcellákat, bekerítették és művelés alá vették azokat, majdnem kivétel nélkül azon „erős családokhoz” tartoztak, melyek ingó vagyonnal rendelkeztek, azaz munkaeszközökkel, ökrökkel, lovakkal, tartalékészlettel, és akik tudtak kézimunkásokat is felfogadni és díjazni. Csak ezek a családok bírtak maguknak az erdőkben bekerített birtokot szerezni. Miután ez a föld határok közé volt szorítva, aránylag intenzív művelést kellett ott folytatnia annak, aki belőle igazi hasznot akart húzni: a kerítés, mely azt elzárta, lehetővé tette ezt a művelést. És ezért a történétírók és tudósok szerint a községek birtokából elvett, bekerített területeken kezdték először alkalmazni a váltakozó gazdaságot! Ez az első javítás, amely a föld termelékenységét megháromszorozta vagy

(független, elkerített jószág) tulajdonosa, miután nem élvezhette a legelőt és a közös erdőt, természetesen fel volt mentve a községek által teljesítendő munkák vagy természetbeli szolgáltatások alól.” Ebből a passzusból azt lehet következtetni, hogy bizonyos esetekben a független birtokok tulajdonosai lemondtak a közösnek maradt birtokból való osztályrészükről. A magánbirtok ezzel csak még jobban volna igazolva, mert mintegy csere útján alakult ki.

négyszerezte, a magánbirtokos műve volt, és igazolja ennek jogcímét. A bekerített földön nem volt érvényes az egyforma flurzwang; az ideiglenes, kóbor művelési mód nem volt ott alkalmazható.

A magánbirtok, mely mint kivétel létesült, azután egyre nagyobb teret hódított. Az ember mindig utánózni szokott, és a közönséges embereknek ez az utánzási ösztöne okozza, hogy az erélyes természetű nagy emberek olyan nagy hatást gyakorolnak a társadalomra. Mindenki utánozza az ő cselekvési módjukat. Miután egyes erős családok, vagyis olyanok, melyeknek volt sok munkaeszközük és élelmi készletük, szereztek az erdőben néhány bekerített birtokot, amelyeken jól boldogultak, a többiek nekibátorodtak és követték a példát.

Igaz, hogy a dolgok rendes menetét gyorsították más természetű események. A háborúk, a vezérek kapzsisága, a feudális szervezet, a papságnak tett adományok, épp úgy csökkentették a közös területet, mint a föntebb leírt, békés jellegű cselekvés. De az tény, hogy olyan vidékeken is, ahol a hűbérurak és a szerzetek nem játszottak nagy szerepet, az egyéni kezdeményezés szakadatlan és jótékony működése folyvást gyarapította az örökös magánbirtokot. Végül ilyenné lett minden szántóföld, és csak az erdő meg a hegyi legelő maradt meg közös tulajdonnak.

Ahogy Lavaleyé mondja *De la propriété et de ses formes primitives* műve 121. oldalán:

Ha el akarjuk képzelni, hogy milyen társadalmi szervezettel bírtak a falusi demokráciák, melyek kezdetben egész Európában és minden népfajnál léteztek, nem kell tovább mennünk, mint Svájc erdő borította kantonjaiba vagy az Andorra völgybe, és ott éppen olyan intézményeket találunk, mint Ditmar és Delbrück vidékén. Az idő foga megkímélte az ősi szervezetet; csak a szántó föld szűnt meg együttes tulajdon lenni, de az erdő és a legelő az maradt.

Ez a vallomás azt bizonyítja, hogy nem az erőszak, hanem a természetes okok lassú működése idézte elő azt, hogy a szántó föld, vagyis a föld azon része, mely az ember közvetlen cselekvésének van alávetve, majdnem mindenütt megszűnt közös tulajdon lenni.

Biztosította-e az őskori együttes tulajdon minden ember részére fizikai szükségleteinek kielégítését, lelke nyugalalmát?

Laveleye, lírai hangulat percében, csábító leírásban ecsetelte a régi germánok állapotát.

Milyen különbséget látunk ama faluközségek tagjai, és a helyükbe lépett modern német parasztok közt! A régi germán állati anyagokból táplálkozott; vadat, juh- és marhahúst, tejet és sajtot evett; a mai paraszt rozskenyérrrel és burgonyával él, és csak igen ritkán, nagy ünnepnapon veszi a drága húst. A germán folytonos testgyakorlatokkal edzette tagjait; átúszott a folyamokon, naphosszat üldözte az őserdőekben a bölömbikát és fegyvereket forgatott; minden társával egyenlőnek tekintette magát és nem ismert el magánál feljebb valót: szabadon választotta vezéreit; részt vett a község ügyeinek vezetésében; mint esküdt, ítéletet mondott társainak viszályaiban vagy a

büntettek fölött; katona volt, aki sohasem tette le a fegyvert, és csörgette azokat, mikor fontos határozat hozatott. Életmódja barbár volt, olyan értelemben, hogy nem gondolt a civilizáció által előidézett finomultabb szükségletek kielégítésére; de ez az életmód fejlesztett ki benne minden emberi tehetséget, testi erőt, akaratot, előrelátást, gondolkozást. A modern paraszt ellenben tétlen; elnyomják őt a hatalmas politikai, törvénykezési, közigazgatási és egyházi hierarchiák, melyek fölėje emelkedtek. Tudja, hogy nem a maga ura; oda van ékelve a társadalmi gépezetbe, amelyben úgy rendelkeznek vele, mintha tárgy volna.¹

Aki elolvassa a régi germán boldogságának e gyönyörű leírását, azt hihetné, hogy annak a boldog halandónak ugyancsak kevés oka lehetett bárkit is irigyelni. Pedig irigykedve nézte szomszédját, a gallo-római parasztot, aki örökölt magánbirtokán bővebb termést kapott, jobban elzárt, kényelmesebb hajlékkal bírt és kellemesebben élt. Ha a germán erdők lakója, a „mark” birtokostársa olyan jó sorsban volt, hogyan értsük meg azt, hogy olyan könnyen hagyta oda sokat dicsőített közös birtokát, hogy feleségével és gyermekeivel elvándorolt a szülőföldjéről és rajtaütött szelíd modorú, ártalmatlan szomszédaira? Mi más okozhatta a barbár germánok vándorlásait, mint a sok nélkülözés, az éhség? Igenis az éhség volt az, ami a germán mark tulajdonostársát űzte, mint a farkast. A birtokközösség – a tények nyers ékesszólása

¹ Laveleye: *De la propriété et de ses formes primitives* 91–92. o.

többet bizonyít minden elméletnél – nem óvhatta meg az éhségtől azt a két, három vagy négy millió embert, aki az 5–600 000 négyzetkilométernyi Germániát birtokolta. Aki arról beszél, hogy milyen boldogok voltak a barbárok, akiknek éhes hordái minduntalan kitörtek műveletlen nagy területeikről, az Ovidius leírásaival vetekedik a költői szabadság tekintetében.

IX. FEJEZET

Az allmendek és a községi javak

Nyugat-Európában itt-ott megvannak a nyomai annak birtokközösségnek, mely egyes történetírók szerint az aranykor jellemvonása volt. Ezek a nyomok megtalálhatók Svájc egyes félreeső hegyzugaiban. És ahogyan a régész elragadtatással bámulja meg a legjelentéktelenebb romot, és gyönyörűséget fedez fel bennük, melyeket más szem sehogy se vesz észre, úgy akadnak tudósok, akik nem győzik eléggé dicsőíteni egy rég eltűnt társadalmi szervezet eme tiszteletreméltó maradványait. De a régész belátja, hogy az emlékeket, melyekből csak néhány darabka maradt meg, nem fogja egészükben helyreállíthatni úgy, ahogy hajdanán voltak. A társadalmi reformátor ellenben azt képzei, hogy a régi szervezet egy érdekes maradványa mintája lehet a jövő társadalmának.

Laveleye, akinek szavait sokszor kell idéznünk, hogy értelmezzük és cáfoljuk, többször idézett művének 282. oldalán egy jegyzetben ezeket mondja:

Becker lelkész úgy hiszi, hogy az *allmend*-ben megtalálta a társadalmi probléma megoldását; és én teljesen osztom a nézetét: nem azért, mert minden ember részére – úgy, mint Stanzban – biztosítani lehetne 1400 klafter [4500 négyzetméter] jó földet, hanem azért, mert az *allmend* képviseli az igazi birtokjog ősi típusát, azt, melyet a jövő társadalmának alapként kell elfogadnia.

Az allmend egy Svájcban dívó, sajátos módja a birtoklásnak.

John Stuart Mill egy levélben, melyet Laveleyenek írt, szintén kedvezőleg nyilatkozott az allmend intézményéről. Csak azt sajnálta, hogy Laveleye nem írja le részletesebben. Azt hiszi azonban, hogy a községi birtoknak ezt a típusát meg lehetne honosítani Angliában. Rau német nemzetgazda, bár némi igen okos bíráló megjegyzést tesz, szintén hajlandóságot mutat a birtokközösség ezen maradványa iránt.

Bátorkodunk más nézeten lenni. Részrehajlatlanul követjük Laveleye leírását, és az olvasónak módjában lesz megítélni, hogy a régi szervezetnek ez a maradványa magában foglalja-e a társadalmi újjászervezés titkát.

A birtokszerzés kezdetleges módjainak lelkiismeretes történetírója azon kezdi, hogy az allmend tanulmányozásához szükséges elemeket csak igen nehezen bírta összehozni. Vajon lett volna-e ennyi nehézsége, ha életképes intézményt tanulmányozott volna, mely sok kerületben van elterjedve és szilárd szervezetet képez? Azt bizonyára könnyebben írhatta volna le. De az allmend korántsem örvend nagy elterjedésnek, sőt rendkívül szórványosan fordul elő egy pár svájci kantonban. mint Uri, Glaris, Unterwalden, Solothurn. Appenzell és Weilern, de kivált a három elsőben, ahol még patriarchális szokások uralkodnak.

Laveleye ezután lelkesen feldicséri a helvét demokráciát és a svájci községet. E régi kantonokban megvan a

közvetlen népuralom, mely többé sehol sem létezik. Tavasszal az összes polgárok összejönnek a szabad ég alatt, hogy megszavazzák a törvényeket és megválasszák a tisztviselőket. Ezt nevezik Landesgemeinde-nek. Minden polgárnak kezdeményezési joga van: sokkal különb rendszer ez, mint a parlamentarizmus, melynek növekedő hibái minden liberális embert bántanak és zavarba hoznak. Az önkormányzat tökéletes, mint az amerikai városokban. A bürokráciától elválaszthatatlan sok formalitás, bosszantó és elavult szabályzat el van mellőzve.

A svájci község önkormányzata tökéletesebb és függetlenebb, mint még az amerikai községé is. A svájci község nem csak politikai és közigazgatási intézményt képez, hanem gazdasági szervezetet is; „tagjainak nem pusztán elvont, absztrakt jogokat nyújt, hanem részben megszerzi nekik a megélhetés módját is.” Laveleyenek ez a mondása nagy túlzás, mert a mai svájci köztársaság csekély töredékére illik csak rá, a kezdetleges Svájcra, sőt a régi kantonoknak csak egy pár kerületére.

Mi az az allmend? Ez a szó látszólag közös birtokot jelent; sajátos jellegű közös birtokot, az ősi birtokközösségnek megkövesült nyomát. Jogi és gazdasági tekintetben különbözik a modern községi birtoktól.

Franciaországban, mondja Laveleye, a községi birtok, mely mindig rosszul van kezelve, majdnem semmit sem jövedelmez: haszonélvezete rosszul van szabályozva: csak úgy tartja fönny magát, mint a múltnak oly maradványa, mely sehogy se fér össze a mai gazdasági rendszerrel.

Svájcban másképp megy a dolog. A magas völgyekbe csak későn hatolt be a feudalizmus, sohasem volt hatalmas és teljesen ki volt irtva már a középkor vége előtt.

Jó lesz tudomásul vennünk azt a nyilatkozatot, hogy a svájci kantonokban a földbirtok nem ment keresztül a feudalizmus fázisán. A birtokrendszer átalakulására ott tehát nem gyakorolt befolyást az a hatalmas ok, melynek Karl Marx és követői olyan túlnyomó szerepet tulajdonítanak a modern birtokviszonyok létesítése körül.

Foglaljuk össze röviden Laveleye lelkes leírását az allmendről.

A községi birtok három részből áll. Ezek: az erdő, a legelő és a mező (Wald, Weide und Feld). Ezekből áll a községi birtok, nem pedig egy sivár pusztából. A föld jól van művelve és azoknak, akik birtokolják, juttatja a legfontosabb életszükségleteket: turfát, tüzelő és épületfát; nyári legelőt; egy darab szántóföldet.

E fölsorolásban először is az tűnik fel, hogy topográfiai okoknál fogva ez nem kapható másutt, csak az Alpok közt, a Pireneusokban vagy más hegyi vidéken. A Beauce síkságain nem történhetne meg, hogy minden község juttasson a lakosainak turfát, tüzelőfát, elegendő mennyiségű épületfát és terjedelmes, üde legelőt.

A darab művelhető földet, mely az allmend rendszere mellett minden családnak kijut, rendszerint veteményeskertté alakítják át. Az tehát az élelemnek csak kis részét nyújtja, nem a gabonát, hanem a főzeléket és a gyü-

mölcsöt. Ez onnét van, hogy az allmend rendszerint csekély kiterjedésű: egy-egy családra ritkán jut csak 80 ár is, hanem rendszerint 10–15 ár, tehát egy kert, és ezt időközönként odaosztják.

Kinek van joga egy ilyen kerthez? Ahhoz nem elég, hogy valaki a község lakója legyen, akár igen régóta is. Még az sem elég, hogy valaki ott a polgári jogokat gyakorolja. Hogy valaki az allmendből részt kapjon, ahhoz az szükséges, hogy olyan családból származzék, mely ezt a jogot már emberemlékezet óta birtokolja, legalábbis a múlt század vége óta. Ezek a szigorú feltételek logikusak és szükségesek, mert az allmend, mely máris igen kicsi, roppantul összezsugorodna, ha új osztzkodóknak is juttatnának belőle.

Az idegenek kizárása mindig uralkodó elv volt a birtokközösségnél; ez óvja meg az ilyen birtokot, mely a lakosság elszaporodása folytán elpusztulna. Egyébiránt a földet – amint azt már a VIII. fejezet elején kimutattuk – az ember sohasem tekintette közösnek a szó igazi értelmében; mindig kizárólagos és örökös birtok volt, és az is lesz mindig; ha nem magánember, nem egyes egyén az, ki a föld örökös, kizárólagos birtokosa, akkor egy család, egy klán, egy tartomány, egy nemzet az, mely a sajátjának tekinti, minden más család, klán, tartomány vagy nemzet kizárásával. A földet sohasem tekintették az összembe-
riség közös tulajdonának: mindig a foglalás és öröklés képezte a birtoklás jogcímét, és a birtokközösségnek, épp

úgy mint a magántulajdonnak, lényeges feltétele a mások kizárása.

Egy és ugyanazon faluban egymás mellett laknak haszonélvezők és kizárt lakók. Az utóbbi neve „Beisassen,” akik egyszerű „lakók a többiek mellett.” E két kategória közt, melyek több nemzedéken át laknak egymás mellett, és mégis egyenlőtlen jogokkal bírnak, sűrűn fordulnak elő viszályok, elkeseredett, hosszas küzdelmek. Az allmend tehát nem teremti meg az egyenlőséget, sőt szer vessé és örökkévalóvá teszi az egyenlőtlenséget. Vannak falvak, melyek tranzakciót fogadtak el, hogy elejét vegyék e civódásnak, irigykedésnek és ellenségeskedésnek; az egyszerű lakóknak, ha régóta laknak a vidéken, megadnak bizonyos szerény jogokat. De ezzel az egyenlőtlenséget nem szüntetik meg, csak csökkentik.

Hogyan kezelik az allmendet, a klán közös tulajdonának e maradványát? Ahogy Laveleye mondja:

Régen, mikor a lakosság a rendelkezésre álló területhez képest csekély számú volt, szabályzatra, úgyszólván, nem is volt szükség. Mindenki annyi fát vágott az erdőben, amennyire szüksége volt, és annyi marhát küldött a havasi legelőre, amennyije volt. Szabályzatra csak később volt szükség, mikor az osztozkodók nagyon elszaporodtak. A szabályzat szentesítette a régi szokást; de minél nagyobbak lettek a község szükségletei, annál szabatosabb és szigorúbb lett a szabályzat.

A birtokközösség fő baja mindenütt a lakosság sűrűsége.

Az allmend haszonélvezetének módja nagyon különbözik az egyes helységek szerint, de egyes közös vonások mégis akadnak. A régi falvakban, melyek városokká alakultak át, a természetben való haszonélvezet rendszerint megszűnt, és csak az erdőkre nézve maradt meg: a közösségi javakat bérbe adják a közköltségek fedezése céljából. Ez esetben a polgárok csak képzeletbeli tulajdonosok, épp úgy, mint a 37 millió francia, akik a millió hektárra terjedő állami erdők birtokosai, de azokban fát nem vághatnak, juhot nem legeltethetnek, kunyhót nem építhetnek, de még csak nem is vadászhatnak. A birtoklásnak ez a módja annyira ideális, hogy 37 millió francia közül ezer se akad, akinek egyszer egy évben eszébe jutna, hogy elméletben, mint állampolgár, társtulajdonosa egy millió hektár erdőnek.

A községekben, melyek falvak maradtak, a haszonélvezeti módnak három típusát különböztetjük meg, melyek Uriban, Unterwaldenben és Glarisban fordulnak elő.

Uriban, mely – amint már a neve is mutatja – az ősi szokások földje, az ősi kanton, terjedelmes allmendek vannak. A kanton alsó kerületében 1852-ben, Laveleye szerint, 5417 „Kuhessen” volt (amit egy tehén egy nyáron megeszik) 2700 haszonélvező család számára. A közösségi erdők négymilliót értek, és a szántóföldekből 400 hektár volt allmendekre osztva. Miképp történt a felosztás? Egyenlő részt kapott minden haszonélvező? Korántsem. A szabály az volt, hogy mindenkinek a szükségletei

szerint kell juttatni. De ezt nem Louis Blanc felfogása szerint kell érteni, hogy t.i. csak a személyes szükségletek veendőik tekintetbe. Itt minden birtoknak a szükségleteiről van szó. Minél nagyobb egy haszonélvezőnek a tulajdona, annál nagyobb részt kap a közös tulajdonból.

Schaddorf faluban (Altdorf mellett) tipikus példáját láthatjuk e felosztási törvénynek. A polgárok, akiknek joguk van az allmend élvezetéhez, a fa felosztása tekintetében, négy osztályba tartoznak.

Az első osztályba azok tartoznak, akik egész éven át tüzelnek és világítanak, kemencét fűtenek és birtokosok; ezek hat nagy fenyőt vághatnak; voltak pedig 120-an. A másodikba azok tartoznak, akik tüzelnek és világítanak, kemencével bírnak, de nincs birtokuk; ezeknek négy fenyőre van joguk; szám szerint voltak harmincan; a harmadik osztály egyénei (9) egyedül élnek és nincs birtokuk, három fenyőt kaphatnak; a negyedik osztálybeli haszonélvezők, akiknek nincs házuk, csak két fenyőt igényelhetnek: 25-en voltak, összesen volt tehát a faluban 194 haszonélvező.

Ez a felosztás bizonyára nem felel meg a feltétlen egyenlőség elvének, de hát mégis igazolható valahogy. Egyébiránt másfelől az következik belőle, hogy a községi hatóság engedélye nélkül senki sem nagyobbíthatja a házát, az istállót. A tilalom rendkívül furcsának tűnik, de érthető. Miután a hatóság adja az erdőből a tatarozáshoz való fatörzset, a községnek érdekében áll, hogy a házak ne nagyobbodjanak túlságos mértékben.

A birtokközösség mindenütt azt eredményezi, hogy az egyén jogai a magánélet minden tényében korlátozva vannak.

A legelők elosztása még egyenlőtlenebb, mint az erdőké. Uriban az az elv, hogy minden haszonélvező saját birtoka arányában használhatja a közlegelőt. A formula az, hogy „minden ember csak azt a marhát küldheti a község legelőjére, melyet télen eltartott az istállójában.” Ez a törvény kizárja a szegényeket, és a jómódú embereknek annál jobban kedvez, minél vagyonosabbak. Így tehát e félreeső vidékeken, ahol „ma is megláthatjuk milyen volt az iráni fennsíkokon tartózkodott őseink kezdetleges élete,” a lakosság épp úgy, mint mindenütt máshol, két osztályra oszlik, a kövérek és a soványok osztályára, és a szocialisták által emlegetett pauperizmus megvan, akár csak a középkori Firenzében.

Laveleye kiemeli azt a különös dolgot, hogy Uriban a „kövérek”, azaz a marhákkal bírók számosabbak, mint a „soványok.” A 2700 haszonélvező család közt 1665 akadt, amelynek volt marhája, és csak 1035 olyan, amelynek nem volt marhája. Így tehát azok, akik az elosztást, nem mondjuk, hogy igazságosabbnak, hanem csak egyenletesebbnek akarnák, követeléseiket nem bírják érvényre juttatni. Végül, mint ahogy az alkalmatlanok ebnek egy csontot dobnak, juttattak nekik egy-egy 15–20 árnyi kertet, hogy ott burgonyát termesztessenek. „Egyébiránt – jegyzi meg Laveleye – van fájuk, amivel főzhetnek és melegedhetnek.”

15–20 ár, tehát 5–600 frank értékű föld az – 3000 frankra téve a szántóföld hektárjának átlag árát – amit e haszonélvező családoknak adnak, de ezt se mint birtokot, hanem ideiglenes haszonélvezetre. Hol van a paraszt, a napszámos, a béres, aki két vagy három évi takarékoskodás után meg ne szerezhetne egy ekkora darab földet! Lehet-e azt állítani, hogy ilyen dotáció által meg van oldva a szociális kérdés, és hogy a kedélyek immár meg fognak nyugodni?

A 400 hektárnyi szántóföldből, amivel Uri kanton a legelőkön és erdőkön kívül bír, minden haszonélvező családnak átlag 14 ár juthat. De ez a parcella is más-más kézre juthat az időközi felosztások folytán.

Ez az allmend első típusa. E boldogoknak híresztelt helyeken a lakosoknak három kategóriája fordulhat elő; az új lakók, akik már több nemzedéken át vannak ott, de akiknek semmihez sincs joguk, mert nem származnak a régi klánok tagjaitól; a szegényebb haszonélvezők, akiknek nincs birtokuk és akik télen nem tarthatnak marhát; ezek nem legeltethetnek, az erdőből is kevesebbet kapnak és bizonytalan jogcímen kapnak egy 15–20 ár nagyságú kertet: végül a jómódú régi lakosok, akik a szántóföldből kapnak részt, legeltethetnek és fát vághatnak szükségleteikhez képest. A község tehát növeli a gazdagok javait, azok vagyonát, akik már úgyis jómódúak. És a birtokközösség rendszere mellett ez csakugyan mindig így történt. A „kövérek,” az „erős családok” mindig az oroslánrészt kapták, és habozás nélkül mondjuk ki,

hogy ennek így kell lennie. A községnek az az érdeke, hogy minél több teremjen, márpedig csak az eszes, munkás, takarékos emberek tudják a földet alaposan kihasználni.

Glaris kantonban a második típussal találkozunk. Ott sokkal kevesebb községi birtok maradt; ott a községi javak legnagyobb része bérbe van adva, még idegeneknek is. Olyan természetes dolog, hogy a birtokközösség kizárja az idegeneket, hogy Laveleye a csodálkozás hangján említi, hogy idegenek is részt vehetnek az árverésekben. De a községek rendszerint mégis megtartanak annyi szántóföldet, hogy minden haszonélvező családnak adhassanak 10–30 árnyi területet, mely 10, 15, 20 vagy 30 évig marad egy kézen. A határidő letelte után a földeket újból felméri és megint kisorsolják. Egyes magántestületeknek szintén vannak földjeik. Laveleye elbeszéli nekünk, hogy az iskola, a templom, a jótékonyági pénztár is birtokolnak legelőket, erdőket, mezőket; azután megint felveszi az aranykor költőinek tollát és lelkes hangon folytatja:

Mily különbség! Itt a manchesteri munkás, aki kőszénfüsttel elhomályosított levegőben, piszkos szobában, ronda utcában él; egyetlen szórakozása a ginpalace, a pálinka palotája. Ott pedig a svájci haszonélvező, aki tiszta levegőt szív a Linth gyönyörű völgyeiben, a Glaris hóféhér ormai tövében, a pompás természet üde légkörében: jól lakik; műveli a földjét, melyhez természetes, eltagadhatatlan joga van; elégsége egy részét maga termeszti; ragaszkodik a föld-

höz, amely az övé, a községhez, melynek kormányzatában részt vesz; a kantonhoz, melynek törvényeit a Landesgemeinde gyűlésein ő szavazza meg; haszonélvező társaihoz az együttes tulajdon köteléke, polgártársaihoz pedig a közös jogok gyakorlata fűzi.

Ez bizonyára megkapó kép. Tehát a manchesteri munkás és a glarisi paraszt képezik az alsóbb osztályú emberek végzeteinek skálájában a két szélső fokot. Igaz, hogy a helyek ellentéte megkapó, mert az Alpok közt a természet csakugyan nagyszerűbb. De hisz a föld minden vidékére kell akadnia lakónak, az egyhangú síkságokra és a sivár fennsíkokra is! Manchestert füst környezi. Tán csak nem akarjuk számúzni az ipart, mely annyi kényelmet és élvezetet szerez az embernek. A manchesteri munkás piszkos szobában, ronda utcában él? Mindig igaz ez, és a munkás, aki szorgalmas és takarékos, bő munkabéréből nem vehet bérbe egy cottage-ot, ahonnét olcsó vonatok szállítják a gyárba, melyben hetente csak 56 órát tölt? Egyetlen szórakozása a gin-palace! De mit csinálnak hát a népkönyvtárak, az ingyenes tanfolyamok, a Mechanics' Institute-ok (mechanikai intézetek), melyeket annyiszor hallunk dicsőíteni? Az a manchesteri munkás, ha okos és erélyes, nem látja-e maga előtt a legszébb láthatárt? Nem emelkedhet-e fokról fokra, és egy szép napon ő, vagy a fia nem lehet-e egyike ama gyapjúlordoknak, akik a világ igazi urai?

Laveleye képe, mely az egyik oldalon túl sötét, nem színez-e nagyon is ragyogóan az érem túlsó felén? Vajon

az a svájci haszonélvező csakugyan részesül-e annyi anyagi és erkölcsi előnyben, mint ahogy itt mondatik? Van-e mindig saját háza? Nem, mert hisz Uri kantonban, amelyben pedig a viszonyok kedvezőbbek, mint Glarisban és Schaddorf városban, azt tapasztaljuk, hogy 194 haszonélvező közül – a minden jog nélküli jövevényekről nem szólva – 25 akadt, akinek nincs saját háza. Van-e mindig elég munkaeszköze? Az sincs, mert Uriiban a 2700 haszonélvező család közt van 1035, mely a télen át nem bír eltartani egyetlen egy marhát sem, és így ki van zárva a közlegelő használatából. De van-e legalább mezeje, amely az övé és amely neki eledelt juttat? Az szintén nincs, mert 10–15, legfeljebb 20 árnyit kap, tehát ötvened, sőt századrészét annak, amire szüksége volna, hogy eltarthassa a családját. De mondhatjuk-e legalább, hogy kedélye derült, és nem lakozik benne se irigység se gyűlölet? Hogy mondhatnánk ezt, amikor azt kellett hallanunk, hogy e községek legtöbbszörében – akár csak Athénban. Rómában és Firenzében – vannak „kövérek” és „soványok,” hogy emezek irigylik amazokat és hogy a két osztály közt a küzdelem sokszor heves mértéket ölt?

Hagyjuk tehát az idillt, mely csak a költészetbe való, és térjünk vissza a prózához, az allmendhez úgy, ahogy van, csekély arányaival és korlátolt befolyásával. A svájci parasztra úgy illik a fentebbi lelkes leírás, mint Theokritosz és Vergilius leírása az igazi görög és római pásztorokra.

Az allmend harmadik típusát Wallisban látjuk. Itt, valamint a többi kantonokban, az alpesi legelők élvezete, hogy jogi kifejezést használjunk, a magántulajdon koroláriuma, mert mindenki annyi marhát küldhet a közlegelőre, amennyit az egész éven át eltartott.

Glarisban is akadnak községi szőlők és szántók, de ezek csak arra valók, hogy a nemzeti és községi ünnepélyekhez szükséges bort és kenyeret szolgáltatassák. Ilyen célból a lövészegyletek is szereznek egy-egy kis telket. Ezek igen tisztos, poétikus szokások, de a lakosok anyagi jólétére egyáltalán nem gyakorolnak semmi befolyást.

Teljes statisztika az összes svájci községi javakról, fájdalom, nincs. Laveleye úgy segít tehát magán, hogy közöl egy pár számot a legjobban ellátott kantonokról. Szó szerint idézzük:

Unterwalden kantonban, Obwaldenben, ahol 13000 lakos van. a községi javakat 11 350 000 frankra becsülik. Appenzellben. a hét belső kerület 9800 lakója mintegy 3 millióra becsült birtok felett rendelkezik. Solothurn város haszonélvezőinek birtoka 5409 hold erdő, 1041 hold legelő és 136 hold szántóföld: és ezeket az épületekkel együtt 2 330 338 frankra becsülték, de háromszor annyit érnek. St. Gallen kantonban a községi földek igen terjedelmesek. Ott 236 havasi legelőn van 24 472 stoss (a stoss, mint a kuhessen, egy meg nem határozott terület, amely egy tehénnek egy nyárra szükséges), és ezekből 143 havas 12 407 stoss-szal a községi legelő. St. Gallen város polgárainak oszthatatlan birtokát 6 294 000 frankra becsülik. Schaffhausen kantonban a községi földek

28 140 holdra terjednek, ami a kanton összes területének (85 120 hold) egyharmada. Az erdők 29 188 holdra terjednek, és ebből 20 588 hold a községi allmendeké. Uri, Zug és Schwyz kantonokban az allmendek szintén igen terjedelmesek.

Ezek a számok érdekesek, bár nem valami erősen támogatják a tételt, amelynek érdekében felhozták. Hogy Svájcban a községek birtokolják az erdők legnagyobb részét, azon nem kell csodálkozni, hiszen Franciaországban is az állam egy millió hektárt, a községek pedig 4 855 000 hektárt, összesen a felét birtokolják az erdő-állomány-nak. De ebből nem következik, hogy az egész terület allmenddé van átalakítva. Ez idő szerint Svájcban azon helyei, melyek e tekintetben első helyen állnak, a lakosság számához képest mégiscsak csekély közös birtokot mutatnak fel. Obwaldban 13 000 lakos van és a községi birtok 11 350 000 frankot képvisel. Ez soknak látszik, mert minden egyénre 850 frank, azaz minden családra átlag 3000 frank jut; de figyelembe kell vennünk, hogy a jövedelem a nyugati országok legtöbbszörében, a terhek leütése után, körülbelül 3%, tehát egy-egy családra 90 frank jut, egy-egy lélekre 22 ½ frank. Miután az elosztás sohasem szokott teljesen egyenletes lenni, a kevésbé dotált család a községi vagyonból az átlagos jövedelemnek csak a felét, a harmadát vagy éppen negyedét kapja, ez pedig fejeként 6–11 frank, és egy-egy családnak 24–45 frank. Ez is szép mellékes jövedelem, de csak mellékjövedelem. Pedig itt arról a területről szóltunk, mely még a legjobban

áll. Az appenzelli hét belső kerületben, melyeket második helyen említettek, az eredmény még kevésbé fényes. Ha oly községcsoport, melynek 9800 lakosa van, 3 millió értékű községi vagyonnal bír, ez fejenként tesz 328 frankot, minden család után 1300 frankot, vagyis 3%-kal kamatosítva, 39 frank jövedelmet egy-egy négy lélekből álló családnak, ha a földeket egyenlően osztanak meg, amit pedig nem tesznek. Ha tekintetbe vesszük, hogy az allmend rendszer mellett főleg a legelőkből és az erdők-ből a lakók csak birtokuk és marhaállományuk arányában osztoznak, akkor úgy találjuk, hogy Appenzellben a szegényebb család a községi javak után 10,12, 15 vagy legfeljebb 20 frankot kap évente.

Ha jól keresünk, Franciaországban is találunk analóg eseteket. Az Aveyron és Herault közt elterülő hegyekben sok a községi föld. Cornus községnek (Aveyron) van egy erdeje és egy nagy szántóföldje, melyeket bizonyos időtartamra felosztanak a lakosok közt. Lunas községnek (Herault egyik kantonjának főhelye) ezer hektárnyi községi földje van: a szomszéd Joncels községnek is van igen nagy birtoka. Hasonló dolgot látunk Pégairolles, Lauroux községekben, és sok más helyen. A lakosok jobbra óhajtják, hogy a községek tartsák meg ezeket a területeket, melyek javarészt a hegyek lejtőin vagy a fennsíkokon vannak; de azt nem igen mondhatják, hogy valami nagy anyagi hasznuk van belőlük. Túlzás volna azt állítani, hogy a községekben, ahol a községi javak kö-

rülbelül akkorák, mint a svájci allmendek, azokból minden családra átlag 20 frank tiszta évi jövedelem jut. A jó módú, előkelő lakók hajlandók volnának arra, hogy e községi földek eladassanak, befásítás végett átengedtesenek az államnak vagy szétosztassanak a lakók közt akár örökbirtokoknak, akár pedig igen hosszú tartamú haszonélvezetre. Az, hogy a föld birtoka 20–30 évre biztosítva van, nem elég arra, hogy valaki, főleg hegyi vidéken, fát ültessen. Ehhez legalább 50–60 év szükséges, és kártérítés az új felosztásig elért értéknövekedésért.

Ezen községi földek létezése egyike azon akadályoknak, melyek miatt a francia kormány nem eszközölhet nagyobb befásítást. Ez a kezelés megkívánná, hogy a lakók legalább húsz évig ne használják. Bizonyos francia községi földeken, pl. Laurouxban észrevették, hogy amint e földeket kiosztották a lakók közt, mégpedig hosszú tartamú időszakokra, a satnya, félig elpusztult erdők részben megint megszépültek. Vannak községek, ahol, mint pl. Cornusban (Aveyron) az erdőket igen jó karban tartják.

A mi részünkről nem ellenezük azt, hogy a községek megtartsák a földjeiket, legalább a hegyeken levőket, de csak két feltétel alatt: az egyik az, hogy az irtásokhoz a lakóknak ne legyen joguk, amíg a befásítás meg nem történt, tehát az egészen kopár területeken körülbelül húsz évig; a másik pedig az, hogy a haszonélvezet szigorúan szabályozva legyen, és a község birtoka ne pusztuljon el

az egyes osztozkodók gondatlansága vagy prédálása folytán.

Rau német gazdasági író, aki a németországi községi földeket tanulmányozta – melyek főleg a Rajna bádani völgyeiben és egyes falvakban találhatók, mint Heddesheim és Langenbach – a közös birtok ezen kategóriájáról igen hasznos tanácsokat adott. A bádani hercegség rajnai völgyeiben egy haszonélvező osztályrészei átlag 2–3 holdat (50–75 ár), az utóbb említett falvakban 5 holdat (1 ¼ hektár) is tesznek. De ez korántsem elég egy-egy család eltartására. Erről meggyőződünk, ha visszaemlékezünk arra, hogy a francia falvak 20 millió lakója – akik közül pedig sokan más foglalkozást is űznek – 52 ½ millió hektárral rendelkezik, ami fejenként 2 ½, családonként pedig átlagosan tíz hektár.

A bádani hercegség ezen falvaiban a községi földek szervezete nagyon hiányos, mert a földeket igen rövid időközökben, évenként vagy minden harmadik évben szokták újból felosztani. Rau, aki e közös földek megtartása mellett nyilatkozik, mert megszüntetni vagy enyhíteni akarná a pauperizmust, erre nézve tanácsokat ad, melyek részben nagyon okosak, vagy legalábbis nagyon érdekesek. Azt akarná, hogy az allmendekből minden családnak egyenlő rész jusson, amivel beismeri, hogy ma nem úgy van. Azt óhajtaná, hogy mindenki fizessen bizonyos földbért, melynek jövedelméből kárpótolni lehetne azokat, akik az ő részüket nem művelhetik. Szerinte a haszonélvezetet hosszú időre kellene biztosítani,

sőt talán életfogytiglanra, és el kellene kerülni azt, hogy az egyes osztozó sok apró parcellát kapjon. Mikor pedig valamelyik föld visszaszáll a községre, az eddigi művelőnek – vagy halála esetén a családjának – meg kellene téríteni a talajjavításra, trágyázásra, alagsövezésre, kerítésre és ültetvényekre fordított költségeket, mert máskülönben a földek a haszonélvezet utolsó éveiben nagyon elhanyagoltatnának.

Ez igen helyesen van mondva. És ezen okos tanácsokra csak egy ellenvetés lehetne, hogy az így értelmezett közös tulajdon többé nem közös tulajdon. Ha a kisorsolás nem történik minden évben, vagy legalább minden második és harmadik évben, hanem csak 20–30–40 évi időközökben, akkor az osztozkodási időszak lejárta előtt alapított új családoknak mi sem jut; ha egy család 4–5 ágra szakad, akkor az új háztartásoknak 10, 15, 20 évig kell várniuk, míg részt kapnak a közös vagyonból. A hosszabb ideig való egyéni haszonélvezés és az együttes birtok sehogy sem férnek meg egymással; amit az egyiknek adunk, azt elveszjük a másiktól.

Rau egyéb tanácsai szintén ellenkeznek az együttes birtok lényegével. Azt mondja, hogy mindenki fizessen bizonyos bért; de akkor minden osztozkodónak amúgy is csekély jövedelme még inkább csökken. Az a bér, ha csekély lesz is, olyan teher, melyet némelyek nem bírnak el. Még inkább áll ez, ha meg kell téríteni az eddigi tulajdonos számára az eszközölt talajjavítások költségeit. Ha a földet nagyon gondozta, ha trágyázott, alagsövezett,

szőlőket és gyümölcsfákat ültetett, akkor a megtérítendő költség egy-egy hektár után felrúg 1000 frankra, 2000 frankra, sőt 4–5000 frankra. Ki fizeti azt meg? Az talán, akinek a sors ezt a gyönyörű telket most juttatja? De akkor gazdagnak kell lennie, hogy lefizethessen 1000 frankot, 2000 frankot, sőt esetleg 4–5000 frankot. Ha nincs annyi pénze, le kell mondania a telekről. Mihelyt egyszer elfogadjuk a költségmegtérítés elvét, akkor nem értjük, hogy mire való a birtok közössége, mert a megtérítendő költség sok esetben akkora, mint a vételár, és eltávolítja azokat, akiknek nincs pénzük, hogy megvegyék a földet. Ha valaki az örökös egyéni tulajdon rendszere mellett 4–5–6000 frankért megvesz egy hektár földet, akkor mit képvisel ez az ár? Rendszerint csak azt az összeget, amit az előbbi tulajdonos vagy ennek elődei irtásra, bekerítésre, építkezésre, trágyára, alagcsövezésre, öntözésre, ültetvényekre költöttek.

Azt mondják erre, hogy itt bele van értve a föld járadéka is, vagyis a föld őseredeti termőereje. Az igaz, csak hogy a szűz földek versenyének kitett Nyugat-Európában a földjáradék a legtöbb esetben igen jelentéktelen termelési tényező. Ha eltekintünk a híres szőlőktől és a folyó menti rétektől, akkor a földjáradék ritkán képezi csak a harmad- vagy negyedrészt is a haszonbérnek, tehát az eladási értéknek. A vételár többi része, néha az egész vételár nem egyéb, mint a beruházási költségek megtérítése. Sőt az *Essai sur la répartition des richesses* c. művem harmadik fejezetében gondos számítás alapján

kimutattam, hogy a vételár ritkán üti meg a gondos birtokosok által eszközölt beruházások költségeit, és hogy nevezetesen a lefolyt 30 év alatt Franciaországban a föld eladási értékének növekedése csekélyebb összeget képvisel, mint a lefolyt 30 év alatt eszközölt beruházások költsége. Így tehát a beruházások megtérítése leplezett visszatérés az örökös magántulajdonhoz és ugyanazzal a bajjal jár – ha ugyan bajnak mondható – hogy a szegényeket mellőzi; de nem nyújtja annak eltagadhatatlan előnyeit, mert a birtokost nem sarkallja annyi szakadatlan beruházásra.

Itt aztán még egy komoly kérdés merül fel: hogyan kell megállapítani a megtérítési összeget. Az egyéni örökös birtokoknál az eladás szabad szerződés, melyhez hozzá kell járulnia mindkét félnek; itt tehát az egyik fél nem szabhat önkényes árat. De amikor a volt haszonélvező költségeinek megtérítéséről lesz szó, ki lesz a bíró? A község, tehát a két fél közül csak az egyik. Azt lehetne mondani, hogy a beruházásokat a község fizeti ugyan, de a terhet felosztja az allmend többi osztályosai közt. De itt sok ellenvetés merül fel, és a megtérítendő összeg megállapítása igen nehéz lesz. Hatóságilag megállapítani, hogy mennyit érnek az ültetvények, öntözések, trágyák, mennyivel gyarapította a föld értékét az utolsó haszonélvező, ez mindig szerfölött kényes feladat lesz. A község, amely kétségkívül csökkenteni igyekszik a terheit, mindig hajlandó lesz nehézségeket támasztani. De ha nem is

teszi, feltételezik majd róla, hogy megteszi. És a haszonélvező, ha e tekintetben kételyei, aggodalmai lesznek, kétszer is meggondolja a dolgot, mielőtt költekezésre szánja magát. A földek tehát, egészben véve, nem lesznek olyan jól művelve, mint az egyéni, örökös tulajdon rendszere mellett, kisebb mennyiségben fogják megteremni az élelmiszereket, melyek az emberi fajnak nélkülözhetetlenek vagy hasznosak.

Ha a község maga téríti meg a beruházási költségeket, akkor ezt a kiadást valakire ki fogja róni, mégpedig az új haszonélvezőkre, telkeik jövedelme arányában. Ezzel új terhet ró ki, és még nehezebbé teszi azon földművelők helyzetét, akiknek nincs tőkéjük. Ez a teher sokkal nagyobb lesz, mint a mai földadó, mert ez a föld jövedelmének csak csekély hányadát képezi, tán tized vagy hatod részét, holott a beruházási költségek megtérítése sok esetben a tiszta jövedelem háromnegyedét, négyötödét, sőt néha az egész tiszta jövedelmet fogja abszorbeálni. Mindenfelől új nehézségek támadnak tehát, és az önkénynek ezer alkalma van érvényesülni.

A közös tulajdon csak a maga őseredeti, kezdetleges alakjában lehetséges, amely kizárja az intenzív termelést; ha nagyobbítani akarjuk az osztozási időszakokat, el akarjuk ismerni a távozó haszonélvező jogait, akkor megszüntetjük a birtokközösségi jelleget, és ezen hibrid szervezet mégsem lesz olyan jótékony hatású, mint az állandó magántulajdon.

Igaz, hogy az allmend jobban van művelve, mint az orosz mir; de ennek több oka van. Az allmend a művelt Svájcban van, egy nyugati országban, a mir pedig a távoli, félig barbár Oroszországban; az osztályrészek hosszabb időre adatnak és kicsinyek; ritkán terjednek 10, 15, 20 árnál többre. Ilyen körülmények közt ez a közös birtok, bár a nem változó birtoknál szükségképp csekélyebb értékű, nyújthat bizonyos előnyöket, melyek miatt kívánatos a fenntartása. De amint a civilizáció fejlődik, ezek az előnyök is csökkennek; már az is elenyészeti, hogy a lakosság folyvást szaporodik. Így pl. Unterwaldenben a haszonélvező azelőtt két tehenet küldhetett a közös legelőre, utána csak egyet; miután a tér szűkült, utána minden tehen után hét frank díjat kellett szedni: az, akinek nincs marhája, kompenzációnak 3 frtot kap.

A már jelzett bajokon kívül még egyéb bajokat is okozna az, ha a birtokközösség rendszere általánossá válna. A közigazgatás sok nehézséggel járna. Laveleye ismerteti többek közt Gross községnek (Schwyz kanton) szervezetét.

Minden év április havában a 18 évesnél idősebb haszonélvezők gyűlést tartanak, melyen számadás tételük, és folyó ügyek intéztetnek el. Az elnök rendkívüli gyűléseket is összehívhat. Minden tisztviselőt megválasztanak, és a megválasztott egyén tartozik a rá ruházott hivatalt elfogadni. A végrehajtó hatalom egy héttagú tanács kezeibe van letéve; ez intézkedik az erdőkezelés dolgá-

ban, kijelöli a vágásokat, előkészíti a földosztást, pereskedik a község nevében és végrehajtja a 60 frankon aluli munkákat (a nagyobbakat a közgyűlés rendeli el); gondoskodik a szabályok megtartatásáról, megállapítja a bírságokat. Az elnök összehívja a tanácsokat, és akik igazolás nélkül elmaradnak, bírságot fizetnek: a jelenlevők díjazása az, hogy a többi haszonélvezőre kirótt közmunka alól fel vannak mentve. Az elnököt a közgyűlés választja, melyet össze kell hívnia, ha száz tag kívánja. Fizetést kap, azonfelül pedig napidíjakat a rendkívüli munkákért. Rajta kívül még öt fizetési tisztviselő van: a pénztárnok, a jegyző, a munkavezető, az erdész és a számvizsgáló.

Látni való, hogy e földbirtokos községek igen tökéletes kormányzati szervezettel bírnak, középutat tartanak a politikai testület és a részvénytársulat közt.

Ez az utóbbi megjegyzés szerintünk voltaképp ellenvetés. A politikai testületekben sok a súrlódás, idővesztetetés, ármánykodás, ellenségeskedés, önkényeskedés. Láthatjuk ezt még a legkisebb községtanácsoknál is. Ez elkerülhetetlen baj, mert a közérdekek intézése céljából szükség van politikai testületekre: de ez nem ok arra, hogy túlságosan tágítsuk a közügyek körét. A részvénytársulatoknál, melyek feltétlenül szükségesek a nagyvállalatokhoz, hasonló bajokat látunk: pazarlást, hanyagságot, rosszul meghatározott felelősséget. Nagyon is virágzóznak kell lennie egy iparvállalatnak, hogy tönkre ne

menjen, mikor részvénytársaság kezére kerül. Kisebb munkáknál, olyan kereskedésnél, amely nem igényel óriási tőkét, a magántulajdonos, a „gazda szeme,” sokkal jobban végez és lát, mint az igazgató tanács. A részvénytársaság csak akkor hasznos, amikor olyan munkákról van szó, melyekre egyes ember nem képes.

Szívesen elhisszük, hogy az allmendeket kormányzó kis testületek jobbára mentesek e hibáktól; de kétségkívül felvennék mind e hibákat, ha a hatáskörük szélesedne. De az bizonyos, hogy szükségképp a rutin, a szokás szolgálja. Tegyük fel, hogy egy vidéken, melyen a birtokközösség dívik, föllép a filoxéra. Ezt a vidéket ez a megpróbáltatás jobban fogja sújtani, mint a magántulajdonosokból álló községet. Az utóbbi esetén egy eszes ember merész kísérletet tesz; Texasig megy és keresi a tőkét, melyen nem fog a filoxéra marása; úgy okoskodik, hogy siker esetén egyszerre meggazdagszik. Néhányan követik a példát, noha a közönséges emberek élhetetlenek és hitetlenek. De nagy erőfeszítésre, amely javára válik egy egész vidéknek, csak az egyéni kezdeményezés képes, ha a nagy nyereség reménye sarkallja. De mikor előbb egy 500–1000 főnyi gyűlést kell valamiről meggyőzni, akkor az idő múlik, de eredmény nincs. A tömegek mindig esztelenek és a régi csapáson haladnak; akár milyen oktatásban részesítik is őket, mindig vagy lelkes elhamarkodást, vagy meggyökeresedett tévlenséget tanúsítanak.

Az allmend igen érdekes maradványa egy régi szervezetnek; rendszerint jobban van szervezve, mint a francia faluközösség. De Héraultban és Aveyronban is vannak közbirtokosságok, melyek majdnem éppen olyan szervezettel bírnak, mint az allmendek. Azonban semmi sem enged arra következtetni, hogy az allmendet egy társadalmi újjáalakulás csírájának szabad tekinteni.

X. FEJEZET

A nemzetek birtokává lett föld kiaknázása

Figyelemmel néztük végig a történeti ciklust. Mindenütt, Kínában épp úgy, mint másutt, a közös birtok igyekezett, vagy igyekszik magántulajdonná átalakulni. Még a kis svájci kantonok se képeznek kivételt, mert az allmendek ott a területnek kis részét, a szántóföldeknek elenyésző töredékét képezik.

Ha azt nem akarjuk állítani, hogy a világ a pusztá véletlen szüleménye, ha az egyetemes jellegű társadalmi tényeket a természet törvényeinek megfelelőjeként kell venni, akkor bizonyos, hogy természeti érvek hozhatók fel a magántulajdon mellett. A magántulajdon jobban megfér a modern civilizációval, elősegíti az egyén szabad terjeszkedését, edzi a magán kezdeményezést, sokoldalúvá teszi a kultúra haladását. Azt ellenben, hogy a föld nagy terjedelmű államjavakká alakuljon át, jelentős, sőt szinte leküzdhetetlen nehézségek gátolják.

Ha az emberi faj sosem ismerte volna a birtokközöséget, azt lehetne állítani, hogy az emberek, miután még nem érezték annak áldásait, lassanként el fogják enyésztetni a magántulajdont, és magasabb fajú rendszer felé törekszenek, melyet a gondolkozás vagy a megközelítő jellegű tények észlelete fog velük megismertetni. Abból, hogy a rabszolgaságot ismerte és alkalmazta majdnem az egész emberiség, nem következik, hogy ezt az intézményt

természetesnek, humánusnak kell tartani. De a magántulajdont nem lehet így felfogni, mert az nem volt az emberiség kiindulási pontja. A birtokközösség volt a kezdetleges állapot, és ebből az emberiség fokozatosan kibontakozott, a sok akadály dacára, mert úgy követelte azt a szükségesség, a társadalom előnye, az ösztön és a józan okosság; és megalakult a magántulajdon, mindig világosabb és szabatosabb jelleggel.

Előlről kezdjük tehát a kísérletet, melyet hosszú századokon át megtettünk az egész földön, és amely mindenhol megghiúsult? Egyesek, írók, akiknek száma csakugyan egyre növekszik, ezt ajánlják. Minden nyelven dicsőítik azt aényt, hogy a föld „nemzeti tulajdonná” lett. De megállítjuk őket már az első szónál. Ez a „nemzeti tulajdonná válás” csak fél rendszabály volna, ha ugyanis a családnak vagy az egyénnek nem lehet kizárólagos joga a földhöz, melyre a véletlen helyezte, miért lehet hozzá joga egy nemzetnek? A bor kellemes ital minden embernek. A dús völgyek, melyeken az terem, miért képezzék a francia, spanyol, olasz vagy portugál nemzet kizárólagos tulajdonát? Miért ne birtokolják azokat a skandinávok, lappok és eszkimók?

Ha a magántulajdon nem létezik, akkor a nemzet is – épp úgy, mint az egyén – nyilvánvaló csalást követ el, amikor magának tartja meg a területet, melyet örökölt. A földnek nemzeti tulajdonná válása tehát fél rendszabály, ami csak a szűk látókörű, felületes elméket elégítheti ki.

Sokkal messzebb kell mennünk, amint azt egy előző fejezetben kimutattuk.

Az amerikaiak, akik a kínaiakat ki akarják tiltani országukból, végső soron mire is hivatkoznak? A birtokba vételből és öröklésből eredt jogra, mely a magántulajdon alapját képezi! Igen ám, de hogyha az első birtokba vétel és az öröklés nem adják meg az egyénnek a kizárólagos tulajdonjogot, akkor nem adják meg az amerikaiaknak sem a kínaiak ellenében. A föld vagy az egyéné, vagy az összes emberiségé. A nemzet olyan közbeeső fogalom, amelynek itt nincs semmi értéke. A földnek „nemzeti tulajdonná válása” balgaság, mert szabadalmat teremt. Ha az egyénekre nézve megszüntetjük a föld tulajdonára való jogot, akkor ki kell mondanunk, hogy a föld az egész emberi fajé. Az amerikaiak, amikor kiltlják területükről a kínaiakat, meglopják őket.

Ez az ellenvetés alapvető tétel, melyet elegendően fejtegettünk, és melyet most csak felemlítünk. A kollektivisták több kategóriájával állunk szemben; vannak igazi, következetes, nyíltan bevallott kollektivisták, mint a Colins elveit követő kis belga-francia iskola; vannak írók, akik a kollektivizmus felé hajlanak, mint Émile de Laveleye, John Stuart Mill és nevezetesen Henry George. Mellőzzük a bölcsészeket, mint Herbert Spencer és François Huet, akik spekulatív okoknál fogva, a tettek és eredmények ismeretének teljes hiányával, többé-kevésbé kikeltek a földet birtokló magánosok ellen; mellőzzük ezúttal a radikális, teljes kollektivizmus hirdetőit

is, mint Karl Marx és hívei. Fentebb láttuk, hogy ezen elméleteknek mi a kiindulási pontja; felemlítjük, de nem bíráljuk újból. Az *a priori* érvek, melyeket ezek a különféle nézetű írók felhoznak, a következők: minden embernek elévülhetetlen, ősi joga van a föld élvezésére, és az emberi lény, mely a földnek nevezett elsőrendű munkaeszközzel nem bír, nem képes táplálkozni, rabszolga, akit végleg ki lehet kergetni a világból; csak úgy él, hogy megtűrik. Ezt az érvet hozza fel Herbert Spencer. A birtokközösség tételének megokolására felhozzák azt a feltevést is, hogy a föld értéke, jövedelme, járadéka folyvást növekszik, magától, a birtokos munkája nélkül, úgyhogy igazságtalanság örök időkre odaengedni neki a természet ingyenes adományát. Az örökös magántulajdont nehezíti, elítéli a meg nem érdemelt értéknövekvés, amit az angolok „unearned increment”-nek neveznek.

Azon tan mellett, hogy a föld a nemzet tulajdonát képezi, gyakran azt is felhozzák, hogy a tulajdon, miután elvesztette társas jellegét, szabadalommmá lett, mellyel nem jár kötelezettség és melynek nincs más célja, mint a magán előny.

A történelmi érveken kívül ezek a premisszák, melyeket a kollektívizmus felé hajló vagy tisztán kollektivistá írók fel szoktak hozni. A rendszer, amelyet ajánlanak, és amelyet a hiányosnak mondott mai rendszer helyébe akarnak állítani, oda vezetne, hogy minden ember, miután elévülhetetlen joga van a föld élvezéséhez, a földet ténylegesen élvezze, hogy minden egyén, miután a föld

feltétlenül szükséges munkaeszköz, ezt közvetlenül birtokolhassa. E rendszerrel ezenfelül azt is elélnék, hogy a köztulajdon előnyösebb legyen a társadalomnak, mint a magántulajdon, és az egész emberi fajnak több anyagi termést és több erkölcsi élvezetet szerezzen.

A magántulajdon ellen felhozott kritikák szerint ezeket kell elérni a közös tulajdon segítségével. Ha ez nem sikerül, akkor a birtokközösség rendszere nem váltja be ígéreteit, mert helyreállítja azt, amit oly rossznak nyilvánított. Pedig, ha megvizsgáljuk a javasolt reformokat és az alkalmazás eszközeit, emezek és az ígéretek közt óriási űrt találunk. Még egyetlen komoly író se volt elég esztelen azt ajánlani, hogy térjünk vissza tökéletesen a kezdetleges birtokrendszerhez, a faluközösséghez, elfogadva ennek kizáró jellegét, kisorsolási eljárását. Laveleye óhajtja ugyan, hogy az allmendet tartsuk fenn, ott pedig, ahol elenyészett, élesszük fel, de maga sem hiszi, hogy ez a rendszer általánossá válhatna és az egész föld kerekén alkalmazást nyerhetne. Éles elméje észreveszi, hogy a régi kollektívizmust aláaknázták és megsemmisítették, nem a véletlen vagy egy külső esemény, hanem a tények hatalma és az emberek természete.

Ahogy a *Propriété et de ses formes primitives* c. műve 249. oldalán írja:

Ne ringassuk magunkat illúziókba, mert a földművelők szövetkezeteit nehéz lesz mindenütt meghonosítani. Hogy Assingtonban (Anglia) és a tellowi

uradalomban (Németország) a kísérletek sikert mutattak fel, ez nagy részben Gurdon és von Thünen urak nagy befolyásának köszönhető. A régi faluközösségek voltaképp mezőgazdasági kooperatív szervezetek voltak, melyeknek alapját a vérrokonság, a családi kötelek és az ősi hagyományok képezték; és azok mégis eltűntek; nem a kormány ellenségeskedése miatt, hanem mert lassan aláaknázza az individualizmus – nevezzük, ha úgy tetszik, önzésnek – mely korunkat jellemzi. A meggyengült családi érzület helyén fog-e oly hatalmasan fejlődni a kollektív testvériség érzülete, hogy a jövő szervezeteteinek összetartó kapcsa legyen? Szabad ezt remélni, és a mai helyzet nehézségei felettébb kívánatosá teszik.

Aki ilyen törékeny, kézzel nem fogható alapon táplál reményeket és óhajokat, és mégis át akarja a társadalmat azokhoz képest alakítani; aki azon kezdi, hogy megdönti a mait, mely végül is annyi anyagi jólétet, szabadidőt, szellemi és erkölcsi élvezetet nyújt a művelt emberi fajnak – az a játékos temperamentumával bír. Tehát az ősidők birtokközösségét nem bírta fenntartani sem a százados hagyomány, sem a szoros családi kötelék, sem a vallásos érzet; ma pedig a hagyomány ellenkező jellegű, a családi érzés eltompult, a vallásos érzés, melyet a hatalmasok kíméletlenül üldöznek, a szakadatlan üldözések folytán teljesen elgyengült, és mégis akad, aki azt hiszi, hogy azok az eltűnt intézmények újjászülethetnének, tartósak lehetnének! Milyen ellentmondásokba tudnak keveredni azok a reformátorok! Egyfelől ócsárolják „az individualizmust, az önzést, mely korunkat jellemzi”, másfelől meg a tőlük kitelhető szidalmakkal halmozzák

el a szövetkezeteket, melyek, mint pl. az egyházi szervezetek, az egyént alárendelik a szövetkezeteknek és ennek megfontolt akaratát az egyén változó hajlamai fölé helyezik.

De ha megvalósítanák is az ősi szokás szerinti földközösséget, azzal még nem változtatnák meg lényegesen az emberek helyzetét, mert az a földdarab, mely a városok lakójának jutna, szerfölött csekély volna. Párizs városa 7802 hektárra terjed; abból 714-et a folyó foglal el, ezret pedig az utcák, utak és terek; marad tehát 6000 hektár, amit fel kellene osztani 2 240 000 lakos közt; jutna tehát egy lélekre 26 négyzetméter, illetve száz négyzetméter, tehát egy „ár”, egy családnak. Vagy, ha úgy tetszik, vegyük Párizs városa helyett a Seine körzetet; az terjed 47550 hektárra, és lakik benne 2 750 000 ember, azaz mintegy 58 egy-egy hektáron; akkor jutna 2 ár egy lakóra, 7–8 ár egy családra, vagyis körülbelül a századrésze annak, ami a megéléshez szükséges. Hogy tehát helyreálíthassuk a régi földközösséget, ahhoz az kellene, hogy felszántsuk az összes város helyét, és az ott élő lakosságot kergessük szét a világ négy tájékára. Azt is beláthatja mindenki, hogy az ipari célokból űzött mezőgazdaság, a gondos állattenyésztés nem folytathatók az időszakonként kisorsolt kis telkeken. Olyan rendszer az, amely el van ejtve, és amelyet legfeljebb kivételes esetekben lehet elfogadni.

Néha tanácsolják az új országoknak, Ausztráliának, La Platának, az Egyesült Államoknak. De ott is haboznak, és úgy látszik, nem az összes földet, hanem csak egy részüket akarják közösként meghagyni. Ahogy Lavaleye írja:

Minden községben a határ egy részét fenn kellene tartani oly célból, hogy időszakonként fölosztassék a családok közt, amint azt a svájci erdei kantonokban látjuk.

A határ egy része! Ez is egyike ama félrendszer szabályoknak, melyekhez a felvilágosodott elmék csak azért folyamodnak, mert belátják, hogy az a megoldás, melyet ők szeretnének, teljességgel kivitelezhetetlen.¹

Miután az ősi faluközösség formulája nem felelhet meg a mai kornak, miután az gazdasági tekintetben lehetetlen, társadalmi szempontból pedig egyenlőtlenséget teremtené, amennyiben a síkságon a községek tagjainak sokkal, de sokkal több föld jutna, mint a hegyek közt, ezt a rendszert mellőzni kell. És mit ajánlanak helyébe? Azt, hogy a föld legyen a nemzeté. Erre már tettünk egy ellenérvételt, melyet nem lehet elégszer ismételni. Az nem szüntetné meg az egyenlőtlenséget, csak más térre vinné.

¹ Egyes új országok kormányai tesznek is ilyesmit. Így pl. ezt írja az *Economiste Français* 1884. március 29-én: „Szokatlanul fontos rendszabályt határozott el az argentin kormány; felhagy a nyilvános eladások rendszerével, és ehelyett a földeket bérbe adja nyolc évre. A bérleti idő lejártával a föld megváltható, ha a földnek vevője akad.” Nem hisszük, hogy ezen új intézkedések előmozdíthatnák a kultúra fejlődését.

Az egyének és községek közti egyenlőtlenség helyett előáll a nemzetek közti egyenlőtlenség, mely épp oly kevésbé igazolható. Sőt, ezt sokkal kevésbé lehet igazolni, mert az egyes nemzetek keretein belül az egyes egyének sokkal jobban különböznek egymástól érdem, munka, ész, családi szerzemény dolgában, mint amennyire különbözik egymástól két művelt nemzet, mint pl. a német, a francia az angol, a svájci, az olasz.

Az állam megváltaná a földet a mostani birtokosoktól, vagy fokenként, egyezségek útján, vagy egyszerre kisajátítás által. Azt elismerik, hogy a földbirtokosoknak joguk volna kárpótlásra, és ezt meg is fizetnék nekik. Hogy miből, ezt most nem feszegetjük.

Mit csinálna az állam a megváltott földekkel? Erre nézve két javaslatot hallunk: bérbeadás a kooperatív szervezeteknek, vagy versenytárgyalás útján való bérbeadás egyszerű bérlőknek.

Képzeltető ugyan más rendszer is, nevezetesen a közvetlen állami kezelés, vagy pedig az, hogy bizonyos illeték fejében a községnek engednék át a hozzá tartozó földeket. De ez a két utóbbi módozat ugyancsak sok bajjal járna. Az első már *a priori* kivitelezhetetlen. Nincs az a vakmerő, aki lehetségesnek tartaná, hogy a francia állam tisztviselők által kezeljen 528 000 négyzetkilométer földet, melyen 87 millió ember lakik. A községeknek való átengedés első pillanatra kivitelezhetőnek látszik, pedig itt is igen nagy bajok láthatók előre. A községek szükségképp egyenlőtlen részeket kapnának, és ezt nem lehetne

eléggé kompenzálni úgy, hogy a nagyobb részt kapott község az államnak bizonyos kiegyenlítési összeget fizessen; a községek legtöbbszörében a hatóságok tudatlanok és a rutin emberei; a lakosoknak el kellene tűrniük a polgármester vagy a községtanácsosok önkényét, mert ezek igazgatnák a művelést, ezek osztanák ki a földet és a munkát. Márpedig az újabb időben tett tapasztalatok után, azt hisszük, nincs oly szörnyen naiv ember, aki azt hiszi, hogy a szavazópolgárok mindig a legtehetségesebb, legbecsületesebb és legrészrehajlatlanabb egyéneket választják a városi tanácsba.

Így tehát csak két mód van a kisajátított és nemzeti tulajdonná vált földek értékesítésére: bérbe adják a munkások kooperatív szövetkezeteinek, vagy pedig árverés útján egyes bérlőknek. És e két mód hívei közt folyik a vita. Az elsőt John Stuart Mill helyesli, a másodikat pedig a belga-francia kollektivista iskola.¹

Akik azt akarják, hogy az állam a földeket adja bérbe kooperatív szövetkezeteknek, hivatkoznak több kísérletre, mely Angliában és Németországban történt. Néhányat e példák közül sokszor írtak le és azok klasszikusak lettek. Ilyenféle szövetkezetét alapított pl. Írországból 1830 táján Owennek, a híres reformátornak egy növendéke. Azt állítják, hogy a szövetkezet igen jól haladt, de

¹ Herbert Spencer is azt javasolta, hogy a bérlők legyenek az állam bérlői. Henry George ezt a szervezetet hiányosnak tartja, és azt ajánlja, hogy a mostani szervezet fenntartása mellett kobozzák el az egész földjáraadékat, meghagyván egy csekély részt, mely a földművelők bátorítására fog szolgálni. (Progress and Poverty, 864. o.)

a kísérlet folytatását egyszerre csak megakasztotta az igazgató, aki a kártyajátékban tönkrement és megszökött.

A másik társulatot, mely hosszabb ideig, több szerencsével működött, igen körülményesen írta le a Párizsi gróf, és utána vagy száz író. Azt Assingtonban (Suffolk grófság) 1830 táján egy Gurdon J. nevű emberszerető földbirtokos alapította. Ez a kezdeményező, aki egyúttal a pénz előlegezője és a vállalat gondnoka is volt, magához hívott tizenöt egyszerű mezei munkást, kölcsönzött nekik 400 font sterlinget, azaz 10000 frankot, és mindegyükkel befizettetett 3 font sterlinget, vagyis 75 frankot. A 15 munkás összevéve befizetett negyvenöt font sterlinget, tehát körülbelül kilenced részét az összegnek, melyet Gurdon úr kölcsönzött. Az átadott föld 60 acre volt, azaz 24 hektár.

Ritka vállalat létesült kedvezőbb viszonyok közt. A botanikus, aki az üvegházban ritka virágot akar tenyészteni, nem fejt ki több gondot és nem költekezik annyira. Megvolt a föld és a tőke, jó tanácsokat adott egy magas műveltségű ember, és így a szövetkezet tizenöt tagja, akik természetesen a legjobb munkások közül voltak kiválogatva. boldogultak. Idővel visszafizették az előlegezett pénzt, a birtok 60 acre helyett most már 130 acre, és a nagylelkű adomány által megalapított társulatnak részvényei, 50 évi fennállás után, 50 fontot érnek, azaz a befizetett összeg tizenhatszorosát.

Káprázatosnak mondjuk-e a sikert? E kísérlet, mely bizonyára érdekes, de mégis mesterkélt valami, azt bizonyítja-e, hogy a kollektív munka több eredményre vezet, mint a magánmunka? Vajon a kézi munkások tanúsítanának-e valamennyien annyi erélyt a munkában, oly szilárd egyetértést és annyi tanulékonytságot, mint az Assingtonban összeválogatott 15 munkás? Vajon a többi csoportok, melyeknek elemeit nem válogatnák úgy össze, találnának-e egy jótékony tündért, aki nekik, ahogy Gurdon tette, megelőlegezné betétük kilencszeresét?

Különben az alapító gyámkodása most se szűnt meg ebben az emancipált társaságban. A részvényesek egyike, akit társai kineveznek, négy biztos segítségével vezeti a munkát. A részvényesek eladhatják osztályrészüket, de az eladás csak úgy végleges, és az új társ csak úgy vétetik fel, ha a birtokos és a társulat beleegyeznek.

E siker által felbátorítva Gurdon még egy kísérletet tett hasonló körülmények közt. 1854-ben még egy mezőgazdasági kooperatív szövetkezetét alapított; annak is előlegezett 400 font sterlinget, azaz 10000 frankot és ezt az összeget már visszakarta. A birtok megnagyobbodott, ma 212 acre-ra, azaz 85 hektárra terjed, és nemrég 285 font sterlinget, vagy 8000 frank bérösszeget képviselt. A részvények erősen emelkedtek: egy-egy részvényre befizettek 8 font sterlinget és 10 shillinget, és most a részvények több mint 30 font sterlinget érnek.

Mezőgazdasági kooperatív szövetkezetnek mondják néha azt a szervezetet is, melyet von Thunen, kiváló német nemzetgazda hozott be tellowi (Mecklenburg) birtokán. De itt inkább csak a jövedelemben való részesítésről van szó. Az alapító meghalt, de a szervezet fennáll, és minden munkás évenként osztalékot kap, mely néhány évvel ezelőtt átlagosan 25 tallérra (93 frank) rúgott; mondják, hogy a régibb részvényeseknek fejenként 500 tallérjuk (1875 frank) van a takarékpénztárban.

John Stuart Mill, a leghíresebb modern angol nemzetgazda, nagyon kedvelte az efféle szövetkezetek eszméjét. Mindig arról ábrándozott, hogyan lehetne azok számát szaporítani. Azt akarta, hogy az állam engedje át nekik a még létező községi földeket. Ezen a nyomon halad több modern angol író. De vajon az eszme, ha mindenütt megvalósítanak, vezetne-e olyan szerencsés eredményre, mint ahogy gondolják? Ez korántsem bizonyos, csak az bizonyos, hogy igen költséges volna a kivitelezése.

Ismeretes, hogy a laboratóriumi kísérletek mennyire különböznek az iparban és mezőgazdaságban való gyakorlattól, és hogy a kombinációk, melyek lombikban oly hathatósak, milyen átalakuláson mennek át a szabadban.

Az Assingtonban és másutt létesített kooperatív szövetkezetek laboratóriumi kísérletek. Ahhoz, hogy ne legyen ez a jellegük, sok kellett volna. A részesekeket vaktában kellett volna összehozni, úgyszólván sorsolás útján kiszemelni, mert a társadalmi szervezet nem válogatott

emberek számára létesül, hanem olyan természeti emberek által és oly emberek részére alakul, akik nagyon különböző természetűek és érdeműek. Azután nem kellett volna nekik kedvezményt adni, ingyenes vagy igen olcsó tőkét, és nem kellett volna őket magas műveltségű, nagy tapasztalású egyének gyámsága alá helyezni. Egyszerűen össze kellett volna hívni 15–20 mezőgazdát (válogatás nélkül), és így szólni hozzájuk: „íme ez a föld, a szokott bérek mellett évenként 5000 frankot hoz; itt van továbbá 20–30000 frank forgótőkének, ez után fogtok fizetni 2 vagy 3%-ot és pontosan fizetitek a haszonbért; most pedig boldoguljatok, ahogy tudtok, én behunyom a szememet, nem foglak benneteket korholni, és nem fogok nektek tanácsot adni.” Ez esetben a kísérlet a szabadban normális viszonyok közt történt volna és bizonyító erővel bírt volna.

A birtokközösség és a kooperáció dicsőítői, ha józan ítéletűek, elismerik, hogy az assingtoni kísérletek elégtelenek. Pare Williamnak *Mezőgazdasági kooperáció* c. könyvéről szólva. Laveleye ezeket írja:

A szerző, elcsábítva saját utópiáinak vonzereje által, a dolgokat nagyon is szépeknek láthatta. ... Hogy a kísérletek, melyeket Angliában. Assingtonban és a németországi tellowi uradalmon csináltak, sikert mutattak fel, nagy részben Gurdon és von Thunen személyes befolyásának köszönhető.

Ez aztán igaz és világos szó. Semmi sem igazolja azt a feltevést, hogy a mezőgazdasági kooperatív szövetkezetek, ha gyámkodás, pártfogás és kedvezmények nélkül születnek meg, szükségképp sikert aratnának mindenütt, vagy a legtöbb helyen. De ha a siker biztos volna is, azzal még nem volna megoldva a probléma, melyet a kollektivismus fölvetett.

Ezek a szövetkezetek sohasem foglalják magukban az ország összes lakóit, hanem ezeknek csak egy részét, a legügyesebbeket, a legtakarékosabbakat, azokat, akiknek már van némi tőkéjük. Ezek is szabadalmazott egyének volnának.¹ Ezek a kooperatív egyesületek lassanként egyesülnének, aminthogy az is a szokás; egyes részvényesek átengednék a részeiket másoknak, és kisiparosi szövetkezetek alakulnának; ezt látjuk a legtöbb kooperatív szövetkezetnél, melyek Párizsban vagy Angliában létesültek. A régiebb szövetkezeteknek már csak tizenkét, hat, sőt 3–4 társuk van, és nem marad meg más, mint a cég, melynek azonban a valóság nem felel meg.

Bármilyen nagy számban létezőknek tételezzük is fel e szövetkezeteket, ezek mégsem valósítják meg a kollektivismust hirdető vagy azzal rokonszenvező írók eszményét, miszerint minden ember birtokába jutna a földnek, e legszükségesebb munkaeszköznek.

¹ A párizsi gróf *De la Situation Des Ouvriers En Angleterre* c. munkájában elismeri, hogy az assingtoni és ennek mintájára alakított szövetkezetek nem valóságos kooperatív szövetkezetek. Mind e kísérleteknek, hogy sikerüljenek, el kellett térniük a kooperatív rendszer elvétől.

Hogy a magántulajdon ellen felhozott kritikának szabatos és megkapó formulát adjon, Laveleye a következő parabolát írta:

Egy szigetet tartunk elfoglalva, ahol munkánk gyümölcse után élünk meg; odakerül egy hajótörést szenvedett egyén. Mi a joga? A jogászok egyhangú véleményére hivatkozva, szólhat-e így: Ti elfoglaltatok ezt a szigetet azon a jogcímen, hogy emberi lények vagytok, mert a birtok a szabadságnak és kultúrának előfeltétele, a léthez feltétlenül szükséges emberi jog; de én is ember vagyok. Nekem is van érvényesíteni való természetes jogom. Tehát én is elfoglalhatok, épp oly jogcímen, mint ti, egy földzugot, hogy ott munkám után megéljek. Ha nem ismerjük el ezt a követelést igazságosnak, akkor a hajótöröttet a tengerbe kell dobni, és ahogy Malthus mondja, a természetre bízni, hogy szabadítsa meg ez egyéntől a földet, ahol számára nem terítettek.

Ez a példa úgy tűnik mintha mindent bebizonyítana, mintha teljesen megdöntené a magántulajdon elvét; pedig megdönti a mezőgazdasági kooperatív szövetkezetekét is. Tegyük fel, hogy Anglia teljes területe fel van osztva 500 000 kooperatív szövetkezet közt, melyek mindegyikénél a tagok bizonyos száma befizetést teljesített, és egyik vagy másik módon növelte a társas vagyont. Közbejön azonban egy hajótörést szenvedett egyén és az állítólagos természeti jog nevében ő is követel egy részt a földből. Ki fogja azt neki adni? Angliában nincs egy talpalatnyi föld, mely ne volna ráírva valamely kooperatív szövetkezetre. Az 500 000 szövetkezet közt egy sincs,

melynek keretei ne volnának betöltve. Nem akad közülük egy sem, amely hajlandó volna földjéből átengedni valamit e jövevénynek, aki semmivel se járult a társas vagyonyhoz. Ebben a kooperatív országban a hajótörést szenvedett egyén éppen olyan helyzetben van, mint hogya a hullámok olyan sziget felé vitték volna, mely magántulajdont képez. Senki sem fogja a magáét csökkenteni, hogy neki részt juttasson. A testületi szellem épp oly konok és szűkkeblű, mint az egyéni önzés. Sőt könnyebben akadunk egy vagy több irgalmas lelkű egyénre, mint egy testületre, mely törődne a kívülálló egyénekkal. Az következik-e ebből, hogy az a szerencsétlen egyén halálra van ítélve? Oh nem. Az első segílyt, melyet végínségben levőktől sehol sem tagadnak meg, megkapja, és ha van benne tetterő és bátorság, elszegődhet, két keze munkája után megélhet, és ha a fizikai erőhöz takarékoság és ügyesség járul, idővel félretehet egy kis pénzmagot, és végül megvehet egy darabot a földből, melyre hiába formált volna jogot. E tekintetben a dolog egész egyformán történne, akár kooperatív szövetkezetek, akár pedig magántulajdonosok birtokolják a földet. Sőt a magánbirtokosok országában jobban állna a dolga: könnyebben szegődhetne el, és később könnyebben vehetne földet olyan országban, ahol milliószámra akadnak birtokosok és minden nap történik adásvevés, mint olyan vidéken, ahol a földet kooperatív szövetkezetek birtokolják, melyek a munkát saját tagjaiknak tartják fenn, és földjükből sohase adnak el egy talpalatnyit sem.

A mezőgazdasági kooperatív szervezetek rendszerének, ha úgy tekintjük, mint a föld birtokának általános és egyetemes formáját, két nagy hibája van: a sikere bizonytalan, eredménye pedig az volna, hogy szabadalmazott osztályt teremt, mely kiterjedtebb ugyan, mint a mostani birtokosoké, de épp olyan exkluzív, sőt még exkluzívabb mint emez. Jegyezzük meg azt is, hogy a magánbirtokosok osztálya lényegénél fogva változásoknak van kitéve, és bejuthat abba mindenki, aki munkás, eszes és takarékos, míg a kooperatív szervezetek nagyon meg is nehezíthetnék az utólagos felvételt.

Ez a rendszer tehát nem fogadható el a szociális kérdés általános, kötelező megoldásaként, aminthogy Karl Marx és Schäffle elvetik az államilag segélyezett munkásszervezetek rendszerét, melyet Lassalle javasolt.

A kollektivisták mellett milyen módot kell tehát elfogadni, miután az, melyet kifejtettünk, sem elméleti sem gyakorlati szempontból nem felel meg? Talán az állam fogja saját kezelésben művelni az egész földet? Ezt senki sem merte javasolni. Ez az óriási vállalat a nemzeti életet olyan kockázatoknak tenné ki, hogy erre még a legmerészebb elmék sem gondoltak. Hogy az európai kontinensen létező sokféle centralizációhoz még a földtermékek előállításának centralizációja is járuljon, ez olyan vakmerő gondolat, mellyel még a legszélsőségebb forradalmárok sem barátkoztak meg. Elképzelhető-e az, hogy a földművelési miniszter ott a párizsi palotában állapítsa meg, mely területen, milyen sorrendben,

miféle termékeket kell termesztetni, és a művelési ágakat minden telken évről évre hogyan kell változtatni? Azt lehetne mondani, hogy megosztanák a munkát. A miniszter – a kamara vagy a műszaki tanács meghallgatása után – általános utasításokat adna. A kerületi igazgatók – a kerületi tanácsok meghallgatása után – tapintattal és helyismerettel hajtanák végre a miniszter utasításait, és az apró munkák megosztását minden községben egy alárendelt közeg eszközölné a községi tanács meghallgatásával.

Papíron könnyű megszervezni az ilyen adminisztrációt, a miniszteri hivataltól le a kis telkekre ügyelő közegig. De ki lesz elég hiszékeny azt hinni, hogy ez a szervezet rendesen és hatékonyan működik majd? Mikor a legegyszerűbb munkáknál, melyek olyan jól alkalmazkodnak a felsőbb rendelethez, az általános jellegű utasításhoz, ahol lehet időközönként szemléket tartani és mindent a legnagyobb tökélyvel elkönyvelni, az állam mégis olyan nehezen kerüli el a tékozlást, a rossz rendszabályokat, hogy lehet elvárni azt, hogy kerülje a tévedést, mikor 53 millió hektár művelésének intézéséről van szó? Mindenki tudja, hogy az időjárás és a fizikai befolyások változása folytán a mezőgazdasági ipar milyen erős kezdeményezést, szabad gondolkozást igényel, és milyen hirtelen kell néha megváltoztatni a munkamódot. Ki hízelgetne magának azzal, hogy e változó körülményeket dominálni fogja, alkalmazni tud hozzájuk egy óriási bürokrácia?

Nem is ez a mód az, amelyhez a legtöbb kollektivista ragaszkodik. Ők azt óhajtják, hogy a nemzeti tulajdonná vált földet az állam számlájára bérbe kell adni a legtöbbet ígérőnek. A gondolat egész egyszerűnek és első tekintetre könnyen kivitelezhetőnek látszik. Tetemes számú jószágot kerekítenének ki, melyek mindegyike terjedelmes kultúra központját képezné, pl. 40000-et, 50000-et vagy legfeljebb 100 000-et úgy, hogy Franciaországban minden ilyen jószág átlag 1200 hektárra, illetve 1000 vagy 500 hektárra terjedne. Ez természetesen nem azt jelentené, hogy valamennyi jószág egyforma volna; terjedelmük változhatna. De nem minden földművelő birtokolná a maga jószágát. A kollektivistáknak nem az az eszméjük, hogy az állam tulajdonába átment földeket kisbirtokosok műveljék. A 20 millió francia földművelő közül, vagyis jobban mondva az öt-hatmillió felnőtt ember közül, aki földműveléssel foglalkozik, kikerülne 40000, vagy 50000 vagy legfeljebb 100 000, tehát minden 120-ik, minden 100-ik vagy minden 50–60-ik, aki állami bérlővé lenne. A földbirtokos helyét tehát az állam foglalná el, és ez tartana bérlőket, tíz, tizenöt vagy húsz évre. Ez volna az eljárás; sokaknak tetszik, mert kényelmesnek, könnyen alkalmazhatónak és biztos sikert ígérőnek tartják.

„Miben változna ezáltal a társadalom általános szervezete?” – kiáltanak föl diadalmasan a kollektvizmust hirdető, vagy feléje hajló írók. Minden maradna és haladna úgy, mint azelőtt. A bérlő, ahelyett, hogy a magánbirtokosnak fizetné az adót, az államnak fizetné, mert a

föld megváltása után ez volna az egyedüli birtokos. Mondják, hogy a kezelés nehézségei jelentéktelenek volnának. Magánosok helyett, kinevezett jószágkezelők helyett kormányhivatalnokok igazgatnák a földbirtokot. Ahogy Laveleye mondja:

Tegyük fel, hogy a westminsteri marquis ügynökeit a király nevezné ki, és azok az állampénztárba fizetnék be a jövedelmet; ez nem okozna valami nagy változást.

Herbert Spencer is így vélekedik.

De vigyázzunk, mert ez az okoskodás kétféle ellenvétést támaszt. Azt állítják, hogy ez a rendszer keveset változtatna a fennálló állapoton. De ha olyan keveset változtat a társadalom szervezetén, akkor az emberiség erkölcsi és anyagi szükségleteinek kielégítése tekintetében hogyan idézhetné elő a nagy eredményeket, melyeket kiállításba helyeztek? Hogy illik össze a következtetés a premisszával?

Nagy hévvel bizonyították, hogy a föld olyan munkaeszköz, mely mindenkinek szükséges, hogy minden embernek joga van abból lefoglalni a maga részét, hogy aki nem birtokol földet, az nem lehet igazán szabad, hogy a hajótöröttek, akit a hullámok lakott szigetre sodortak, joga van a földből egy részt követelni; íme, ilyen okoskodással bizonyították, hogy a magántulajdon nem jogosult. Mármint, mit eredményez, vagy mit eredményezne a rendszer, melyet helyébe akarnak tenni?

A földet, melyet ma Franciaországban mintegy 20 millió ember bír, akik közül legalábbis 7–8 milliónak van saját telke,¹ ezentúl 40000, 50000 vagy ha úgy tetszik, akár 100 000 bérlő aknázná ki. Mennyiben javulna ez által a parasztek általános helyzete? Akik eddig tulajdonosok voltak, tehát a lakosság fele vagy harmada, többé nem volnának azok. A telket, mely most az övék, és mely őket az érdeknek és szeretetnek oly erős és meghatározó szálaival fűzi a földhöz, nem birtokolnák többé. Tegyük fel, hogy pénzügyileg mit sem vesztenének, mert kárpótlást kapnának; de vajon nem éreznének-e erkölcsi bukást?

Ami azokat a földművelőket illeti, akik ma nem birtokosok, azok akkor még kevésbé lennének azok. Nem kell a szavakat kiforgatni igaz értelmükből és azoknak képletes értelmet adni. Az nem komoly beszéd, hogy minden paraszt birtokossá válna, miután a földet az állam birtokolná. A földet bérbe adnák, és akik az árverésnél nem jutottak jószághoz – pedig ezek a földművelő lakosság negyvenkilenc ötvenedrészét, vagy kilencvenkilenc százalékát képeznék – azoknak a földhöz nem volna semmiféle olyan joguk, melyet a birtok eszméje involvál. A tulajdon, melyet franciául propriétének, németül Eigenthumnak neveznek, azt jelenti, hogy ami az én sajátom (eigen-) és akinek nincs sajátja, azt sohasem fogják tulajdonosnak hívni, bármilyen fikciót eszeljenek is ki a kiművelt, leleményes elmék.

¹ A pénzügyminisztérium által közzétett adatok szerint Franciaországban 1879-ben 8 454 218-ra rúgott a mezei földbirtokosok száma.

A 40000, 50000 vagy 100 000 bérlőn kívül a 9–10 millió felnőtt földművelőnek (nők és férfiak) nem lesz egyéb keresetforrásuk, mint a munkabér. Mindegyikük munkabérből élő ember lesz, semmi más. Panaszkodtunk, hogy proletárok vannak; most úgy járnánk, hogy igen kevés ember kivételével mindenki proletár lesz. A falvak lakói, akik a földön jelenleg osztozkodó, igen nagy számú birtokosoktól kapják a munkabért, ezentúl 40000, 50000 vagy 100 000 embertől kapják a bért. És ezt nevezik fontos reformnak? Ugyan mi tekintetben javul meg majd ezen emberek helyzete?

Sőt ellenkezőleg. Helyzetük sokkal silányabb lesz. Hisz ez világos, miután ezen emberek közül, akik az állami bérlőkhöz fognak elszegődni, egynek se lesz saját földje, melyet szerethetne, melyre örömmel pazarolhatná fáradságát, melyen munkát keres magának, amikor nem tud elszegődni, melyen a szenvedélyes szeretet által sarkalt eréllyel fáradozik, mikor a más ember földjén már elvégezte rendes munkáját. Azután még a munkaerő kereslete is csökkenne, miután az egyes vidéken kevesebb versenyző, kevesebb bérlő volna, mint most. Olyan megyében, ahol ma sok ezer birtokos van, azután akadna 500 vagy 600, legfeljebb 1000 vagy 1100 bérlő.

Valóban, a falvak lakossága számára képzelni se tudnék szörnyűbben elnyomó rendszert. A röghöz kötöttség még paradicsomi állapot volt ahhoz a pokolhoz képest, melyet a kollektivizmus hívei, és a velük rokonszenvező írók be akarnának rendezni.

Az az állítólagos reform tehát semmiféle előnyt se juttatna a földműveléssel foglalkozó nép összességének.

De az egyenes előnyök hiányát pótolnák-e a közvetett előnyök? A tanult és higgadt emberek közt nem akad elég vakmerő, aki azt állítaná, hogy az állami bérlők rendszere mellett a termelés rohamosan növekedne. A legfontosabb közvetett előny, azaz voltaképp az egyetlen előny, amelyet felhozhatnak, az, hogy az állam, ha az összes föld az ő birtokába menne át, megszüntethetne minden más adót, ezenkívül mindenki feltétlenül szabadon fogyasztatna, megszűnne minden közvetett adó, bélyeg és átíratási illeték. A polgároknak biztosítva volna, amit úgy neveznek: „a közjavak eszményi élvezete mindenkinek”. Az állami bérlők engedélye nélkül senki se tehetne egy kapavágást sem, nem tulajdoníthatna el egy méter földet, nem természetne magának egy retket, egy fejsalátát sem, nem sétálhatna a mezőkön, nem vadászhatna: de „eszményileg élvezné a közjavakat.” Akik a fontainebleau-i vagy rambouilles-i erdő mellett laknak, már most is részesülnek ebben az „eszményi élvezetben.” De ha a legnyomorúságosabb kis földzugot a magukénak mondhatnák, azt jobb szeretnék.

Lehet-e azt állítani, hogy az állam, ha az övé volna minden föld, a bérlők által fizetett haszonbér kivételével megszüntethetne minden adót? Ezt bizonyára tehetné, ha a mostani tulajdonosokat egyszerűen elkergetné és elfoglalná a helyüket anélkül, hogy nekik bármilyen kárpótlást nyújtana. Ismét felhangzana a mezőkön a régi

barbár szó, rémületbe ejtve a munkás, békés lakosságot: *veteres migrate coloni* [költözzetek el, régi lakosok!]. De komoly író nem ajánl ilyen gyűlöletes fosztogatást, mely a társadalmat a legbarbárabb állapotba süllyesztené. Beismerik valamennyien, Laveleye és Schäffle, Lassalle és Marx épp úgy, mint Henry George, hogy a birtokosoknak joguk volna kárpótlásra. Csak a kárpótlás jellege, nagysága és megállapítási kulcsa tekintetében térnek el egymástól.

Ha az állam a mostani birtokosokat teljesen akarja kárpótolni, ha megfizeti nekik földjük szabályszerű értékét, akkor milyen hasznot fog húzni ebből a műveletből?

Kimutatta azt igen jól egy angol író, Fawcett: haszna az államnak csak úgy lesz a műveletből, ha a megváltáshoz szükséges tőkét olcsóbb kamatért kapja, mint amekkorá szerint a föld tőkeértékét számítják. Ez az egyszerű formula mutatja, hogy az állam, legalábbis most, nem húzna hasznot a föld megváltásából, hanem jelentős veszteséget is szenvedne. Nyugat-Európában a földek jövedelme – ha levonjuk az adót, javítást, kezelési költséget stb. – nem haladja meg a $2\frac{1}{2}$ vagy $2\frac{3}{4}\%$ -ot, ritkán éri el 3% -át az eladási árnak. Az az állam, amely a legkedvezőbb feltételek mellett kap pénzt, pl. Anglia, nagy kölcsönt ritkán bocsáthat ki a három százaléknál alacsonyabb kamat mellett. Más országok $3\frac{3}{4}\%$, 4% , $4\frac{1}{2}\%$, 5% sőt 6% kamatot is fizetnek kölcsöneik után. A szóban forgó kivételes esetben egy kölcsön, mely az ország összes ingatlan vagyonának megváltására szolgálna, és melynek 100 ,

120 sőt 150 milliárd frankra kellene rúgnia, évenként 4 milliárd kamatot igényelne Franciaországban, más országokban közel annyit. Ilyen kölcsönt a mainál csak sokkal magasabb kamattal lehetne megkötni. Az állam tehát veszítene, mégpedig sokat, mert a 100, 120 vagy 150 milliárdnyi kölcsön egy, másfél, sőt kétmilliárddal is többbe kerülne évenként, mint amennyit a kisajátítandó földek jövedelmeznének.

Ilyen ügyetlen és költséges művelet után az állam nemhogy elengedhetne csak egy adónemet is, kénytelen volna a régieket nemcsak fönntartani, de még emelni is. A földek jövedelme nem képezne felhasználható bevételt, mert arra se volna elég, hogy a birtokosok kártalanítása céljából fölvett kölcsönök kamatait fedezze. Így tehát „a közjavak eszményi birtoka” szétfoszlik, mint a köd, mikor meg akarjuk fogni.

De voltaképp az itt említett óriási kölcsönművelet nem is volna lehetséges. Az egész országban nincs annyi mozgósítható forgótőke, amely a földdel egyenértékű volna, így aztán néhány ország újból megtenné az asszignátákkal való kísérletet, mely már olyan fényes kudarcokat vallott.

Ha a föld megváltásának képtelen feltevését mégis elfogadjuk, a közönségtől való kölcsönvevésen kívül csak egy mód volna lehetséges a fizetésre: az, hogy minden földbirtokosnak járadékkötvényt adnak olyan összegről, mely földje tiszta jövedelmével egyenlő. Ez a művelet okozna még legkevesebb zavart, ez volna a legegyszerűbb

és legrövidebb eljárás. Tegyük fel, hogy megtörtént: mi haszna volna mellette az államnak és a nemzetnek? A föld tiszta jövedelmét csak látszólag birtokolnák, mert az azonnal a kisajátított birtokosoknak adott kötvények kamataira menne rá. Feltesszük azt is, hogy a bevétel és ezek a kamatok teljesen egyenlő összeget képeznének; hol maradna akkor az állam haszna? Az állam még ráfizetné a kezelési költségeket, melyek, amint mindjárt látni fogjuk, több száz millió frankra rúgnának. Hogy tudna már most adót elengedni? A becsületesen keresztülvitt földváltás erre nem nyújtana neki módot, sőt nagy terheket róna rá már csak az ellenőrzés, a pénzek beszedése és kifizetése révén is.

Akadnak okos publicisták, akiket mind eme nehézségek nem hoznak ugyan zavarba, de akik, sejtve azokat, expediensek által igyekeznek azokat elkerülni. Némelyek pl. azt hiszik, hogy az állam csak bizonyos ideig fizetné az annuitásokat és így üthetné el a kérdést.

Schäffle szerint a kisajátított egyéneknek bizonyos éveken át „csömörlésig való fogyasztási eszközöket” adnának, pl. 99 évig; hogy ne akadjon a földön egy ember se, aki azt mondhatná, hogy végnapjait nyomorban fogja tölteni. A 99 éves időszak bőségesen elégnek látszik. A birtokos, aki eddig 5000 frank tiszta jövedelmet kapott a földje után, 99 éven át 5000 franknyi annuitást kapna. Ily módon az állam azonnal a föld igazi birtokosává válna, de nem kapná meg a jövedelmet, mert az a régi birtokosnak járó annuitásokra menne rá: hanem a 99 év leteltével

az állam fel volna mentve a kárpótlás alól; a föld jövedelme teljesen tehermentes bevételt képezne, minden adót meg lehetne szüntetni, mert a házak és a földek bérértéke, az adót nem számítva, 1874-ben 4 milliárd¹ frankra rúgott egész Franciaországban: és körülbelül négy milliárdra rúg Franciaországban az állam, a megyék és a községek összesített kiadásának költségvetése is. Nem fizetünk többé adót, beáll az édeni állapot, a közjavak eszményi élvezete.

Ezen terv ellen sok kifogást lehet tenni, nevezetesen egyet a jog, és egyet a tények szempontjából. Ha az állam egy állandó jövedelmet, amelyet polgári törvényeink szerint a földbirtok képez, 99 éven át fizetendő járadékká változtat át, akkor jogfosztást követ el: kevesebbet ad többért, részletet az egész helyett. És ez nem üres szóvita. Az a birtokos, aki ma 30 éves, időközben megnősül, és így 99 év múlva unokái maradnak, akik akkor még élni fognak, akiket gyermekeként ismert, akik szeretete tárgyai és akik aggkorukban már nem kapják az annuitást. Aki azt hiszi, hogy ez jelentéktelen változás, hogy nem képez jogfosztást, súlyos sérelmet a családi érzés ellen, az

¹ Voltaképpen 3959 millióra. Ez a bérérték 1874 óta nem növekedett, mert ha bizonyos városokban építettek is sok új házat, viszont van sok vidék, ahol a mezőgazdasági válság és a filoxéra következtében a földek értéke egy negyeddel, egy harmaddal, néha felével, sőt még erősebben is csökkent. Az 1879-ben eszközölt hivatalos becslés szerint a mezőgazdasági ingatlanok tiszta jövedelme Franciaországban 2523 millió (Bulletin statistique, 1883. május). Azóta némileg csökkennie kellett.

sokkal szűkebbnek tartja az emberek jogos reményeinek és igazolt gondjainak körét, mint amilyen az valójában.

De ha az állam megteszi is, hogy lábbal tapossa az igazságot, az állandó jövedelmű ingatlan birtokot hatalomszóval hasonértékű ingóértékre változtatja, mely csak 99 évig érvényes, ugyan mit nyerne vele? Igaz, hogy az államot a nemzetet örökkévaló lényeként tekinthetjük: de azok mégis egymásra következő nemzedékekből állnak, és az egyik nemzedék érdekeit nem szabad teljesen feláldozni a következő nemzedékek javára. Márpedig a birtokok kisajátítását követő 99 évi időszak alatt az állam mit sem nyerne, mert a birtokukból kifosztottaknak akkora annuitást fizetne, amekkora jövedelemtől őket megfosztotta. Sőt kétfelől veszítene. A földbirtoki rendszernek ezen óriási szabású megváltoztatása irtózatos zavart okozna a termelésben. Tudjuk, hogy az efféle okokból eredő válságok milyen hosszan tartók és mélyrehatók szoktak lenni. És a szóban forgó válság páratlan mértékű volna a történelemben. A zavar tartama és intenzitása egyenes arányban állna a földrendszer változásának általános jellegével és mértékeivel. Egy ilyen hallatlan rázkódás hatásai sok éven át volnának érezhetőek. Hisz a legkisebb kereskedelmi válság is eltart 4–5 évig. És bizonyára nem sokat mondunk, ha azt állítjuk, hogy az itt ajánlott törvényes forradalom oly mezőgazdasági válságot okozna, mély háromszor vagy négyszer annyi ideig volna érezhető.

Azután van még egy különös ok is, mely az államnak veszteségeket okozna a 99 éven át: nagy adminisztratív szervezetet kellene rendszeresíteni, amely ellenőrizné az állami bérlőket, beszedné tőlük a bérösszeget és fizetné a kisajátítási annuitásokat. Tekintsük csak meg, milyen költséges személyzetet igényel az egyenes adók beszedése, a telekkönyv, és látni fogjuk, hogy az új költségek százmillió franknál többre rúgnának. Az állam tehát, ezen 99 évi időszak alatt, nagy veszteségeket szenvedne anélkül, hogy megfelelő előnye volna.

De van-e az államnak joga több egymást követő nemzedékre – 30-40 évre számítva egyet-egyet – minden azonnali, vagy akár csak közel kilátásban levő kárpótlás nélkül ilyen óriási terheket róni, pusztán azért, hogy 99 év múlva más nemzedékek, melyek még meg sem születtek, olyan előnyt élvezzenek, melynek nagysága, amint azt alább látni fogjuk, igen kétes értékű. Milyen jognál fogva sújtanak három nemzedéket ennyi erkölcsi szenvedéssel, ilyen szörnyű válsággal, hogy aztán egy negyedik nemzedék olyan problematikus előnyben részesüljön, amilyen „a közjavak eszményi élvezete?”

Egyes írók meg vélték találni a módját, hogy az állam hamarabb húzzon hasznot az összes föld megváltásából. Ez a mód igen egyszerű és abból áll, hogy az állam a magánosok földjeit jóval a becsült áron alul szerezzze be. Gide nemzetgazdasági tanár, Henry George *Progress and Poverty* c. könyvét elemezvén, egész őszintén fejti ki ezt a rendszert:

A módszer abból áll, hogy a föld egész tiszta jövedelme beszedésre kerülne adó formájában. A jövedelemnek csak az a része képezne kivételt, melynek eredetét a birtokos igazolni tudja, kimutatván azt, hogy a beruházási tőkék kamatát és törlesztési hányadát képezi: de csak az a kiadás számítandó be, melynek igazolása lehetséges, mert ha meg kellene téríteni a Gallok bevándorlása óta tett összes beruházások kamatát, a levonás bizonyára többet tenne ki, mint az egész jövedelem. Tegyük fel, hogy egy telek 5000 frank tiszta jövedelmet hoz, azaz ilyen összegért adható bérbe; akkor az adó 5000 frank volna. De ha a birtokos igazolni tudja, hogy a beruházások összesen 50000 frankra rúgtak, akkor az adóból levonásba jön 2550 frank, mint az előlegezett tőkék után 80 éven át fizetendő kamat és törlesztési hányad, és így a mondott idő alatt az adó csak 2450 frank volna.

Az eljárás kétségkívül kényelmes. De két hibája van. Az első az, hogy a beruházásokra fordított tőke után csak 3%-os kamatot számítanak, mert a 2550 franknyi annuitásban 1500 frank a kamat, és 1050 frank a törlesztés. Miért szállítják le a kamatot 3%-ra, mikor a többi elhelyezett tőke kamatja 4 1/2 és 5% közt változik, és a kereskedelemben fektetett tőke 6%-ot is hoz? Hogy a birtokos csekélyebb kamatot kapott, mikor a föld birtokával járó erkölcsi és szellemi előnyöket élvezte, és az értéknövekedésre is számíthatott, ez természetes: de ha elveszik tőle a birtokot, ha jogát egyszerű kötvényköveteléssé változtatják, akkor ez miért ne fizetne akkora kamatot, mint minden más kötvénytartozás? Az igazságtalanság itt nyilvánvaló: de nem ok nélkül követték el, nem pusztá

meggondolatlanságból. Ha 5%-ban állapítják meg az igazolt beruházások utáni kamatot, akkor a kisajátító állam által fizetendő járadék sok esetben jóval jelentősebb volna, mint az ingatlan tiszta jövedelme, és így a művelet szörnyű hátrányos volna az államra nézve. Ezt a károsodást csak úgy kerüli el, hogy igazságtalanságot, jogfosztást követ el, valóságos rablást.

De a rendszernek más hibája is van. Milyen jognál fogva mondják ki azt, hogy csak azokat a kiadásokat és költségeket térítik meg, melyeket igazolni lehet, t.i. a mostani birtokos és közvetetten elődei által eszközölt javítások költségeit? Ez is csak azért történik, hogy az állam ne szenvedje a kárt, mely ezen eljárás folytán rá hárulhatna. Azt be kell ismernie, hogy ha a kutatásokat azon időig terjesztenék ki, amikor a föld művelés alá vétetett vagy kikerült a közös birtokból, legtöbb esetben az tűnne ki, hogy a sok nemzedéken át eszközölt beruházások költségeinek kamata meghaladja a föld jövedelmét. Ez becses vallomás; megfelel az igazságnak, kategorikus, és világossá teszi, hogy mily képtelen és igazságtalan szándék az, mely az összes földbirtok kisajátítására irányul.

Miért ne fizetné az állam a kamatot az összes beruházási költség után, melyek eszközöltek, amióta a föld magántulajdon lett, esetleg Julius Caesar óta is? A birtokos nem számította-e be a vételárba a világ kezdete óta eszközölt összes beruházásokat, természetesen amennyiben azok a kiadások ma hasznot hajtanak? Gondoljuk csak

meg, hogy mi az az eladási ár. Tegnap, vagy egy évszázaddal ezelőtt, a középkor végén vagy éppen Julius Caesar idejében egy vállalkozó egyén, a községnek határozott vagy hallgatólagos beleegyezésével bekerített egy gazdátlan telket, mely a sivatagban *in eremo* volt, és felszántotta azt. Bizonyos idő múltával valami körülmény arra indítja, hogy túladjon a telken. Eladja. Az eladási árnak egyik, ha nem is kizárólagos tényezőjét képezi a telek bekerítésére és felszántására fordított összeg kamatja. A vevő t.i. így okoskodott: vehetnék más telket, felszántathnám és bekeríthetném, de ez kerülne ennyibe; itt ez a telek már be van kerítve, fel van szántva, itt megszabadulok egy fáradságtól és időt nyerek, ha a telek tulajdonosának megtérítem az általa eszközölt javítások költségét.

Ez a második birtokos a váltakozó rendszert hozza be, trágýázza a földet, árkot ás rajta, kiszárítja, egyengeti, szóval kényelmesen művelhetővé teszi; de azután ő, vagy egyik ivadéka jónak látja azt eladni. Az új vevő a vételárba szintén beszámítja az eladó és ennek elődei által eszközölt javítások költségeit. Így megy a telek kézzől kézre; a különböző tulajdonosok vagy elrontják hanyagságuk által, vagy pedig javítják, munkát és költséget szentelve rá. Az egyik öntözi a víz nélküli részeket, a másik a mocsaras részekről levezeti a vizet. Egy harmadik fákat ültet, a negyedik a köveket szedi ki, az ötödik feltúrja a földet és szőlőt ültet. És minden eladásnál az új vevő beszámítja a művelés alá vétel óta történt hasznos beruházásokat. Találhatna ugyan másutt nyers állapotban levő mezőt,

de szüksége volna bizonyos összegre, hogy felszántsa, bekerítse kiegyengesse, kiszedje a köveket, megöntözze, beültesse stb. De ez már mind megtörtént a mezőn, amelyet neki kínálnak: jobbnak látja – és ez legtöbb esetben helyes felfogás – megtéríteni a beruházásokat, melyeket az előző birtokosok eszközöltek, hogyha egyes kiadások Julius Caesar korában történtek is. Miért ne tenné ezt az állam is? Miért ne ismerné el a közös törvényt, a mindenütt érvényben levő méltányossági szabályt?

Társadalmi és mezőgazdasági haladásként tüntetik fel néha azt a törvényes intézkedést, mely szerint a belépő bérlő a távozonak megtéríti a tartós hatású trágyázásokat és egyéb javításokat, miket az bérleti ideje alatt eszközölt. De amit itt újítként követelnek, az megtörténik minden nap, más formában ugyan, de igen határozottan és emberemlékezet óta. Hiszen az eladási ár nem más, mint az, amit a távozó birtokosnak fizetnek az általa eszközölt beruházásokért, és amit neki visszatérítenek abból a pénzből, amit ő maga fizetett az elődjének, mikor átvette a földet. Nézzünk csak meg egy adásvételi szerződést, és látni fogjuk, hogy azt tartalmazza, amit most fejtegettem. A XIX. század végén eszközölt eladásnál a vevő számításba veszi a beruházásokat, miket a Julius Caesar korabeli tulajdonos eszközölt, természetesen mostani hasznosságuk mértéke szerint; és ez igazságos eljárás, mert a vevők, akik a legrégebbi idők óta követték egymást, elődeiknek beszámították mindazon beruházásokat, amiket a telken eszközöltek, és így az utolsó vevőnek, a mostani

hasznosság mértéke szerint, meg kell térítenie az összes eddigi beruházásokat. A birtokosok úgy tekinthetők, mint megannyi egymásután következett bérlők, akiknek mindegyike, mikor belép, az elődjének olyan összeget fizet, mely megfelel az utóbbi által tett kiadásoknak, hozzáadva azon megtérítési összeget, melyet ez az utóbbi fizetett, mikor belépett. Miért ne alkalmazkodna az állam ezen általános, méltányos, természetes törvényhez? Azért nem teszi, mert ha megtenné, akkor a magántulajdonnak nemzeti tulajdonná változtatása nem hozna semmi előnyt se neki, se a polgárok összességének, sőt terhet róna rá a kezelés, ellenőrzés, elszámolás jelentős költségei révén. A művelet csak úgy lesz az államra nézve – nem mondom, hogy jó, de legalább tűrhető, ha jogfosztással jár.

Ellenfeleink itt kétségkívül megállítanak, és azt fogják mondani, hogy az itt előadottakban nem vettünk számításba egy fontos tényezőt, a természet hasznosságát, melyet pedig a tulajdonos megfizettet az eladásnál, tehát azt az értéknövekedését a földnek, mely minden új munka és új beruházás nélkül áll elő; szóval felhozzák a Ricardo-féle törvényt. Ám legyen. Nem tudatlanságból, hanem szándékosan mellőztem ezt a nagyon változó tényezőt, mely, nézetem szerint, a földek értékén legtöbb esetben keveset változtat. Fentebb már szóltam erről a tanról, ami a mi történelmi korszakunkban valóban nem alkalmazható, és amely szerint a föld értéke a régi országokban magától is folytonosan növekszik. A „natural,

spontaneous and unearned increment” értékéről alább újból fogok szólni.

Miután a rendszer, melyet itt bíráltunk, nyilván hibás és igazságtalan, vissza kell azt utasítanunk, úgy a hasznosság, mint az igazságosság szempontjából; olyan jogsérelmet képezne, hogy megrendülne minden szerződés értéke; értéket vesztenének az ingó és kereskedelmi javak is, mert mindenki attól tartana, hogy a példa ragadós lesz. Az a rendszabály elfojtaná a társadalmi élet minden ágában a takarékosági és kezdeményezési hajlamot, mert mindenki attól félne, hogy egy szép napon az állam ráteszi a maga súlyos kezét minden üzletre, minden kereskedésre, minden hivatalra, és önkényesen leszállított kártérítést fizetne az eladási ár helyett, amely pedig az egyedüli természetes kártérítés.

Azon eszközök között, melyek által helyre lehet állítani a mezőgazdasági kollektivizmust a mostani tulajdonosok erőszakos kifosztásának forradalmi módozata nélkül, talán a legleleményesebb – bár azért mégis teljesen kivitelezhetetlen – az, melyet Gide tanár egy cikkének odavetett jegyzetében hozott javaslatba. Gide ezt írja:

Volna mégis egy mód, melyre tudunkkal még egyetlen kollektivista sem gondolt, és amelyet olcsóságánál fogva bátrak vagyunk a figyelmükbe ajánlani. Az állam azt az ajánlatot tenné a birtokosoknak, hogy készpénzen veszi meg a földjeiket, melyek 99 év múlva volnának átadandók. Vagy más alakban fejezve ki e javaslatot, az állam azt ajánlaná minden birtokosnak, hogy cserélje ki az állandó birtokjogát,

egyezség útján megállapítandó összeg fejében, 99 évre szóló koncesszióra. Alapos okunk van azt hinni, hogy ezt az ajánlatot egy birtokos sem utasítaná vissza, még ha a kártérítés csekély volna is: miután a 99 évi koncesszió mindegyikünknek annyit ér, akár az örökkévaló birtok, a tulajdonos valóságos ajándéknak tekintené az összeget, amelyet kap, és nem is követelne sokat. Ha pl. a földbirtok összes értéke Franciaországban százmilliárd, akkor, úgy hiszem, az államnak csak egymilliárdot kellene fizetnie, hogy birtokába kerítse a földeket, illetve ezek birtokát biztossítsa a nemzedéknek, mely a XX. század végén fog élni. Csakugyan tény, hogy a 99 év múlva fizetendő száz milliárd, az annuitási táblák szerint, ma 798 500 000 frankot ér.¹

Gide szerint ezen rendszer ellen két kifogás tehető: az egyik a kollektivistáké, akik úgy találnák, hogy reményeik teljesülése nagyon is későre maradna, a másik pedig az, hogy az erkölcsiség szempontjából helytelen dolog arra alapítani a számítást, hogy az apák elég rövidlátók lesznek és gyermekeiket ki engedik fosztani. Másutt Gide a következőkkel egészíti ki a gondolatot:

Az örök birtok korántsem szükséges az embernek, aki maga rövid életű, és akinek nincs szüksége az örökkévalóságra – legalábbis a földi életben – hogy becsvágyát kielégítse és terveket állapítson meg.

Elismertük, hogy a javaslatba hozott módoszat leleményes, de a fentebbi passzus mégis két szempontból hibás:

¹ *De quelques nouvelles doctrines sur la propriété foncière*, 22. o., jegyzet.

a pszichológia szempontjából, és következőképpen a kártérítés számítása tekintetében. Aki azt hiszi, hogy az ember, amiért rövid életű, nem törődik az örökkévalósággal, nagyon félreismeri az emberi természetet. Ami jót tettek az emberek, és jó részét annak, ami rosszat tettek, az utódokra való tekintet sugallta. Ez az állítólagos kéméra vezette Herostratust és Nagy Sándort. Ha kevésbé klasszikus példákat is választunk, mégis azt látjuk, hogy majdnem minden emberi lélek előtt az utókor lebeg, és kevés ember akad, még a durva és nyerslelkűek közt is, akit meg ne indítana ez a kilátás. Egy egészséges ember önmagának és családjának örök áron vesz telket a temetőben; felajánlja neki ötven évre, sőt 99 évre, de ha csak némileg jómódú is, nem éri be azzal, hogy a telek csak ennyi időre legyen az övé, pedig az idő tetemesnek látszik. A megrögzött és rokonság nélküli agglégények közül hány akad, aki olyan keveset törődne a távoli jövővel, hogy vagyonaát olyan vállalatba fektesse, ahol a tőke idő múltával veszendőbe megy? Az életbiztosításnak két ága van; az egyikben az élőknek életjáradékokban fizetik vissza összegyűjtött tőkájüket, a másikban pedig az élők megtakarított pénzét összegyűjtik, hogy megszorítva átadják az utódoknak. És íme, azt látjuk, hogy az első ág meddő marad, abban alig történik üzlet, és csak a második ág fejlődik és terjed. És így vagyunk mindenben. Az aggastyán épített, mert a késő utódokra gondol; a 80 éves ember dédunokái számára ültet fákat. A távoli jövőre

gondol mindenki, különösen az, aki előrelátás és türelem segítségével vagyont gyűjtött, vagy aki az örökölt vagyont megóvta és növelte. Ezt látjuk minden munkaszerező civilizációban. Ezt tanúsítja a messze földre vándorolt kínai, aki meghagyja, hogy holttestét szállítsák apái sírboltjába, és aki reméli, hogy késő unokái is követni fogják oda. Bármily mozgékony lett is izgatott körunkben a család és a vagyon, azok az érzelmek mégsem szűnnek meg; nem is fognak megszűnni, mert akkor elenyésznének a leghatalmasabb erkölcsi erők, azok, melyek legtöbbet lendítenek az anyagi haladáson. Az utókorra való gondolat lehet önámítás, de ez sarkallja az embereket a legtöbb erőfeszítésre.

Erős önámítás tehát azt hinni, hogy a földbirtokos az 1%-nyi potom árért rábeszéli magát arra, hogy örökös jogcímét felcserélje egy 99 évre szóló örök haszonélvezeti szerződéssel. Hogyan! Azt hiszik, hogy az ember akinek százezer frankos birtoka van, melyet szeret és szépít, melynek jövedelmét és szépségeit folyvást igyekszik növelni, majd egy ezer frankos bankjegyért rááll arra, hogy birtoka kilencvenkilenc év múlva ne legyen többé az övé vagy a gyermeké? Ennyire kapzsinak és gondatlannak hiszik! Milyen kapzsiság volna tőle egy most odavetett falatért lemondani arról a megbecsülhetetlen dologról, a vég nélküli, mindennapi élvezet forrásáról, az örökösök szeretetéről, e tárgyáról, melyet nem lehet mérni, nem lehet logaritmusokkal kiszámítani. Nagyon rossznak tartja

az emberi természetet, aki azt hiszi, hogy e kínos lemondás egy százalékkal meg van fizetve. Ez az ember nemcsak kapzsiságot tanúsítana, hanem az előrelátás teljes hiányát is, mert 99 év múlva fog még élni sok lény, akiket ő ismert, vagy akik igen közel állnak azokhoz, akiket legjobban szeretett. Nem ritka eset, hogy egy családban együtt él négy-öt nemzedék. Ha körülnézek a családomban, látok egy aggastyánt, aki 1797-ben született, és aki ölelgeti 1884-ben született dédunokáját, aki pedig csak 1971-ben lesz annyi idős, mint most a dédanyja. Íme tehát két lény, akik egymást ismerték és bensőleg szerették, és akik – feltéve, hogy a fiatalabbik annyi ideig él, mint az idősebbik – együttvéve legalábbis 174 évet éltek. És ez nem véletlen: a példát nem a szokatlanul magas életkorúak közül veszem, hanem legszűkebb családi körömből. És itt azt mondják, hogy 99 év olyan időszak, mely végső korlátait jelzi az ember világi reményeinek! De vegyünk egy általánosabb példát: egy harminc éves férfiú, aki birtokos és megnősül; gyermekei születnek 40 éves korában (ez később is megeshet), és ezeknek ismét 40 éves korukban születnek gyermekeik. Mi következik ebből? Az, hogy mikor lejár a 99 év, amelynek lejártakor az élvezeti jog megszűnik, a lemondó a birtokosnak unokája, aki akkor 49 éves lesz, nagyatyja oktalansága folytán egyszerre ki lesz fosztva mindenéből.

Próbáljuk meg az alku; menjünk el, nem mondom, hogy egy milliomoshoz, aki számítani szokott, hanem egy egyszerű paraszthoz, és tegyük neki a következő

ajánlatot: „Barátom, itt van a mező, amely ezer frankot ér; örökbirtokod; ha akarod, megveszem tőled készpénzért értékének egy százalékáért, de csak 99 év múlva adod át. Itt van a pénz. 10 frank.” Vajon egy millió ember közt akad-e csak egy is, aki erre rááll? Aki kíváncsi, próbálja meg kicsiben.

Ha le akarjuk küzdeni a birtokos ellenszegülését, félre kell tennünk a logaritmusokat és az annuitási tabellákat, és jóval nagyobb összeget kell kínálni. Azt hiszem, ha a mostani birtokosoknak megadnák a föld mai értékének 20–30 százalékát, hogy örökbirtokát 99 évre bérbe kapja, a birtokosok fele vagy háromnegyedrésze visszautasítaná az ajánlatot. De tegyük fel, hogy valamennyien elfogadják az ajánlatot, akkor a mai magánbirtokok értékét képviselő 110–120 milliárdért 25–30 milliárdot kellene fizetni. Márpedig ezen 25–30 milliárd után évenként 1000–1200 millió frankot kellene fizetni, és ezt az összeget az állam 99 éven át adók útján szerezné be. Valóban különös mód az emberi haladás előmozdítására 99 éven át borzasztó, haszon nélküli adóteherrel sújtani a polgárokat azon ürügy alatt, hogy azután meg lehet szüntetni az összes adókat.

Sokkal természetesebb és végtelenül olcsóbb eljárás volna az államadósságokat erélyesen törleszteni, mert ez kisebb évenkénti áldozat mellett 30–40 év múlva egyharmaddal csökkentené a kiadásokat.

Egyébiránt, a terv, melyet itt bírálunk, sokkal több nehézségre ütközne, mint amennyire szerzői gondolnak.

Az egyik, amellyel nem számoltak az, hogy majdnem minden birtokos milyen illúziókban él földje jelen érték-növekedésének esélyeit illetően. Ritkán akad, aki azt ne hinné, hogy az ő földje legalább a felével többet ér a becsült áránál, és hogy fényes jövője lesz még. Mint a bagoly a csibéivel, úgy képzelődik minden ember a földjével: a hályog lefoszlik a szeméről, mikor kénytelen eladni a földet és előáll a durva valóság. De miután a megoldási mód az, hogy a jómódú birtokossal meg kell egyezni a konverzió iránt, valószínű, hogy minden birtokos a földet a felével magasabb összegre fogja becsülni, mint amekkorát meg tudna kapni, ha helyzete a föld eladására kényszerítené. És ehhez mérten emelkedne az állam által fizetendő egyezségi ár.

Nem a csekélyebb bajok közé tartozik az is, hogy az örökhaszonbérlové változott birtokos, minél közelebb látná a 99 éves időszak leteltét, annál szűkebbnek látná reményeinek és befektetéseinek körét. Fokozatosan megszüntetné a földjavításokat. Mikor még 40-50 év választaná el az időszak leteltétől, már nem ültetne erdei fákat, melyeknek csak 60-80 év múltával van igazi értékük. Mikor haszonbérleti idejéből még 18-20 év lesz hátra, akkor nem ültet gyümölcsfát, almafát, mandulafát, olajfát, mert tíz évbe is beletelik, míg azokon bő gyümölcs terem. Mikor a rettenetes lejáratról 12-15 év választja el, a szántóföldet nem változtatja át rétté, mert ezt hosszú éveken át kell gondozni, hogy nagyobb értéke legyen. A bérlet

utolsó 8–10 évében nem veri magát a szőlőültetés költségeibe: az alagcsövezés, öntözés, töltésépítés hasznos, de költséges munkáira se gondolhat, mikor már csak 10 esztendeig lesz a föld az övé; az utolsó 5-6 évben tartózkodna a nagyobb méretű trágyázástól és egyéb olyan munkától, mely csak hosszabb idő múltával termi meg gyümölcseit. A művelés haladása folytán szükségessé vagy hasznossá lett aklok, szérűk, pincék, és más ilyen gazdasági épületek létesítéséről vagy megnagyobbításáról már jóval előbb lemondana. A bérlet idejének leteltét a birtok fokozatos, rohamos hanyatlása előzné meg.

Azt felelik erre, hogy az állam megfelelő rendszabályok által elejét vehetné ezeknek a bajoknak; 40-50 évvel a bérlet letelte előtt megegyezne a birtokosokkal az erdősítés iránt; a bérleti szakasz utolsó 15-20 évében megállapítaná a nagyobb szabású talajjavításokat, ígérve, hogy a föld átvételekor beszámítja az értéknövekedést és az építkezések költségeit stb. Mennyi bonyolult részlet! Mennyi nehéz becslés! És a sok rendszabály és ígéret dacára a bérlővé lett birtokos mégsem volna hajlandó olyan költségekbe verni magát, amelyeknek utólagos megtérítése annyi jó vagy rossz esélytől függ.

Még egy utolsó, felettébb fontos ellenvetést kell felhozunk azon terv ellen, hogy egyezségi ár fejében az örökbirtok időre szóló bérletté változna át. A lakosság bizonyára ellenszegülne az efféle kombinációnak. A legutolsó paraszt és a dúsgazdag földesúr egyaránt gyanús

szemmel néznék ezt az alkut. Az állam csendőrökkel rendelkezik, a bírakat ő nevezi ki, és így veszélyes dolognak tünne a szemében a földre való jogot, habár késő időre is, átírni az államra. Az a 10 frank, amit neki az ezer frank értékű földért kínálnak, nem tünne elég kárpótlásnak; a kockázatért, amit képzelete vele előre sejtet, még 100 frank is kevésnek tünne. Az állam iránt szent borzadályt szoktunk érezni, és méltán, mert az egyén és az állam nem egyenlők. Azzal a hatalmas lényvel, mely hirtelen, önkényesen mondja ki akaratát, és a mellyel nem lehet kikötni, nem szeret az ember szerződni. Ahányszor az állam kombinációt kezdett a földbirtokkal, mindig kevés sikert ért el, bármilyen pénzbeli engedményeket tett is. Láttuk ezt. mikor Pitt alatt Angliában megváltották a földadót, mikor Egyiptomban bevezették a mukabalát, mikor I. Napóleon állami járadékkötvényeket adott a községi javakért. Igaz, hogy ezek a kombinációk hozzá se foghatók a szóban forgó óriási művelethez; de ez csak több ok arra, hogy ott, ahol a régi, szerény és egyszerű kombinációk megghiúsultak, az itt javasolt gyökeres műveletnek legkisebb sikert jósoljunk.

A terv, hogy a magánbirtokot közös tulajdonná kellene átváltoztatni, bizonyos elmékre olyan varázserőt gyakorol, hogy bonckés alá kell vennünk a megvalósításra kieszelt egyéb módokat is.

Van pl. egy módoszat, mely igen egyszerűnek és alkalmazhatónak látszik, és amelyet Laveleye, John Stuart Mill, és néhány más publicista is pártol. Ez a terv se több,

se kevesebb, mint néhány oldalág örökségi jogának megszüntetése, olyformán, hogy ez a jog nem a tizenkettedik, de már a hatodik vagy hetedik foknál szűnne meg. Emlékszem rá, hogy az a jámbor Cremieux, az 1848-i ideiglenes kormány tagja, mennyire panaszkodott amiért nem fogadták el az ő tervét, hogy az unokatestvérek gyermekei legyenek az utolsó örökösök. Az arany gyapjút hozta ő az államnak, de az állam nem akarta elfogadni. Úgy hisszük, hogy az állam okosabbnak mutatta magát a jámbor Cremieuxnél. Mások azt akarnák, hogy az állam menjen még tovább, és az unokatestvérnél távolibb rokonnak már ne legyen örökségi joga.

Hozhat az állam még gyökeresebb törvényt, mégis csak jelentéktelen anyagi eredményeket fog elérni. A művelt emberben, bármit mondjanak is, igen erős az örökségelhagyási ösztön, és mindenki sietni fog végrendeletet csinálni, csakhogy az ő vagyona ne váljon egy csöppé abban a tengerben, melyet államnak hívnak. Az emberek inkább bármire szánják a vagyonukat, semhogy ráálljanak arra, hogy az elenyésszen a „vegyes bevételek” költségvetési tételében. Mindenki rá fog szokni, hogy végrendeletet csinál és ráhagyja a vagyonát egy rokonra, egy jó barátira, az inasára, valamely egyházi vagy polgári testületre, az iskolára, a községre vagy a megyére. Lesz, aki ráhagyja vagyonát valami idegenre is, ha az felveszi az örökhagyó nevét, de ezer eset közül alig lesz egy is, hogy valaki a kincstár kezére juttatna valamire való vagyont.

Sok ember akad, akinek nincs rokona és aki meggazdagodott; de ki látott embert, aki a vagyonát az államra hagyta? Az emberi elme irtózik az úrtól, a bizonytalan valamitől, pedig a nagy modern nemzetek, a régi kis városoktól eltérően az úrt, a bizonytalan valamit képviselik a hagyatékok szempontjából. A magánvagyon és a mérhetetlen gazdagságú állam közt nincs semmi arány, és elenyészettnek tekintik a magánvagyonot, mely az állam vagyonába olvad.

Az államnak abból, hogy eltöröl bizonyos öröklésfokokat, nem lesz számba vehető haszna, hacsak meg nem tiltja a végrendelkezést. Ha a végrendelkezési jogot szünteti meg, más, igen komoly jellegű bajok keletkeznek: az emberek eltitkolják a vagyonukat, kéz alatt ajándékozzák el, pénzüket úgy helyezik el, hogy csakis a kamatra tartanak igényt, megszűnnek tőkét gyűjteni, korán hagynak fel a vagyonszerzésre irányuló fáradozással, egyszóval megcsökken a termelés, a nemzeti tőke.

Azok, akik konokul ragaszkodnak a kimérához, közreputat ajánlanak; az oldalágra átszálló örökségek nagy mértékű megadóztatását. Nem elég nagy mértékű már most is ez az adó? A tizenkettő fokú rokonok 10% -ot és bélyeget, összesen 12–15 százalékot fizetnek, azok pedig, akik az öröknyagynak egyáltalán nem voltak rokonai, még többet fizetnek. Akiknek ez a drákói illeték nem elég, ugyancsak követelők. *Traité de finances* c. művemben kimutattam, hogy mennyire igazságtalanok ezek a túlságos illetékek. Céljuk az, hogy megsemmisítsék az

örökség-hagyás elvét. Ha az öröklés természetes és polgári jogot képez, akkor hiba azt olyan adók által korlátozni, melyek az öröklött vagyon jövedelmének több mint egy részét emésztik fel. Ha pedig az öröklés nem természetes jog, és nem áll a társadalom érdekében, akkor meg kell azt teljesen szüntetni. Egyébiránt képtelen állítás az, hogy az öröklés nem jog, és a társadalomnak nem nyújt óriási előnyöket, melyek, ha jól vesszük, sokkal jelentősebbek, mint az egyének által élvezettek. Ha pedig így áll a dolog, akkor az oldalrokonok vagy idegenek által felvett örökség illetékét nem lehet felemelni, sőt le kell azokat szállítani 5%-os maximumra, amely megfelel az egy évi jövedelemnek.

De nézzük csak közelebbről ellenfeleink rendszerét. Az örökségi illetéket megkétszerezték, megháromszorozták; 6 és 10% helyett 12 vagy 20, illetve 18 és 30% lett. Ez ugyebár elég magas tarifa? Gondoljuk meg, hogy a bélyegilleték, az ügyvédek díja és a többi kiadás, mely az efféle örökségeknél fel szokott merülni, az állam által szedett illetéknek negyedét, felét, sőt olykor a kétszeresét teszi. Ha tehát az oldalágak örökségének illetéke kétszeresre, háromszorosra emelkedik, akkor mi jut az államnak? Jelenleg az állam az efféle örökségek után 90 millió frankot vesz be. Ha a bevétel a tarifa emelkedésének arányában növekszik, akkor az állam évenként 90-180 millióval többet szed be. Franciaországban az ingatlanok összeszéve mintegy 100-120 milliárdot érnek; ha az illetékeket megkétszerezik, ezen ingatlanok abszorbeálására 7-8

évszázad kellene; ha háromszorosra emelik az illetékeket, 3-4 század múlva érnék el az az eredmény; pedig itt még beszámítjuk azt, hogy az oldalági rokonokra szállt birtokok értéke évszázadok folyamán mennyivel növekszik. Valószínű ez az értéknövekedés? Higgadtan gondolkozó ember nem igen hiszi.

Ha az oldalági rokon vagy az idegen tudni fogja, hogy halála esetén a kincstár, bélyeg és egyéb költségek címén elszedi a hagyaték 30-40 százalékát, és hogy a végrehajtók is jönnek és a hagyaték csak a fele marad meg, akkor mi fog történni? Két dolog lehetséges. Ha az a rokon vagy idegen szereti az örökösét, akkor vagyona egy részét át fogja neki adni kéz alatt, a maradékot pedig életjáradék biztosítására fordítja; ha pedig nem igen szereti az örökösét, akkor élete során iparkodik elkölteni vagyonának java részét. Így tehát a kincstár lakol a kapzsiságáért. Ha az örökhagyó nem is folyamodott az itt felsorolt eszközkhöz, és nem gondoskodott arról, hogy vagyonának nagy része ne kerüljön a kincstár kezére, akkor az óriási illetékek arra fogják bírni az örökösöket, hogy hamis bevallásokat tegyenek, elrejtsek az értékeket, sőt esetleg megvesztegessék a kincstár közegeit. Azok az írók, akik tudják, hogy a túlságos vámtételek előmozdítják a csempészetet, azt képzelik, hogy az örökségi illetékek felemelése 30-40 százalékra nem idézne elő hasonló eredményeket, nem ösztönözne illetékcsontkításokra!

Az állam sok tekintetben teszi ki magát csalódásnak, ha ehhez az egyszerűnek látszó módszerhez folyamodik.

Ha az összegeket, melyek e címen befolyanak, arra fordítaná, hogy a rendelkezésére álló eszközök mértéke szerint földeket vásárol, akkor kivételes mértékű keresletével felverné az ingatlanok árát; és minél nagyobb tőkét fordít a bevásárlásokra, annál kevesebbet ér el jövedelem tekintetében. Ennek a különben is kétes értékű eredmény fényében, melyet az említett módszer mellett csak 5-6 évszázad múlva érnének el, érdemes-e a javak átírását, azaz az öröklési jogot, olyan hallatlan adókkal sújtani?

Ellenfeleink más érvet is felhoznak: akár részben, akár egészben váltja magához az állam a földeket, élvezni fogja az állandó, ki nem érdemelt értéknövekedést, azt az „unearned increment”-et, melynél fogva a földbirtokos jövedelme folyton növekszik anélkül, hogy dolgozna.

Az állandó, szakadatlan, magától jövő értéknövekedés: íme a kiméra, mely annyi közgazdász elméjét bántja. Pedig minden tény amellettt tanúskodik, hogy ez pusztá fogalom, melynek a valóságban semmi sem felel meg. Ha ez az állandó, szakadatlan, önként támadó értéknövekedés tényleg tapasztalható lett volna a föld keletkezése, vagy legalább a történelem kezdete óta, mennyit kellene érnie egy hektár földnek a Beauceban vagy a Brieiben? Nem 4-5000 frankot, hanem száz meg százezer frankot, hiszen ama földek értékesek voltak már évszázadokkal ezelőtt. Húsz, harminc évszázad óta művelik, tesznek benne mindenféle beruházást és megér, ha első minő-

ségű föld, 4-5000 frankot. A legtöbb esetben a föld becsült ára távolról sem képviseli azt a tőkét, melyet a rajta élt nyolcvan vagy száz nemzedék beleölt.

Egy író, kinek elméje az absztrakcióban remekel, talált egy híres törvényt, amelyből az oktanlan növendékek azt következtették, hogy a föld jövedelmének önmagától folyvást növekednie kell. Ricardo valóban hatalmas szellemű író. Ha feltesszük, hogy a földet mindenütt ellepik a lakók, hogy a természetes termőföldet mindenütt művelés alá vették, hogy a lakosság vég nélkül gyarapszik, hogy a mezőgazdaság tudománya megáll egy ponton és nem nyújt rá módot, hogy könnyű javításokkal és kevés költséggel nagyobb termést állítsunk elő, mondom, ha föltesszük, hogy mindezek a feltételek egyesülnek – amit pedig ma nem lehet mondani, és ami holnap se lesz meg, de nem is lesz meg soha – akkor a földjáradék csakugyan folyvást emelkedne, és a magától eredő, meg nem érdemelt, állandó értéknövekedés, az „unearned increment” szabályos, természetes jelenség volna, fenséges és visszavonhatatlan, mint a fizika törvényei.

Pedig mennyire eltér az igazi helyzet ettől a képzelmi felfogástól! *Essai sur la repartition des richesses* c. munkámban kimutattam, hogy a tények nagyon kevésbé felelnek meg ezen feltevésnek; bebizonyítottam, hogy Franciaországban a föld jövedelmének emelkedése, amely 1851, sőt 1821 óta a mai napig jelentkezett, átlagosan alig képvisel akkora összeget, mint a mondott időszak alatt tett befektetéseknek a szokott kamatláb szerint

számított kamata. De hagyjuk a számokkal való cáfolgást és érzük be egy másik, rövidebb, de épp oly döntő jelentőségű cáfolattal.

Tegyük fel, hogy 1815-ben vagy 1820-ban az angol parlament, elcsábítva Ricardo elmélete által, úgy okoskodik, hogy a föld állandó értéknövekedésének meg nem érdemelt előnyét el kellene venni a birtokosoktól és az állam javára biztosítani. A parlament tehát a békekötés után megszavaz egy törvényt, mely szerint az állam megváltja az Egyesült Királyság minden ingatlanát. Az évszázad első negyedének letelte után tehát az angol állam birtokolja az összes földet, melyet bérlők által aknáztat ki. Örvend ez elhatározásának, mert arra gondol, hogy a bérleti szerződések lejártakor a magától jövő, állandó értéknövekedés lehetővé fogja neki tenni, hogy nagyban gyarapítsa a nemzet jövedelmét anélkül, hogy bárkinek is ártana.

A bérleti szerződések 15–18 év múlva – mert Angliában hosszú időre szólnak – csakugyan lejárnak; az állam fel akarja emelni a bérösszegeket, de itt nagy csalódás éri; a bérlők kijelentik, és ezt be is bizonyítják, hogy az utóbbi években veszteséget szenvedtek; a földbérlet fel-emelésére rá nem állhatnak, sőt – ha csak tönkre nem akarnak menni – a bérletek leszállítását kell követelniük. Az állam tagadja ezt. Várákozik és versenytárgyalást ír ki. De nem jön senki és végül is le kell szállítani a bérleti összegeket hol tíz, hol tizenöt, hol húsz százalékkal. A megbízható Porter szerint ugyanis átlag ilyen mértékben

csökkentek a haszonbérletek Angliában 1820-tól 1840-ig. Az állam kesereg azon, hogy Ricardo elmélete nem bizonyult igaznak, és elszenvedi a redukciót, mely oly borzasztó veszteséget okoz neki, illetve az adófizetőknek: ki kell pótolnia a föld jövedelmének inkorrekt, a tudománnyal ellentmondásban álló, de nagyon reális csökkenését, és új adókat kénytelen a polgárookra róni. Beleun a kísérletbe és a közössé lett tulajdont megint eladja a magánosoknak, akiktől olyan drágán vásárolta.

Elmúlik huszonöt év: a körülmények időközben változtak, és a földjáraadék, mely 1820 vagy 1830-tól 1840-ig vagy 1850-ig csökkent, ismét emelkedik, a földbérlet drágul. Ekkor előáll egy rendkívül éles elméjű író, aki elméjében egész új gazdasági világot alkotott magának, és aki egyébiránt egyike azon embereknek, akik a legkevesebbet tudnak a körülöttük végbemenő tényekről, szóval John Stuart Mill. Ez pl. így kiált fel: „A föld megváltásának első kísérlete kedvezőtlen körülmények közt történt; megghiúsították a véletlenül felmerült okok, a tengeri kereskedelem nagy fejlődése, a gabonatörvények eltörlése; ma megint beáll az értéknövekedés és megszakítás nélkül, folytonosan fog haladni a nemzetgazdasági törvényekhez képest. Most kell az államnak megváltania a földeket”.

John Stuart Mill és követői olyan makacsul és olyan fennen hirdetik meggyőződésüket, hogy az állam rábeszélte magát: 1800 táján csakugyan magához váltja az összes földet. Az első években minden jól megy. Egyes

bérelti szerződések lejárnak és áremeléssel újíttatnak meg. Eljutunk így az 1875-1880-i időszakhoz. Ekkor sokféle ok miatt kitör egy igen tartós és intenzív mezőgazdasági válság. Az állam nem talál bérlőket: le kell szállítania a bérelti összegeket, hol 10 százalékkal, sokszor 20-25 százalékkal, olykor 30-40 százalékkal is. Borzasztó veszteséget szenved, 3-400 millió franknyi jövedelemtől esik el. A közvetlen adóknál is megesik néha, hogy az előírt összeg alul maradnak. De ilyen óriási mértékű hiány itt nem áll elő. És az állam a rettenetes megváltási művelet folytán kénytelen ismét emelni az adókat, és a föld megváltása, amitől azt remélték, hogy egykor lehetővé fogja tenni az összes adó megszüntetését, most nagy adóemelést tesz szükségessé.

Lehet-e tagadni, hogy a dolgok csakugyan így történtek volna, ha az angol állam, magáévá téve Ricardo vagy John Stuart Mill eszméit, a század első negyedében vagy a harmadik negyed vége tájékán államosította volna az összes földet? Franciaországban ugyancsak ez történt volna. Tegyük fel, hogy az 1870-i forradalmat nem katonai katasztrófa, hanem szociális mozgalom idézte volna elő. Az akkori államférfiak államosítani akarták volna a földeket; tegyük fel, hogy a művelet szabályszerűen hajtatott volna végre, olyformán, hogy a kiűzött birtokosok a jövedelmüknek teljesen megfelelő járadékot kaptak volna. Az állam, bízva Ricardo, John Stuart Mill és más nagy doktorok tekintélyében, úgy okoskodott volna, hogy a föld szakadatlan, magától jövő értéknövekedése

folytán nyereségre számíthat. Tegyük fel, hogy a művelet 1875-ben lett volna befejezve. Az állam türelmetlenül várja a bérleti szerződések lejártát, hogy élvezhesse a remélt hasznot, mert a bérleti szerződések megújítása előtt nem várhat semmit. Elérkezik a szerződések lejárat ideje, de egyúttal a gazdasági válság is; a délvidéken a filoxéra, az északi tartományokban a rossz időjárás, a vevők hiánya, az idegen verseny okozza. A bérleteket csak veszteségek mellett lehet megújítani és az államnak évenként száz meg száz milliót kell előteremtenie, új adókat kell kivetnie, hogy pótolja az esztelen államosítási művelet által okozott veszteségeket.

A tapasztalat nem tanúsítja-e, hogy a dolgok így történtek volna? Erre azt fogják mondani, hogy azok csak véletlen körülmények voltak. De tekintsük bár még annyira véletleneknek is őket, annyit bizonyára megérmelnek, hogy figyelembe vegyük. De vajon csakugyan a pusztá véletlennek tudandók be? A földjáraadék természetes, szinte folytonos értéknövekedésének dogmája mellett nem tanúskodik bármilyen általános érvényű megfigyelés. Az ott született meg bizonyos tudósok agyában, akik normálisnak tartanak egy olyan állapotot, amely pedig a történelemnek csak egy bizonyos szakában áll elő, és nem felel meg szükségképpen a fizikai és emberi természetnek. Azt mondják, hogy a földnek határai vannak, míg az emberi faj folyvást növekszik, és így a föld termékeinek értéke folyvást növekedni fog. De ezen tétel két része közül csak az első bizonyos: a föld

korlátolt térség magában, de a mai nemzedékekhez hasonlítva nem az, mert a földnek majd a fele hiányosan van benépesítve, szinte ismeretlen. De ha az egész föld úgy be volna is népesítve, mint Franciaország, hogy mindenütt 80–100 lélek jutna egy-egy négyzetkilométerre, még akkor se volna biztos, hogy a föld járadéka mindig emelkedni fog. Azt lehet mondani, hogy a valószínűség mellette szól, de bizonyosságról nem lehet szólni.

A népesség folytonos növekedése, melyet természeti törvénynek szoktak tekinteni, esetleg lehet egy múlt-kony jellegű történelmi tény. Erről a tárgyról már ma sem szabad olyan kategorikus hangon szólni, mint ahogy Malthus tette, mert az ő híres könyvének megjelenése óta két nagy jelenséget észleltünk, melyek a figyelmes szemlélőt arra indíthatják, hogy állításaiban óvatosabb legyen: e két jelenség az, hogy Franciaország és Új-Anglia angolszász népességének létszáma pangást mutat. Ebben a két országban a lakosság úgyszólván megszűnt növekedni. Ki biztosít minket arról, hogy más nemzetek nem fognak ugyanilyen állapotba jutni? Ki biztosíthat arról, hogy mikor a jólét mindenütt általános lesz, és a demokratikus eszmék mindenütt uralkodni fognak, akkor a föld összes népei nem úgy járnak, mint a franciák és a jenkik, azaz természetes vagy szándékosan előidézett csökkenés áll be náluk is a szaporodásban? Ezt tekinthetjük hibának vagy erénynek, az nem számít. A tény, melyet Franciaországban és az Egyesült-Államoknak legrégebb idő óta benépesített részében látunk, azt tanúsítja,

hogy nagyon vakmerő állítás az, hogy az emberi faj vég nélkül fog szaporodni.

Más helyen¹ felsoroltam az okokat, melyek gátolják a földjáradék folytonos növekedését. Ezen okok közül itt elég lesz egyet megemlíteni: a földjavítást. Minden birto-
kos, aki a földjét javítja, öntudatlanul azon dolgozik, hogy csökkentse a földjáradékot, ha ugyanis – ami egyébiránt lehetetlen – az összes földbirtokos egyszerre, egyforma módon javítaná a földjét, mégpedig annyira, hogy megkétszereződjön a termés, akkor a termékek ára csökkenne és a földjáradék – eltekintve a legújabban befektetett tőke kamatától – szintén alább szállna. Ki mondhatná meg, hogy e javítások és a mezőgazdaság terén tett felfedezések tekintetében hol van a határ? Ha pedig a termelés jelentős növekedése össze találna esni a nép szaporodásában észlelhető megállapodással, ez nem okozna-e szükségképpen csökkenést, nem mondom, hogy a földjáradékban – ezen elméleti absztrakcióban, amely csak ritkán érvényesül a gyakorlatban – hanem a föld jövedelmének összességében, ideértve a lekötött tőke kamatait.

Az állam, ha az összes földet államosítja és a földjövedelem szakadatlan növekedéséből számít hasznot, nagyon kockázatos műveletet tesz, melynek századunk két időszakában is mindenestre kárát vallotta volna, amelytől a jelen és a közeljövő körülményeinél fogva inkább

¹ *Essai sur la repartition des richesses* c. művemben

veszteség várható, mint nyereség, és melynek jövedelmező volta még távoli jövőben sem tekinthető teljesen biztosnak.

Amit itt a mezei birtokokról szoltunk, az – habár kisebb mértékben – áll a városi ingatlanokról is. A telkek ára a városokban egyre növekszik: ezt látjuk Párizsban. Londonban, New Yorkban, hogy csak a leghíresebb városokat említsem. Ez aforizma. Abból, hogy Párizs lakossága 1876-tól 1881-ig 225 000 lélekkel, tehát évente 45000 lélekkel szaporodott, ami ezen öt évi időközre közel 11 százaléknyi növekedést képez, merész elmék már azt következtetik, hogy Párizs városa a világ végéig folyvást így fog haladni, minden évben 45000 lakost nyer, azaz minden évben két és fél százalékkal növekszik. Igen szépen kiszámíthatnák azt is, hogy két évszázad múlva Párizsnak 12-15 millió lakosa lesz, öt évszázad múlva 30–40 millió lakosa, ezer év múlva pedig vagy százmillió főnyi lakossága.

Bajos megérteni, hogyan építhetnek higgadt emberek társadalmi elméleteket és rendszereket olyan észleletekre, melyek végletekig folytatva efféle eredményekre vezetnek. Az imént lefolyt több százados időszak, de főleg az utóbbi évtizedek időszaka, nagyon kedvező volt a városok, és főleg a fővárosok növekedésére. Ennek az okait más helyen¹ kifejtettem. De aki azt hiszi, hogy ez a növekedés vég nélkül fog folytatódni, gyorsabb, vagy

¹ *Essai sur la répartition des richesses*, VII. fejezet

legalább a mostanival egyforma ütemben, az elfelejti a német közmondást, mely szerint a fák nem nőnek az évig. Vannak városok, melyek növekedtek, de vannak olyanok is, melyek hanyatlottak. Annyi bizonyos, hogy Róma még nem nyerte vissza a római császárság napjainak nagyságát, Firenze és Velence nem nagyon virágznak. A térképek tele vannak fényes nevekkel, melyek azonban csak mezővárosok helyeit jelzik.

Azt mondják erre, hogy ezeket a pusztításokat politikai katasztrófák okozták. Hát hiszen a jövő méhe tálán nem olyan boldog békekorszakot rejt magában, amelyet bizonyos filantrópok képzelnek; azután meg a gazdasági okok, előidéznek melyek a nagy városok növekedését, veszíthetnek hatásukból, meg is szűnhetnek, sőt hanyatlást előidéző okoknak adhatnak helyet. A XVIII. században Párizs csak egy ötödnivel gyarapodott. Van ott egyik-másik városrész, pl. a Saint-Louis sziget, ahol egy régi úri kastélyért ma is épp annyi bért fizetnek, mint XIV. Lajos alatt. Egyik nagy városunk, Saint-Étienne 1876-tól 1881-ig néhány ezer lakost vesztett. Lehet, hogy a demagóg zavargások, az adó, a sok munkabeszüntetés költözködésre kényszerítik az ipart, és sok városban, melyek eddig rohamosan növekedtek, a lakosság csökkenni fog. A műszaki tudomány is hozhat sok meglepetést. Egy olcsó kis motor felfedezése a falvakba viheti az ipart. Bizonyára valószínű, hogy a nagyvárosok még a jövő félszázadban, vagy talán azontúl is növekedni fognak, de fel kell készülnünk arra, hogy minden város viszontagságon

fog keresztülmenni. Így pl. ez idő szerint Párizs azt a benyomást teszi, mintha válságban szenvedne: a lakosság aligha gyarapodik, sőt talán csökken is, mert a házbérek nem emelkednek. Azt pedig, hogy egy vagy két évszázad múlva mi fog történni, vakmerőség volna ma egész határozottsággal megjósolni és merész állítás volna, hogy akkor Párizs még mindig növekedni fog, és hogy a házbér drágább lesz, mint ma. Ez lehetséges; megengedjük, hogy valószínű lesz, de olyan konjunktúra, mely nem bír a szükségszerűség jellegével. A többi okokon kívül, melyek e vállalat ellen szólnak, már az itt említett tény is jelzi, hogy az állam nagyot kockáztat, ha – a feltételezett értéknövekedésre számítva – magához váltaná az összes házat.

Aki az államot a mai földbirtokossal asszimilálja, és az utóbbi szerepét az előbbivel akarná végeztetni, az szem elől téveszti a mai gazdasági világ föld- és háztulajdonosának voltaképpeni szerepét. Azt mondják, hogy az állam úgy fog tenni, mint a westminsteri marquis, aki London város egy részét birtokolja. Ez nem áll, mert az állam nem tehet éppen úgy, mint a marquis. A marquis szabad, önrendelkező egyén, aki csak a saját akaratótól függ. Mint tulajdonos igen egyszerű szabályt követ: a személyi érdeket, mely abból áll, hogy házait a lehető legdrágábban, a legjobb fizetőknek adja bérbe; különben az ő feladata a jelen pillanatban nagyon szűk határok közt mozog: miután azokat a házakat örökhaszonbérlők építették, neki csak az a teendője, hogy felveszi a járadékot.

Az állam egészen más viszonyok közt él: nem mondható szabad, önrendelkező egyednek, aki egyszerű szabály szerint jár el; sőt ellenkezőleg, nagyon is bonyodalmas szervezetű lény, melynek minden tényét nagyon sokféle indokok intézik. Minél jobban távolodunk a régi időkbeli abszolutizmustól, minél tovább haladunk a parlamentarizmusban, a demokráciában, minél jobban szaporodnak a rövid tartamú, választás által betöltött hivatalok, annál alkalmatlanabb lesz az állam az új hatáskörre, amelyet juttatni akarnak neki. Az állam nem olyan állandó lény, mely az egész nemzetet képviseli; nem képviseli más, mint a hatalmon levő párt, mely nem igen válogató az eszközökben, mikor egy kevésbé szilárd, változó többség érdekeit védi. A modern állam tehát nem lehet részrehajlatlan; hogyan is lehetne az, mikor olyan párt kezében van, amely nehéz küzdelem árán vívta ki a hatalmat? Aki azt állítja, hogy a modern állam, mely a választások folytán, legalábbis egy időre, egy párt birtoka lett, részrehajlatlan lehetne, olyan szavakat és tényeket állít egymás mellé, melyek egymással ellentmondásban vannak. A modern állam nagyon különböző érzelmeknek engedelmeskedik, és ezek között a leghatalmasabb nem a polgárok összességének állandó érdeke, hanem a szavazók többségének közvetlen érdeke. Ilyen körülmények közt a modern állam még arra a korlátolt szerepre sem alkalmas, melyet most a westminsteri marquis végez. Nagyon keveset bízhat a tisztviselőiben,

nagyon erősen hozzá fér a korrupció, kivált a korrupciónak az az enyhített, de veszélyes neme, mely nem pénzben, hanem kedvezményekben és jogadományozásokban nyilvánul meg. A modern, parlamentáris vagy demokratikus állam lényegileg hanyag és részrehajló adminisztrátor. Természeténél fogva az, nem pedig egy múlt szervezeti hibánál fogva. Ilyen szempontból nézve a dolgot, az erősen koncentrált, állandó kormányhatalom, melyet pl. a porosz királyságban látunk, kevésbé alkalmazható a szerepre, melyet a kollektivisták az államnak szántak. De mégis alkalmazható és azzá tenné főleg a földbirtok államosítása.

Megfontolták-e azt a sokféle feladatot, amit a földbirtokos végez? Alapos tévedés volna azt hinni, hogy egyebet se tesz, mint felveszi a haszonbért és megújítja a szerződéseket; pedig ez a két feladat sem olyan könnyű, mint ahogy mondják, mert a megújított szerződés pontozatainak szövegezéséhez sok éleslátás és mértéktudás kell, valamint gyakran a haszonbér beszédéséhez is bizonyos temperamentum kell, mert a haszonbér nem egészen olyan, mint az adó.

De ez a földbirtokos szerepének csak a kisebbik része. Igazi teendője abból áll, hogy őrködik a birtok állandó, jövőbeli érdekei fölött; a távoli jövőre való tekintettel talajjavításokat eszközöl; ő határozza meg a telekrészek rendeltetésében való változtatásokat; erdőt irtat, pusztát bevettet, szántóföldet rétté alakíttat át, szőlőt ültet a hegyoldalba, gyümölcsfát tenyészt a jó talajban;

mindezek a gondok a birtokosra hárulnak, nem a bérlőre. És aszerint, amint ezt buzgóan és eszesen végzi, fog a birtok virágozni vagy hanyatlani. A birtokos még mást is tesz: kölcsönt vagy előleget ad a bérlőnek, vagy legalábbis elenged egy részt a haszonbérből, halasztást ad; rendszerint képzetesebb és szélesebb látókörű ember, mint a bérlő, és ennek tanácsot meg útmutatást ad. Ha azt állítanánk, hogy a birtokos ezt a hivatást mindenütt teljesíti kivétel nélkül, egyetemesnek állítanánk egy jelenséget, amely csak általános jellegű. De azért ez az ő hivatása; ő az állandó érdekek és a lassú javítások intézője.¹

Elvállalhatja-e az állam ezt a rendkívüli sok aprólékosra kiterjedő feladatot, melyet nem lehet alávetni a bürokrácia nehézkes, pedáns, szükségképp egyforma szabályainak? Pedig ha nem vállalja el, akkor a föld sokkal lassabban, kisebb mértékben fog javulni, ha ugyan nem fog romlásnak indulni. Ha megpróbál erre vállalkozni, milyen eszközökkel rendelkezik? A hivatalnoki kar szervezésénél a protekciónak minden kormányrendszer mellett mindig nagy szerepe lesz; a kezelés ellenőrzése nem lehet egyszerű, nem mehet egy pár szigorú szabály szerint, mert akkor elhibázza a feladatát; a számvitel

¹ Emlékeztessünk itt a már fentebb idézett Proudhonnak oly helyes megjegyzésére: „Ha azt akarjuk, hogy a mezőgazdasági ipar sok helyen hanyatlásnak induljon, vagy legalább megszűnjön haladni, ahhoz tán elég volna, hogy a bérlők birtokosokká legyenek.” (*Contradictions économiques*, 1. kötet. 4. kiadás, 180. o.) Együgyűség a földbirtokost piróknak, parazitának vagy egyszerű járadékszedőnek tekinteni.

óriási nehézségekkel jár; rendkívül sok alkalom nyílik a kedvezményekre, a korrupcióra, az összejátszásra. Nem. Az állam nem alkalmas erre a sokféle részletre kiterjedő hivatásra; beszedheti a haszonbért, de a felügyelés, tanácsadás, intézés napi munkáját, mely a jó birtokosra hárul, nem bírja elvégezni.

Nem sokat bizonyítanak azok a példák, melyeket Laveleye idéz: hogy Jáva szigetén az állami uradalmak óriási területeket foglalnak el, hogy 1873-ban a kormány cukorültetvényei 27460 hektárra, kávéültetvényei mintegy 176 000 hektárra terjedtek: hogy amazokon 220 706 ember, emezeken 708 980 család, tehát közel két millió lélek dolgozott; hogy 1871-ben ezekből a birtokokból az államnak 47 millió forint bevétele volt, míg a termelési költség csak 15 240 000 frtra rúgott, úgyhogy a tiszta jövedelem közel 32 millió forintot, azaz 65 millió frankot tett; hogy azonfelül az állam földjáradék címén 15 millió frtot vett be; hogy Banca államban az állami számlára kiaknázott bányák 1871-ben közel 6 millió frtot jövedelmeztek: hogy az anyaország pénztárába 1871-ben befolyt tiszta fölösleg 25 688 000 frtra azaz 51-52 millió frankra rúgott. Mindezeket a számokat Laveleye nagy hivalkodással idézi. Mi azok helyességét nem is vonjuk kétségbe, de bármily állandók volnának is azok a tételek, mégse bizonyítanak semmit a birtokközösség általánossá tételének hasznos volta mellett.

A felhozott példákban egyforma művelési ágakhoz tartozó területekről van szó, melyeken a gazdaság ipari

jelleggel bír, nem pedig olyan változatos kultúrákról, amelyeneket Nyugat-Európa igényel. Azután meg Hollandia olyan nép fölött uralkodik Jáva szigetén, mely ha nem is jobbágyi jellegű, de alacsony értelmiségi fokon áll, és nem független, melynél a helytartók és a bennszülött főnökök szigorú fegyelmet tartanak. Különben Jáva szigetén ebben a nagy gyarapodásban szünetek állottak be, és ma ismét látunk ott bizonyos csökkenést. A cukortermelésen az állam 1837-től 1844-ig vagy húszmillió frankot vesztett; a kávé utáni tiszta jövedelem elér bizonyos maximumot, néha meg ennek a felét, ami a természettől és az árártól függ. Ez a büdzsé összeállításánál nem kis zavarokat okoz. Utóbbi időben „a gyarmatok tiszta jövedelme” c. tétel majdnem eltűnt a költségvetésből. És ebből kitűnik, hogy a birtokok és a kultúra azon szervezését, melyet Jáva szigetén tapasztalunk, és melynek célszerűségét a jávaiak is tagadják, korántsem szabad olyan mintának tekinteni, melyet, a maga robotrendszerével együtt Európába be lehetne hozni és általánossá lehetne tenni.¹

Nem bizonyít többet az a mód sem, melyet az angol egyházi alapoknál látunk, és ami 31 millió frank tiszta jövedelmet eredményez. Először is lényegesen más dolog az egyetemessé lett birtokközösség, mely az összes földre

¹ Azok az államok, melyeknek földbirtokaik vagy regálé jogaik vannak, emiatt egyszerű pénzügyi szempontból sok bajjal küzdenek. Így pl. az a tény, hogy Indiában a földadó képezi a fő adót, nagy nehézségeket okoz az indiai büdzsében.

kiterjed, és ismét más dolog az, amikor közös birtokok szét vannak szórva magánbirtokok közt, és az utóbbiak művelési módjához alkalmazkodnak. A nagy testületek vagy részvénytársulatok igazgatói sokkal több cselekvési szabadsággal bírnak, mint az állami tisztviselők: kevésbé szigorú és kevésbé egyöntetű szabályoknak vannak alávetve; óvatosabban válogatják őket; illetékesebbek és állásuk szilárdabb, mint a demokratikus vagy parlamentáris kormányok sűrűn változó tisztviselői. Végül a tapasztalat azt tanítja, hogy a legtöbb országban, ahol állami, egyházi, társulati vagy testületi birtokokat eladtak, ezek a birtokok, amint magánosok kezeibe mentek át, jövedelem és érték tekintetében csakhamar sokat nyertek.

A harmadik eset, melyet Laveleye idéz az Osztrák-magyar államvasút-társaság esete, nem bizonyít többet. Ennek a társulatnak a bányákban 130 000 hektár földje van; mondják, hogy javította a mezőgazdaságot, kőszén- és ércbányákat nyitott, gyárakat teremtett és tetemesen növelte a termelést. Ez mind lehetséges, noha a ditirambusi hang nagyon is uralkodik az előadásban. Csakhogy először is, igen lényeges különbség van egy részvénytársulat közt (legyen az bár még olyan nagy), meg az állam közt. Feltesszük, hogy e két test terjedeleme tekintetében összehasonlítható egymással, de a lélek a kettőben nagyon különböző. A részvénytársulatban a magánérdek sokkal jobban van sarkalva, mint az államnál; a virágzó részvénytársulat igazgató személyzete nagyon állandó, bizonyos arisztokráciát képez; az igazgatók rendszerint

késő aggkorukig megtartják állásukat, melyet sokszor átadnak a fiaiknak; ellenben a modern demokratikus államban minden változik és bizonytalan.

A részvénytársulatban a szervezet és a rugók sokkal hajlékonyabbak, mint az államban: amíg a jövedelem megvan, addig a részvényesek teljes szabadságot engednek az igazgatóknak; nem vetik őket alá az egyöntetű, szigorú bürokratikus szabályoknak, melyek annyira megrehezítenek minden újítást. A modern és demokratikus államnál ellenben a rutinszerű bürokrácia, a lassú és vég nélküli irka-firka elmaradhatatlanok, főleg mikor az állam bizonyos igen egyszerű feladatokon túl akar menni.

A részvénytársulat tehát, ha még oly nagyszabású is, a modern állammal nem hasonlítható össze. De noha természetüknél és szerveik hajlékonyságánál fogva sokkal magasabb fokon állnak, azért még a legjobban vezetett részvénytársulatok is kevésbé váltak be a földbirtokok kezelése tekintetében. Az Osztrák-magyar államvasút-részvénytársaság ezt a tételt aligha fogja megcáfolni: annak a 130 000 hektárnyi gazdag talajú, ipartelepekkel ellepelt birtoknak évi 6–7 milliónyi tiszta jövedelmet kellene hajtania. Pedig nem hajt. Ennek az óriási birtoktestnek a tiszta jövedelme 1880-ban a társulat mérlegében 1 074 000 forinttal, azaz csak 2 millió frankkal szerepelt, ha az ágiót is számítjuk: 1881-ben ez a jövedelem 1 419 522 frt., azaz 2 millió és 7-800 000 frank volt, pedig ez a jövedelem javarészt nem is gazdasági jövedelem. A bevétel nagy részét a kohók adják, ahol síneket és gépeket

gyártanak, melyeket a társulat gyárt és megvesz. A mezőgazdaságról tehát az mondható, hogy a társulatnak nem jövedelmez többet, mint tíz frankot egy hektár után.

Algériában több részvénytársulat van, melyek nagy területekkel bírnak. Így pl. a *Compagnie Algérienne*, mely százezer hektárral bír, a *Franco-Algérienne*, mely harmincezerrel, és a genfi *Compagnie de Sétif*, mely több ezer hektárral bír. Ezek a társulatok, melyek rendszerint ingyen kapták ama roppant területeket s művelik húszt, harminc év óta, csak szerény jövedelmet húznak azok után; valószínű, hogy ezen birtokok nagyobb részét végül el fogják adni, és azok egyes egyének magánbirtokai lesznek; értékük akkor jelentősen fog növekedni.

Azt hiszem, bebizonyítottam, hogy ha némelyek a birtokközösséget dicsérik, ez a tökéletlen megfigyelések, helytelen asszimilációk alapján történik. Másrésztől kérdezzük, vajon alapos-e a magánbirtoklás ellen felhozott fő kifogások egyike? Elvesztette-e ez a magánbirtoklás a szociális jellegét? Vagy pusztán a magánbirtokosok személyes előnyére léteznek?

Igaz, hogy a földbirtokosok a földművelő lakossággal szemben nem gyakorolják többé a régi igazgatói és pártfogói szerepet. A demokratikus szellem elcsorbította bennük az erkölcsi felelősség érzetét, és viszont a parasztokban és az egyszerű munkásokban meggyöngítette az alázas engedelmesség szokásait. Ez a mi felfogásunk szerint jelentős baj.

De ebből nem következik az, hogy a magántulajdon teljesen elvesztette szociális jellegét, és ez az intézmény már csak kizárólag az egyéni érdekeket szolgálja. Kollektív, együttes érdekű intézmény ez, mert csak ez képes azon maximumig fejleszteni a gazdasági termelést, mely megfér a felhalmozott tőke és a megszerzett ismeretek állományával. A birtokos érdeke majdnem mindig azonos a fogyasztó érdekével. A tiszta jövedelem maximuma majdnem mindig összefér a nyers jövedelem maximumával. Végül is a föld csak akkor terem, ha művelik. Lehet egyes anomáliákat idézni, mint pl. Marx teszi, a Skóciában és Észak-Angliában létező vadászterületekről szólván; ezek a kivételek, melyeknek fontosságát egyébiránt nagyon eltúlozzák, nem a szabadon alakult magántulajdon folyományai; ilyesmit nem látni Franciaországban; ezek a majorátusok következményei, tehát olyan állapotból folynak, mely a modern magántulajdon ellentéte. A kormányokat és a parlamenteket semmi sem gátolja, hogy rendszabályokat alkossanak e visszaélések ellen, ha túlságos mértékeket öltenének; a „Hares and Rabbits Bill”, a nyulak ellen hozott törvények elvét senki sem ítéli el.

Vannak a magántulajdonban látszólagos visszaélések, melyek igen károsaknak tűnnek, noha nagyon előnyösek a közönségre nézve. Így vagyunk pl. a parkokkal. Valaki elkerít 10, 20, 30, 50 vagy 60 hektár földet, és ott nem enged mást teremni, mint gyeget és fákat. Ezt sok meggondolatlan ember túrhetetlen visszaélésnek tartja.

Pedig milyen nagy haszon volna az országra nézve, ha minden kantonban bizonyos terjedelemben léteznének ilyen parkok. Ez festői látványt nyújt még azoknak is, akik nem léphetnek be a bekerített területre; a vidék meg van óva a túlságos fahiánytól, a szárazság növekedésétől; a folyóvizek jobban vannak ellátva, a rovarpusztító madarak nagyobb számban maradnak, és minden ilyen fa- és gyepoázis több kilométernyi területnek üde levegőt és termékenységet biztosít. Amit az irigyek bántó fényűzésnek tartanak, az a környék kis- és középbirtokosaira nézve a jobb művelés biztosítéka.

A magántulajdon, ha elveszti is a politikai befolyást, más módon is megtartja szociális jellegét. A nagybirtokos, tudva vagy öntudatlanul a nevelő és kezdeményező szerepét viszi: akár nyájas, akár gőgös, a környék mégis hasznát veszi tapasztalatainak, melyek egyre gyarapodnak. A nagybirtokok immár nem szállnak át örökségképp költekező nagyurakra és semmittevő tőkésekre. Többnyire iparosok és kereskedők veszik meg, akik vagyont szereztek, és a lakosság legtevékenyebb, legvállalkozóbb elemét képezik. Ezek a jövedvények abban lelik örömüket és büszkeségüket, hogy átalakítják, amit szereztek, és ezt ritkán teszik úgy, hogy a tőkéhez nyúlnak; legtöbbször jövedelmük megtakarított részét fordítják arra, hogy földjük talaját javítsák. Szenvedélyesen művelik és ékesítik. És ebből a társadalomnak sokkal több haszna van, mint nekik. A pénz, amit a földbe fektetnek, növeli a jövedelmet, de nem a költség mértékében, és ha

a földbe nem volnának úgyszólván szerelmesek, ezt a pénzt más élvezetekre fordították volna. Elismert tény, hogy a nagybirtok eladásánál csak kivételes esetekben térítik meg az előbbi tulajdonosok által tett beruházások összes költségeit. Ezek az új birtokosok, akik felhagytak az iparral, a kereskedéssel vagy a szellemi foglalkozással, amelyben meggazdagodtak, rendkívül jótékony befolyást gyakorolnak a földművelő lakosságra. Versenyezve keresik a bérlőket, ezek meg versenyezve keresik a munkásokat, és ezen megnövekedett kereslet folytán az egyes munkások nagyobb munkabért kapnak, mintha csak egy munkaadó volna: az összes földet birtokló állam.

A figyelmes szemlélő korántsem látja a földbirtokosok jövedelmének folytonos, szakadatlan növekedését. Ha összehasonlítja a földműveléssel foglalkozó három osztály sorsát, úgy látja, hogy a munkások helyzete javult leginkább egy félszázad óta; ezután következik a bérlők osztálya, és csak ezután jönnek a birtokosok, akiknek egészben véve 1821 de főleg 1851 óta, a haszonbérek emelkedése révén a föld javítására fordított tőke egyszerű kamata sem térült meg.

Ezek a tények, melyek állandó jellegűek, elkerülték a birtokközösség híveinek figyelmét, és az ő rendszerük önalkotta fogalmakra, vagyis inkább a képzelet illúzióira van alapítva.